

Buk Miklós
A kétezeréves út

BUK MIKLÓS

A kétezeréves út

ANTIKVA.HU

JAVNE KÖNYVEK 13.

„Add nekünk Javne városát, hogy ott taníthassunk, Istenünket szolgálhassuk és törvényeink szerint élhessünk!” – Rabbi Jochanán ben Zakkáj kérése Vespasianus császárhoz Jeruzsálem ostroma idején.

BUK MIKLÓS

A KÉTEZERÉVES ÚT

A zsidókérdés történet-szociológiája

MAGYAR ZSIDÓK
PRO PALESZTINA SZÖVETSÉGE
BUDAPEST

FELESÉGEMNEK
hűséges munkatársamnak

Felelős kiadó. Dr. Buk Miklós.
András László könyvnyomda Kolozsvár.

NÉHÁNY SZUBJEKTÍV MEGJEGYZÉS ELŐSZÓ HELYETT

A nagy természeti és társadalmi katasztrófák egyformán gondolkodásra készítetik az embert, aki először megdöbben, csodálkozik és azután magyarázatot keres. Ebből a csodálkozásból és magyarázat-keresésből származik minden természettudományi, valamint szociológiai elmélet.

A zsidóság jelenlegi kataklizmájában is bizonyára sokan foglalkoznak a zsidókérdéssel, lapozzák a zsidó nép történetét és ebből a többezeréves históriából próbálnak feleletet kapni kérdéseikre.

Egy ilyen tanulmány eredménye ez a munka is, amely a mellett megkísérli a majdnem lehetelent: törvényszerűségeket állít fel a zsidó nép galuti¹ történelmének káoszában.

Munkám azonban mégsem történelmi tanulmány, hanem szociológiai. A történetíró ugyanis a multat vizsgálja, rendszerint a jelen szemszögéből. Az én célom pedig ennek éppen ellenkezője: *történeti távlatba akarom állítani a jelent*. Tulajdonképpen tehát a zsidó jelent vizsgálom, mint a múlt szerves folytatását. Meggyőződésem az, hogy a zsidó nép világhelyzetét objektíven szemlélni csak ezzel a módszerrel lehet.

Hogy valaki a zsidóság sorsának vizsgálatában mennyire képes megőrizni objektivitását, elsősor-

¹ Galut – héber szó, jelentése: száműzetés, vagyis a zsidó nép állam nélküli állapota (L. „A kétezeréves út” c. fejezetet).

ban szellemi beállítottságától és lelki fegyelmezethegétől függ. Noha a zsidókérdéssel, tehát szubjektív megnyilatkozásokra kifejezetten alkalmas politikai kérdéssel foglalkozom, mégis, elsősorban erre a lelki fegyelemre törekedtem.

Nem a zsidókérdés megoldását *keresem*, hanem a zsidó nép történelmi sorsát *szemlélem*.

Valamit azonban keresek is: az igazságot. Úgy érzem, az élet értelme csakis az igazság keresése és megvalósítása lehet. A zsidóság szeretete, sorsáért való aggódás sem tud ettől a szemponttól eltántorítani. Vallom: egy nép igazi szeretete és róla az igazság kimondása nem összeférhetetlen. Tanulmányom lényegében nem más, mint egy társadalom-fizikai módszerrel végzett *szociológiai kísérlet* és mint ilyen, természetesen *vázlat* csupán. A zsidó történelemnek e módszer szerint való feldolgozása egy emberélet célja és feladata lehetne.

Bizonyára sok ellenvéleménnyel fogok találkozni. Lesznek, akik e tanulmány *módszerét* fogják kifogásolni, mert szerintük ez a módszer idejémulta, természettudományi, azaz mechanikus. (A hullámelmélet tanítása szerint maguk a módszerek is a tudományos divat szerint változnak.) Sokan magával a *hullámelmélettel* nem fognak egyetérteni, mert a történelem egyszeri és nem ismétlődik, – mondják. Talán akadnak olyanok is, akik megállapításaimat elfogadják a *múltra*, de nem a jelenre (mintha a jelenben nem ugyanazok a törvényszerűségek uralkodnának, mint a múltban!). Végül lesznek, akik *dilettantizmussal* vádolnak, ezek lesznek a céhbeliek, a történészek. Valóban, bevallom, nem folytattam *önálló* történelmi forráskutató munkát. Nem is volt célom. Történelmi adataimat Graetz és Kastein mellett elsősorban Dubnow nagy munkájából (a világ e legszomorúbb olvasmányából) merítettem. Az adatokat azután saját szempontjaimnak megfelelően

használtam fel. Munkám tehát bizonyos mértékben történetfilozófiai jellegű is.

Lehet, hogy bírálóim mindegyikének igaza van. A probléma ugyanis olyan természetű, hogy véleményeltérés könnyen lehetséges. Éppen ezért minden jóindulatú kritika csak a kérdés tisztázásának előbbrevitelét szolgálja.

Végül ezen a helyen mondok baráti köszönetet *Marton Edének*, aki könyvem megírásában értékes tanácsaival támogatott és akadályoztatásom következtében a kéziratot az utolsó simításokat is elvégezte.

Dr. Buk Miklós

BEVEZETÉS

*1. Probléma és módszer**

A zsidó nép életének utóbbi kétezer évét vizsgáljuk e könyvben. Azt az időt tanulmányozzuk, amikor e nép, „a történelem veteránja”, saját állami szervezet nélkül járta hol dicsőséges, hol szomorú, de mindenképpen csodálatos vándorútját a népek között.

Megkísérjük felkutatni azokat az erőket, amelyek ezt a népet a zsidó állam elpusztulása után a mai napig életben tartották, akkor is, midőn kortársai, a többi népek, már réges-régen csak történelmi könyvekben és múzeumi emlékekben élnek. Fel akarjuk támi azokat az okokat, amelyek a zsidó népet a folytonos vándorlásokra kényszerítették és egyszersmind meg akarjuk állapítani azokat a törvényszerűségeket is, amelyek szerint a kétezeréves vándorlás végbement. Röviden: *meg akarjuk vizsgálni a galuti zsidó történelem szociológiai szerkezetét.*

Munkánk – és ezt különös nyomatékkal kell hangsúlyozni – *kísérlet* csupán, egy zsidó történet-szociológiai szemlélet alapvonalainak lefektetésére. *Kísérlet* arra, hogy e térben és időben valóban oly nagy és bonyolult problémát, a zsidóságnak, a „legtörténelmibb népnek” legutóbbi kétezer évét megértsük és átfogó szemlélettel *egységben* lássuk.

Ha van nép, melynek történelét nem saját maga, hanem rajta kívülálló, külső körülmények határozzák meg, akkor ez a nép a zsidó. Míg a nor-

mális állami életet élő népek sorsát u. i. elsősorban az illető nép *egyénségén* kívül az ország földrajzi fekvése dönti el, addig a zsidóság élete és története a földrajzi viszonyoktól csaknem független. Az államnélküli zsidó nép sorsa mindenkor a környező népek kezében van. Így azután a zsidóság története nem tanulmányozható más népek történetével párhuzamosan, hanem sorsa csakis ezek történelmének következményeképpen fogható fel. *A zsidó nép diaszporabeli története nem önálló történeti folyamat, hanem, mint történeti okozat szerepel a világhistóriában.*

Minden más nép életútját – az említett két alaptényezőn kívül – még a *korszellem* is determinálja. A korszellem határozza meg szellemi és gazdasági termelésük módját. A zsidó népre a korszellem nem közvetlenül, hanem más népeken keresztül hat.

A zsidóság történetét úgy érthetjük meg igazán, ha ismerjük ama népek legbelsőbb életét, amelyek között népünk él. Mivel a zsidó sors alakulása – habár közvetve is – a korokat és embereket mozgató korszellem függvénye, a zsidó sors alakulásának tanulmányozásánál elsősorban foglalkoznunk kell azokkal a nagy szellemi áramlatokkal, amelyek más népek társadalmi fejlődésének irányt szabtak.

Vezető szempontunk az lesz, hogy figyelemmel kísérjük a zsidó nép és a többi népek együttéléséből származó társadalmi viszonylatot. A sok lehetséges szempont közül ezt emeljük ki és ennek hatását vizsgáljuk. Úgy érezzük ugyanis, hogy a zsidó nép történetét a diaszpórában akkor érthetjük meg a legjobban, ha az évezredek eseményeit a *társadalmi kategória* legegységesebb szempontjai szerint vizsgáljuk.

Dubnow a „Weltgeschichte des jüdischen Volkes” c. alapvető munkájának előszavában kiemeli,

hogy történetfelfogása éppen a szociológiai szempontok érvényesítése révén jelent haladást *Graetz* felfogásával szemben, aki a zsidó szellem és martirológia nagy krónikása.

A zsidó nép históriájának történetszociológiai tárgyalása azonban még külön nehézséget is jelent. Mind térben, mind időben nagy és sokféle a megtett út. Ez az út népeken és kultúrákon át vissza a múltba, kontinenseken és tengereken keresztül. A zsidó nép évezredek vándorlásai alatt látszólag mindig új helyzetek és viszonylatok keletkeznek, amelyek megszabják a nép életét. *Valójában azonban egy és ugyanazon törvénynek érvényesüléséről van szó, a galut törvényéről, amelyet azonban nem a zsidó nép alkotott.*

Célunk a zsidó nép galuti sorsának felfedése, annak a vastörvénynek a kifejtése, amely sorsát szükségképpen irányítja, amely alól szabadulni nem képes, sem most, sem kétezer év óta valaha is.

A galut törvényét nem a történelmi példák tömkelegével fogjuk bizonyítani. Ellenkezőleg, exakt törvényeket igyekszünk megállapítani, amelyeket csupán olykor példákkal illusztrálunk. Jól tudjuk, hogy a történelmi példák semmiféle elméletet nem igazolnak, bármely mennyiségben sorakoztatjuk is fel azokat. Nem jelenségek egymásutánját írjuk le, mint a történetíró, mi a történet törvényét keressük. A história anyaga ugyanis az emberi történet változatosságát mutatja és nem belső összefüggését. Csak tárgyul szolgál a megismeréshez, de nem nyújthat kész eredményeket.

Módszerünk tehát különbözik a történetíróétól. A történetíró ugyanis, amidőn a jelenségeket leírja, vagy azok okait rendszerbe szedi, értékeli: egyeseket kiemel, másokat elhanyagol, vagy éppen figyelmen kívül hagyja. A történetírás tehát, bármennyire is törekszik azzá lenni ide sokszor éppenséggel nem is törekszik), nem értékelésmentes

szellemi művelet. Az értékelést a történetíró annak a korszellemnek öntudatlan parancsára teszi, amelyben él és sajátos nézőpontjának megfelelően cselekszik, amelyet egyénisége és célja határoz meg. A történetíró saját szelleméből visz értelmet a világba, „magából meríti a harmóniát és átülteti a dolgok rendjébe, azaz értelmes célt visz a világ folyásába.” (Schiller.)

Mi – történetpszociológiai szempontjainknak megfelelően, – a történelem bonyolult jelenségeit alapjaira bontjuk, a lényegtelen, a járulékos tényezőket a lényegesektől elválasztjuk: az események magvát megtisztítjuk azoktól a mellékkörülményektől, amelyek azt eltakarják és a tisztánlátást zavarják. Oly módszert kellett választanunk, amely szinte exakt módon tárja fel a történés lényegét. *Ez a módszer a társadalomfizika módszere.* Ez a módszer egyszerűsít, anélkül, hogy szimplifikálna, redukál, anélkül, hogy valamely lényeges tényező hatását figyelmen kívül hagyná; ennek a módszernek eredményeképpen a társadalomtörténeti jelenségek értékmentes társadalomfizikai jelenségekként hatnak, amelyek már összehasonlíthatók, tehát mérhetők.

Felfogásunk szerint társadalmi kérdéseket, – még ha a régmúltban történtek is, – tárgyilagosan szemlélni csak így lehet.

Módszerünket a történeti események szociológiai tárgyalásánál annak az alapelvünknek állandó szemmeltartásával alkalmazzuk, *hogy a múltban ható társadalmi erők lényegükben ugyanazok, mint a jelenlegiek, vagyis, hogy az emberek lényegükben nem változnak.*

A történelem, a mi felfogásunk szerint, szükségszerű folyamatok összessége. Nem esetlegességekből áll, hanem meghatározott, determinált. Nem lehet más, mint amilyennek lennie kellett. Véletlen események ideig-óráig kitéríthetik meg-

szabott útjából, de a fejlődés öntörvénye által eleve kijelölt alapirány a mindig visszatér.

A történeti folyamatok az ok és okozat törvénye alapján állnak egymással kapcsolatban. A történelem eseményei, vagyis a társadalom fejlődése, irányra és intenzitásra nézve előre meghatározható, mivel lemérhetők azok a társadalmi erők, amelyek az események mögött állanak. *A társadalmi történések* (vagyis történelmi szemléletben maguk az események) *legvégső fokon tehát társadalomfizikai jelenségek*. A közönséges fizikai jelenségektől azonban abban különböznek, hogy összehasonlíthatatlanul bonyolultabbak emezeknél.

Egy másik különbség (és ez a leglényegesebb) a két jelenségcsoport között az, hogy a fizikai jelenségek általában tetszésünk szerint megismételhetők, ha ismerjük a létrehozó tényezőket, míg a társadalmi jelenség független tőlünk, egyszeri és általunk meg nem ismételhető. (Ez nem tévesztendő össze azzal, hogy a történelemben bizonyos periodikus ismétlődések állapíthatók meg.)

Az alkalmazott társadalom fizika megállapításai mindig csak hosszú időre, több generációt magábanfoglaló periódusra érvényesek. Miként a társadalomfizikának egy másik törvényszerűségei, a nagy számok törvénye, (bizonyos társadalmi esemény valószínű bekövetkezésének előre való meghatározása), akkor alkalmazható eredménnyel, ha az azonos körülmények között ismétlődő jelenségek minél nagyobb számát ismerjük egy és ugyanazon periódusra nézve. (L. biztosítás, bűnözési statisztika, népszaporodási kérdések, stb.)

A történelmi fejlődés szükségszerű bekövetkezése nem a ködös spengleri sors következménye, hanem a társadalmi erő hatása, mely öntörvénye szerint működik. A társadalmi erő fogalma azonban nem azonos a materialisztikus-gazdasági erők fogalmával sem, amelyre a történelmi materializ-

mus, mint végső okra, alapítja a társadalom fejlődésére vonatkozó nagy arázatát. A gazdasági, a materialifeztikus erő a társadalmi erőknek csak egyik csoportja, alkotóeleme csupán egy nagy erőcsoportnak, noha mindenesetre domináló szerepe van, de ez semmiképpen sem kizárólagos. *A társadalmi erők a társadalomban élő emberek lelki, szellemi és anyagi szükségleteinek kielégítését célzó vágyak összessége.*

A történelmi események okát a régi történetírók az istenségben látták. Ez volt a teológiai korszak. Később az isteni akaratot felváltotta az emberi törvényeknek, mint történelemformáló erőknek uralma. Sokáig királyok és hadvezérek akaratában és elhatározásában vélték az események kiinduló pontját felfedezni. Aztán jöttek az egyoldalú monizmusok. Közülük legtovább tartja magát a történelmi materializmus. Aki azonban a történelemben bizomos periodikus változást lát, az nem fogadhatja el egyik monizmust sem, mert minden monizmus egyenes vonalú társadalmi fejlődést tételez fel. Ez pedig ellenkezik a tapasztalattal.

Azonos társadalmi erők azonos társadalmi jelenségeket hoznak létre, ami elvben azonos történeti folyamatokat jelent. Így a történelem eseményei elvileg ismétlődhetnek. Gyakorlatilag azonban a jelenségeket előidéző okok más és más körülmények között érvényesülnek, így az ismétlődő történelmi jelenségek között ugyanazon okok érvényesülése mellett csupán *hasonlóság* és nem *azonosság* állapítható meg.

Ezzel azután elérkeztünk tulajdonképpen tárgyunkhoz, a zsidó történelem egyes jelenségei periodikus ismétlődéseinek leírásához és azon törvényszerűségek megmagyarázásához, amelyek ezt a hullámmozgást okozzák. A zsidó történelem ugyanis igen alkalmasnak látszik, hogy benne és

általa a történelem periodikus mozgását megfigyelhessük.

A zsidó nép államnélküli korának összes külső jelenségei nagyban és egészben a zsidóüldözésre vezethetők vissza. Ennek az egyetlen társadalmi fenoménnek alakulásából lehet megérteni a zsidó nép galuti történelmét. Lényegében tehát az *anti' szemitizmus periodikus változásának szociológiai vizsgálata alkotja zsidó történet-szociológiai kísérletünk alap-probléma-ját.*

II. A TÁRSADALOMFEJLŐDÉS ÁLTALÁNOS TÖRVÉNYEI

a) A történelmi hullámelmélet

A zsidóság diaszporabeli történelmének két legjellemzőbb *külső* jelensége: az üldözés és a vándorlás. Mindkettő végigkíséri népünk életét, amióta i. u. 70-ben megdőlt a zsidó állam. Azóta a zsidóság szociális berendezkedésének, sőt végső soron szellemi megnyilatkozásának is alapoka az üldözés és a vándorlás. Az üldözés, – vagy korunkban használatos néven: antiszemitizmus – és a vándorlás viszont közös eredője a zsidó nép állam nélküli állapotának. Ez a két jelenség ok és okozatként fogható fel. Tévedés az a megállapítás, hogy a zsidóság ösztönösen vándorló nép. Az örök Ahasvér bolyongásai csak kényszervándorlások, mert a zsidó népet tulajdonképpen mindig az üldözés kényszeríti, hogy újra meg újra vándorbotot ragadjon. Néha ez az üldözés enyhe és az úgynevezett társadalmi antiszemitizmusában nyilvánul meg, néha azonban a legbrutálisabb alakját veszi fel. Sőt, számos esetben egyes országokból való kiűzés formájában jelentkezik. Ennek az üldözésnek, akár vallási, akár gazdasági, vagy politikai okokból származik, egyaránt vándorlás a következménye. Ha egyesek szerint a zsidóság galuti története egyenlő a zsidóüldözések történetével, úgy nyugodtan lehet azt is mondani, hogy a zsidóság galuti története egyben a vándorlások története is.

Általánosan ismert, hogy a zsidóüldözés né-mely korban erősebb, más korban kevésbé erős. Sőt, vannak évszázadok, amikor – szórványos ese-teként eltekintve – az antiszemitizmus nem ural-kodó koreszme. Ugyanakkor kissé gondosabb meg-figyeléssel meg lehet azt is állapítani, hogy ugyan-annál a népnél, vagy ugyanabban az országban az antiszemitizmus intenzitása szintén változó. Az *antiszemitizmus* – ezzel a Renan-alkotta újabb-keletű szóval fogjuk az egyszerűség kedvéért a zsi-dóüldözés minden formáját jelölni – *fellépésé-ben, mind világtörténeti vonatkozásban, mind pe-dig egyes országok és népek életében, bizonyos periodikus visszatérést, hullámvásr tapasztalhatunk.*

A zsidó történetírás és szociológia az antisze-mitizmus periodikus változását eddig nem része-sítette kellő figyelemben. Nézetünk szerint ugyanis népünk diaszpórabeli történetének kutatásánál a külső körülményeket elhanyagolták és magát a tör-ténést a zsidó nép belső, szellemi fejlődéséből ve-zették le, ahelyett, hogy a világtörténelem nagy eszmeáramlataival és ezek nyomán a társadalom szerkezetében fellépő változásokkal hozták volna kapcsolatba, illetőleg ezekből magyarázták volna. Dubnow ugyan már kijelenti, hogy „a modern történelemtudomány a zsidó nép nemzeti egyéni-ségét, keletkezését, növekedését és létért való har-cit választja tárgyául”, ugyanakkor kiemeli és ez – nézetünk szerint – igen fontos, „ezen új. tudo-mányos felfogás alapelveihez tartozik, hogy a ju-daizmus, mint vallási világszemlélet *a nemzet szociális életfeltételeinek és szellemi egyéniségé-nek képerre formálódott, nem pedig fordítva.*”²

Dubnow tehát már egy lépéssel tovább megy, amikor a judaizmus kialakulásánál a szociális élet-

² S. Dubnow: Weltgeschichte des jüdischen Volkes, Ausgabe in zehn Bändern, Einleitung.

feltételeket is tényezőkként ismeri fel. Mivel pedig – és ez különösebb bizonyítékra nem szorul – a zsidóság szociális életfeltételeit nem önmaga szabta meg, hanem azok mindig a külső körülményektől függtek, amelyek között élt, nyilvánvaló, hogy *a zsidóság történetének lényegét a külső körülmények változásából, vagyis a népünk környezetét képező társadalmak, azaz népek és országok történetéből kell levezetni.*

A zsidó nép és a többi népnek egymáshoz való viszonya, a zsidóságnak a többi népektől eltérő, abnormis helyzete következtében, az antiszemitizmusban nyilvánul meg. Az ismételten előforduló, gyakran katasztrofális erejű, időközönként ismétlődő antiszemita hullámok fellépését és okait tehát szintén a környező népek, az ú. n. „gazdanépek” társadalmi helyzetéből és annak fejlődéséből kell magyarázni.

Ezekután – úgy véljük, hogy *a galuti zsidóság alapvető szociológiai jelenségeinek: az antiszemita hullámok és vándorlások kérdéseinek tanulmányozásához elengedhetetlenül szükséges a társadalmi fejlődés általános, nagy problémáinak tárgyalása. Erről kell tehát először beszélnünk.*

A társadalmi fejlődés egyaránt tárgyát képezi a történetbölcseletnek és a szociológiának. A két tudomány között célkitűzéseiben és tárgyában azonban különbség van. A történetfilozófia feladata az, hogy *lényegét adja a történelem menetének, kimutassa a változásban az állandót, „meglássa a különféleségben az egységet és megállapítsa az egyes folyamatok jelentőségét az egész lefolyás szempontjából”*.³ így tehát a történetfilozófia a létezés folytonosságának értelmét keresi. Ezzel szemben *a szociológia az emberi együttélés*

³ Braun Ottó: Bevezetés a történetfilozófiába 9. oldal.

általános törvényeit kutatja. A történetfilozófia és szociológia szempontjainak szintézise teszi tárgyát *a történet-szociológiának*, amely így a történés társadalmi okait és előfeltételeit vizsgálja. Feladata, hogy tudatossá tegye a társadalmi létezést és hogy a történelem útján egyetemes képet adjon a társadalom világáról.

A társadalom történeti fejlődésének törvényszerűségeivel foglalkozó tudományban újabban az a felfogás kezd mindinkább felülkerekedni, hogy *a társadalom fejlődése nem visszaesés nélkül, egyenes vonalban, – hanem hullámvonalban halad.* Ez a felismerés egyrészt a dialektikus gondolkodás eredménye, másrészt pedig abból a tényből ered, hogy bizonyos korok között feltűnő hasonlatosság állapítható meg. Ép korunkat szeretik „egy új középkor” kezdetének tekinteni.

Maga *a dialektikus gondolkodás* teljes kifejlődésében Hegelnél jelentkezik először, aki ezt a gondolkozási módot az egész filozófia alapjává tette. *A dialektikus mozgási*, azaz az ellentéteken át való fejlődést történelemfilozófiai módszerül a történelmi materialisták alkalmazták első ízben. A dialektika, úgylis, mint gondolkozási mód, úgylis, mint módszer, rendkívül termékenynek bizonyult és már általános használt metódus.

A dialektika módszerének alkalmazása folyton a társadalom fejlődésének értelmezésében és magyarázatában az egyenesvonalú és egyirányú mozgás rendszerét lassankint valamiféle társadalmi periodicitás létezésének felismerése váltotta fel. Így keletkeztek a különféle hullámelméletek, amelyek valamihen, általuk lényegesnek tartott társadalmi jelenség periodikus váltakozásából vezettek le az általános fejlődést. Ide sorozható tulajdonképpen Spengler misztikus-fatális történetfilozófiája is, amely korunk gondolkozására igen nagy határai van. Spengler azonban nem a társadalom

fejlődésével, hanem az emberi kultúrák életének egyetemes törvényszerűségével foglalkozik.

E tanulmány keretében nem foglalkozhatunk magukkal az egyes hullámelméletekkel. Giambattista Vico-tól napjainkig, amelyek mindegyike a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit próbálja rendszerbe foglalni azáltal, hogy a történelemben bizonyos ismétlődéseket, periodikus változásokat, vél felismerni.

Mielőtt a társadalomfejlődésről alkotott saját rendszerünket ismertetnők, álljon itt példaképpen két hullámelmélet vázlata, – mindkettő eléggé ismeretes a magyarnyelvű olvasóközönség előtt.

Bodnár Zsigmond (1839-1907) elméletének lényege az, hogy az emberiség fejlődése az eszmerő hatása alatt áll. Ez az erő kétféle: ideális és reális. Ennek a két erőnek váltakozó érvényrejutása ideális és reális korokat eredményez a történelemben, amelyek között átmeneti ideál-realisztikus korok vannak. Bodnár elméletének végső, tudományos fogalmazását sehol nem találjuk, mivel nagyszámú publicisztikai munkájában elméletét ismételten átalakította. Zseniális meglátása – sajnos – egyébként is nélkülözi a tudományosság legelső alapkövetelményét, az elméleti és exakt rendszerezést. Munkái inkább az alkalmazott példának tömkelegéből állanak, amelyek ugyan illusztrálnak, de nem bizonyítanak. Termékenyítő hatása az utókor gondolkozására a fenti okoknál fogva, nemkülönben saját rendszere jelentőségének elfogult és túlzásba vitt kihangsúlyozása miatt, alig figyelhető meg.

A korán elhunyt *Ligeti Pál* (1885-1941) a társadalom hullámvonalban végbemenő fejlődésének általános törvényeit a művészettörténetnek általa felismert egyes jelenségeiből vezeti le. Szerinte a három képzőművészet: építészet, szobrászat, festészet nem párhuzamosan fejlődik. Valamely korban

a három közül mindig csak az egyik van előtérben, a másik kettő pedig kevésbé hangsúlyozott. Ugyanekkor azonban váltakozásukban szabályszerűség mutatkozik. Az uralmon lévő művészet egyúttal az illető kor egész szellemiségének, valamint a társadalom struktúrájának is kifejezési formája, így az építészeti koroknak *a rend*, a festészeti koroknak *a szabadság* a megfelelő társadalmi berendezkedése. A kettő között lévő szobrászati kor átmenetet, a rend és szabadság szintézisének megvalósulását jelenti. A képzőművészeti kifejezési formákkal együtt a társadalmi formák is váltakoznak. Ligeti, Spenglerhez hasonlóan, a művészetek fejlődésének törvényét átviszi a kultúrák életének és sorsának értelmezésére és így az egyetemes emberi fejlődés rendszerét építi ki.⁴

E sorok írója több, mint tíz évvel ezelőtt, mint egyetemi hallgató, nem ismerve a meglévő hullámelméleteket, „Túl a marxizmuson” c. munkájában megkísérelte lefektetni a társadalom fejlődésére vonatkozó exakt hullámelméletét.⁵ Jelen munkánk tulajdonképpen az ott lefektetett alapelveknek a zsidó történelem menetére és alakulására való alkalmazása.

A későbbiek megértése céljából ehelyütt össze kell foglalnunk elméletünk főbb vonásait.

Rendszerünk kiindulópontjául a legáltalánosabb, legegyszerűsebb emberi eszmének, *a szabadságnak* dialektikus mozgását választjuk. A szabadság és egyenlőség nem párhuzamos, hanem egymást kizáró, ellentett fogalmak. A társadalom fej-

⁴ Ligeti Pál: Új Pantheon felé. 1926 Budapest. Athenaeum. – Der Weg aus dem Chaos. 1931. Callwey, München

⁵ Buk Miklós. Túl a marxizmuson. Egy társadalmiszemlélet alapvonalai. 1934. Kosmos, Budapest.

lődése és állandó változása tulajdonképpen ennek a fogalompárnak dialektikus mozgásából származik. A történelem végső elemzésben szintén nem más, mint ennek a két társadalmi alapeszmének ki-egyenlítődni akarása. A szabadság és egyenlőség eszméjének egyaránt bizonyos társadalmi állapotok felelnek meg. A teljes szabadság állapota a társadalmi anarchia, a teljes egyenlőségé a társadalmi diktatúra. A társadalmi fejlődés *elméletileg* e két extrém állapot közti mozgás, *gyakorlatilag* pedig állandó átmenet a szélsőséges két állapot között, ameheteket azonban soha el nem érhet. Minden társadalmi fejlődés alapjában véve mozgás, amely abban áll, hogy a társadalom szerkezete a szabadság állapotából az egyenlőség állapota felé tart, illetve ily módon alakul át, azután bizonyos idő múlva, amidőn a társadalmi berendezkedés megfelelő fokot ért el, a fejlődés megfordul, az elért egyenlőségi állapotból visszatér a szabadság állapotába. Mind az eszmék, mind az őket kifejező intézmények ennek a dialektikus mozgásnak az irányát követik. A szabadság, illetve egyenlőség eszméjének ez a belső dialektikája ingalengéshez hasonlítható. Az ingalengés időbeli vetülete pedig tudvalevőleg hullámvonal. A társadalom fejlődése tehát *grafikusan* hullámvonallal ábrázolható.

Vizsgálódásaink alapszempontja tehát: a szabadság eszméje és intézményeinek megvalósulása. Egyik korban a szabadság növekszik, a másik korban csökken. Azt a kort, amelyben a szabadság eszméje növekedőben van, vagy túlsúlyra jutott, *individualizmusnak*, a vele ellentétes irányú kort *univerzalizmusnak* nevezzük. Az individuális korban az égvén, az individuum, képezi a társadalom alapját, az univerzalizmusban pedig a közösség, az összesség, amikor is a közös eszmék, az univerzálisak alkotják a társadalom hajtóerejét. Felismerésünk szerint az *individualisztikus és univerzalisztikus*

kus korok periodikus váltakozásában kell keresnünk a társadalomfejlődés végső okát.

Az eszmék és intézmények fenti útját a társadalom átszerveződése jelzi. Ez az átszerveződés pedig csak kétirányú lehet: vagy az egyéntől az összesség felé halad, vagy fordítva, az összesség, a köz felől az egyén felé. Minden társadalmi fejlődés, azaz mozgás, szükségképpen vagy az individualizmusból az univerzalizmusba tart, vagy fordítva. Tehát: vagy a laza szerkezetű társadalom alakul át szilárdná, kötötté, vagy a kötött, megmerevedett társadalom szers eződik át, bomlik szét atomjaira. Más út *elméletileg* nem lehetséges. Gyakorlatilag a két alapformának megszámlálhatatlan változatával találkozunk. Ez azonban a lényegen nem változtat.

Ez a két társadalmi szerkezet nemcsak fejlődésének irányában, hanem kulturális tartalmában is ellentétes. Társadalmi rendjében az individualizmus osztálytársadalom, szerkezetileg laza, demokratikus. Az állam legfőbb feladata az egyéni szabadság biztosítása. A törvények általában azt írják elő, mit *nem* szabad tennie az egyesnek. Ezzel szemben az univerzalizmus társadalmá kötöttebb, szilárdabb, a társadalom rendi jellegű (kastok). A törvények az egyén egész életét szabályozzák, tehát nemcsak azt írják elő, mit nem szabad tenni, hanem azt is, hogy mit *kell* tennie az egyénnek. Az individualizmus gazdasági rendje az egyén szabadversenyén épül fel, az állam nem avatkozik a gazdasági életbe, a gazdasági egyensúlyt az erők szabad játéka biztosítja. Ezzel szemben az univerzalizmusban a gazdasági élet kötött, tervszerű, ez a kor az állami beavatkozások kora. A földbirtok a közösség tulajdona, el nem adható, stb. Míg az individualis kor filozófiája racionalisztikus, materialisztikus, az univerzalizmusé metafizikai, idealisztikus. Az individualisztikus korokban az emberek ál-

talában vallástalanok, hitetlenek, az univerzalisztikus korokban inkább vallásosak, hívők. Más az erkölcsi felfogás is a két ellentétes iramú korban, ugyancsak más a művészet. A két kor emberének világnézete annyira más, hogy egymást talán meg sem értenék. Az egyik korból a másikba való átmenet természetesen nem megy simán, harcokat és forradalmakat idéz fel. Korunk is ilyen átmeneti kornak tekintendő. Jelenünkben az individualizmus lassanként eltűnik és helyébe mindenütt az univerzalisztikus irányzat és ennek intézményei lépnek.

A történelem folyamán a kultúrák életében sokszor volt már in didualisztikus és univerzalisztikus társadalmi szerkezet. Pl. individualizmus uralkodott Athénben, a római birodalomban a polgári időszámítás utáni századokban, az arab kultúra utolsó századaiban. A mi kultúránkban a renaissancetól napjainkig szintén individualisztikus jellegű volt a kor. Ezzel szemben univerzalisztikus volt a társadalom szerkezete a régi Egyiptom egyes korszakaiban, Spártában, a római birodalomban a keresztény vallás bevezetése után, a mi kultúránkban pedig az egész középkorban.

Az individualisztikus és univerzalisztikus korok váltakozása hullámvonallal ábrázolható. Az így kapott hullámvonal azonban semmiképpen sem jelent egyben értékelést is. Felfogásunk szerint tehát a hullámhegy, vagy a hullámvonal felfelé tartó ága nem azt jelenti, hogy a társadalom ebben az állapotában *értékesebb, tökéletesebb*, mint az a fejlődési stádium, amehet a hullámvölgygel (lefelé tartó vonallal) ábrázoltunk, a hullámhegy nem jelent egyben *társadalmi emelkedést is*, a hullámvölgy pedig *társadalmi süllyedést, mélypontot*. Sokan ugyanis a grafikus ábrázolásban egyúttal saját szempontjaiknak megfelelő értékelést juttatnak kifejezésre. Pl. Othmar Spann, az univerzaliz-

nus teoretikusa, az emberiség *igazi* kultúr-korszakait az univerzalisztikus korokban látja.⁶ A mi társadalmi felfogásunkban nincsenek igazi és átmeneti korok. Minden kor átmeneti és egyben valódi, mert minden kor olyan, amilyen: szükségszerű. A két felfogás közti különbség végső magyarázatát a világnézetek különbözőségében találja.

b) A ritmusok mozgástana

A történelem menetének lényegét jelentő nagy hullámok, a kultúrák alaptendenciái, tulajdonképpen nem érzékelhetők. A szabadság eszméjének belső átalakulása, dialektikája ugyanis évszázados, – szekuláris, – lassú mozgás. *Az, amit a történelemből tulajdonképpen érzékelhetünk, a történelem ritmusa, lüktetése a korszakok harca.* A nagy fejlődési periódusok tulajdonképpen kisebb szakaszokra oszlanak. Pl. kultúránkban univerzalisztikus kor volt, amint tudjuk, a középkor, amelyet a rendiség, a céhrendszer, a skolasztika, vallási türelmetlenség, stb. jellemezett. A középkori társadalomban az egyén jelentősége *fokozatosan* csökkent, akciórádiusza rövidült; az egyéniség kibontakozása előtt szinte áttörhetetlen akadályok vannak, a személyiség mindinkább háttérbe szorul. Közben azonban megtalálhatók a szabadság tendenciáit kifejező korszakok is a hosszú, évszázados középkori struktúrában, pl. a különféle nemesi lázadások, parasztfelkelések a középkor folyamán.

Amikor azután ez a fejlődési irány befejeződött, a középkori irodalom szerkezete szinte megmerevedett, a XIV. században kezdetét veszi a középkori intézmények bomlása. A dialektikus mozgás ellenkező irányt vesz: mindjobban kibontako-

⁶ Othmar Spann* Der wahre Staat, 14 § Der Individualismus, ein Grundentum, 68. old

zik a szabadság eszméje és valósul meg intézményekben. Miként a középkori társadalom berendezkedése fokról-fokra merevült és az idők folyamán új és új korlátozó intézményeket termelt ki, ugyanúgy most is lépcsőről-lépésre enged a merevség, halad a kibontakozás: az egyéniség jelentősége, az egyén szerepe mindjobban előtérbe kerül. Minél kevésbé intézményekhez kötött a szabadság eszméje, annál hamarabb érvényesülhet. Így a renaissance: a gondolat és vizsgálódás felszabadulása, a reformáció: a hité a lelkiismereté. A francia forradalom az égvén politikai felszabadulását hozta magával, míg a legújabb korban a liberalizmus az egyén gazdasági versenvének szabadságát juttatta kifejezésre.

Ebből a fejlődési menetből azt is látjuk, hogy az individualizmus is kisebb korokra bontható, aszerint, hogy a szabadság eszméje fokozatosan miként valósul meg. Ezek a kisebb korok maguk is hullámszerű fejlődést futnak be, mivel egy ellentétes fogalompár dialektikus mozgásának eredményei. Ez a fogalompár végső elemzésében mindig, mint két *koreszme*: akció és reakció, hatás és ellenhatás jelentkezik. Minden eszmének ugyanis megvan az elleneszméje, minden akciónak a reakciója. Mihelyt valamely eszme egy korban érvényesülni kezd, máris megjelenik a reakció, az elleneszme,⁷ amely az imént elindult eszme érvényesülését akadályozni törekszik és vele ellenkező irányban hal.

Ha az érvényesülő eszme valóban koreszme, akkor kibontakozását az elleneszme csak ideig-óráig akadályozza, kifejlődését, intézményekben való megvalósulását meggátolni azonban nem ké-

⁷ A „reakció” kifejezést természetesen társadalomfizikai és semmiesetre sem divatos politikai értelemben használjuk

pes. Mi az ismérve annak, hogy az eszme, amely érvényesülni akar, ténylegesen koreszme-e? Minden eszmében az igazságnak egy darabja, a valóságnak egy része jut kifejezésre. Minden eszme önmagában igaz, azonban az érvényesülni akaró eszmék és elleneszmék (érvek és ellenérvek) közül az valósul meg, amelynek igazságtartalma *relative* a legnagyobb.⁸ Valamely eszme (érv) relatív súlyát a közgondolkodás, a közfelfogás, a közszükséglet ereje határozza meg. Mindez pedig *a korszellemben* nyilvánul meg. Válaszolva tehát a felvetett kérdésre: az érvényesülni kívánó eszme ténylegesen abban az esetben koreszme, ha a korszellem terméke. A korszellem pedig vagy individualisztikus, vagy univerzalisztikus. *Eszerint az eszme akkor koreszme, ha mozgásának iránya az általános fejlődés szekuláris tengelyében fekszik.* Ellenkező esetben az eszme csak ideiglenes gátló hatású elleneszmének, kisebb jelentőségű reakciónak tekintendő. A történelemből tudjuk, hogy valahányszor egy nagy szellemi irányzat elindult útjára, legott megjelentek az ellenáramlatok, az ellenérvek légiói, amelyek azonban lassanként lemaradtak, legyőzettek, ha az eszme, amelynek útjában álltak, a korszellemnek kifejezője volt. Ellenkező esetben a reakciók győztek, mert az eszme, amely érvényesülni akart, nem megfelelő időben, túlkorán, vagy túlkésőn jelentkezett.

Miután felismerésünk szerint a zsidóság galuti sorsának alakulását tulajdonképpen a koreszmék-npk és elleneszméknek harcából előállott ritmusok határozzák meg, szükséges, hogy magukkal a ritmusokkal kissé részletesebben foglalkozzunk.

⁸ V ö. Túl a marxizmuson, 92. old. „Ugyanazon jelenségekre vonatkozó lehetséges értékítéletek (eszmék) algebrai összegbe mindenkor zéró”. Ez a tétel az idézett mű alap gondolata.

A ritmusok a történelmi fejlődés alapegységei. Minden ritmusnak két része van: az egyik az eszme előretörése, megvalósulása, kiteljesülése, a másik az elleneszme győzelme, tehát az előbbi eszme bukása. *Ennek a váltakozásnak felismert szabályossága képezi történelmi hullámelméletünk szociológiai alapját.*

A történelmi ritmusok magyarázatánál *elméletileg a fogalompárok dialektikájából, gyakorlatilag pedig a nemzedékváltás jelenségéből indulunk ki.*

Minden eszmében – fogalmánál fogva – benne van saját magának az ellentéte, elleneszmeje. Pl. a liberalizmus egyáltalában csak úgy érthető meg, hogy létezik az antiliberalizmus fogalma is (tézis, antitézis). Az eszme azonban neoicsak mozdulatlan fogalom, hanem akarat jellegű, mozgásban lévő eszme-erő (Bodnár Zsigmond is ezt a kifejezést használja), amely önmaga megvalósulására, intézményekben való kifejeződésre törekszik. Egyben pedig erő jellegénél fogva a végtelenbe tör, miközben minden elleneszme-akadályt elhírít útjából és az összes intézményeket saját képmására akarja megteremteni, illetve a meglevőket átalakítani. Vegyünk egy eszmét, pl. a liberalizmust. Ez az eszme az utolsó 150 évben lassanként a társadalmi élet összes területén: a gazdaság, a politika, a kultúra, a filozófia, sőt a vallás síkján is liberális intézményeket hívott életre, amely folyamatnak eredményeképpen – lassabban, vagy gyorsabban – átalakult az egész társadalom és előttünk állott a liberális korszak a maga megvalósulásában.

Ámde ugyanakkor az eszmének ez az erőjellege, t. i. az, hogy minden eszme maradéktalanul (végtelenül) akar megvalósulni, rejti magában szükségszerű végzetét, bukását is. Minden eszme és így intézménye is, alapjában véve egyoldalú. Vagy tézis, vagy antitézis. Az

elmélet végtelen sok relációját betölteni, a társadalom számtalan sok követelményének *egyidejűleg maradéktalanul* megfelelni nem képes. A társadalom ugyanis *szintézist* követel minden unatkozásban. Szintézis pedig – az eszme fogalminál fogva – nem létezik. A társadalom egyensúlya mindenkor mozgó egyensúly. Így tehát, amikor az eszme megvalósul, a létrejött intézmények egyoldalúak s így *maga az intézmény már születése pillanatában tökéletlen*. Az intézmény hibái, árnyoldalai, természetesen nem mindjárt tűnnek ki, hanem csak később, funkciója közben. Az emberek érzik, észreveszik, hogy az eszmének, illetve az intézménynek vannak hátrányos hatásai is, amelvek abban az arányban nőnek, amilyen arányban az eszme minden relációban egyre inkább érvényesülni törekszik. Ennek a folyamatnak a végén aztán kitűnik, hogy az eszme eredeti alapelveivel homlokegyenest ellenkező hatást vált ki. Például – ismét a liberalizmust alapul véve – tudjuk, hogy ennek az eszmének *gazdasági* alapelve a szabadverseny. Ez az elv azonban a fejlődés fohamán létrehozza a gazdasági monopóliumokat, trösztöket, amelyek végül is megszüntetik, lehetetlenné teszi magának az alapelvnek érvényesülését.

Az eszme fejlődésének ebben a stádiumában, megvalósulásának tetőfokán, a létrejött intézménynek lesznek élvezői és lesznek áldozatai. Így aztán vannak védelmezői és vannak támadói. Az előbbiek a konzervatívok, az utóbbiak a reformerek, esetleg forradalmárok.

Új eszmék támadnak a társadalomban, amelyek az előbbi eszmének és intézményeinek káros harását akarják megszüntetni: elleneszmék, amelyek éppúgy érvényesülni akarnak, mint az eredeti eszme, amelvnek reakcióiként foghatók fel. Minél jobban kitűnik az előbbi eszme egyoldalúsága, in-

tézményekben való megmerevedése, annál inkább erősödik az elleneszme ereje. Az összetütközés elkerülhetetlen. A keletkezett harcban egv idő múlva *szükségszerűen* az új, az elleneszme győz és megkezdődik ennek az érvényesülése, amely később maga is osztozik a legyőzött eszme sorsában. Pl. a liberalizmus és antiliberalizmus harcából lassanként *szükségszerűen* az antiliberalizmus kerül ki győztesen. Ez a harc utolsó fázisában éppen *korunkban* folyik.

Hogyan teszi meg az eszme ezt az útját a valóságban, mennyi ideig tart ez a fejlődési menet? Erre a kérdésre a *nemzedékváltás* jelensége ad feleletet.

c) A nemzedékváltás törvénye

A nemzedékváltás közismert történelmi, társadalmi tény. Két egymás mellett, közvetlen egymásután élő nemzedék társadalomszemlélete, világnézete között rendszerint feltűnő különbség van. Az apák és fiúk harca a társadalmi élet minden vonatkozásában és a gyakorlati politika megnyilatkozásaiban egyaránt megfigyelt jelenség amely elég gyakran tárgya a társadalmi korrajzoknak is a szépirodalomban.

A nemzedékváltás problémájának egyes igen feltűnő jelenségeivel találkozunk a zsidóság életében, különösen *korunkban*. Pl. az asszimiláció körébe tartozó társadalmi megnyilatkozásoknál egyenesen a nemzedékek közötti különbségek jelentik magát a fejlődést (a *fejlődés* értékelésmentes folyamat, nem azonos a *haladás* fogalmával.) Az elvallástalanodás, a városbatódulás, a szociális helyzetben beálló változások, amelyeket leginkább az elmúlt évtizedekben tapasztalhattunk a magyarországi zsidóság életében is élenken bizonyítják a nemzedékváltás jelentős

szerepét. A most élő generációk a változásokat, amelyek minden vonatkozásban bekövetkeztek, csak az utolsó három generáció életében is, igen jól ismerik saját tapasztalatukból.

Elméletileg a nemzedékek közötti differencia, végső okait tekintve, az eszme erő jellegéből következik, amely – amint már említettük – mindig nagyobb és nagyobb társadalmi területen akar intézményesülni. Az eszme hordozói az egyes generációk. Az eszme terjedése a generációk útján magukban a generációkban megy végbe. A generációk fokozatos egymásutánja jelenti egyúttal az eszme terjedésének fokozatos megvalósulását. Amikor az eszme már a rendelkezésre álló összes társadalmi területen megvalósította önmagát, dogmává válik s intézményeiben megmerevül: önmagával kerül ellentétbe. Ezen a ponton azután bekövetkezik az eszme uralmának a vége, a felgyülemlett feszültségek ugyanis kirobbannak és a társadalom forradalmi állapotba kerül. Így az eszmét, amelyet generációkkal ezelőtti forradalom valósított meg, most néhány generáció után ismét a feltörekvő elleneszme forradalma semmisíti meg. *Ez minden eszme sorsa és végzete.*

Mivel pedig minden társadalmi eszme végső elemzésben vagy individualisztikus (az egyén jogát szélesbíti), vagy univerzalisztikus (az egyént a köz alá rendeli), a forradalmak is vagy individualisztikus, vagy univerzalisztikus irányúak. Az individualisztikus forradalom a megmerevedett univerzalisztikus szerkezetet rombolja le. Ilyenek voltak pl. a nagy francia forradalomtól kezdve az utolsó 150 esztendő kisebb-nagyobb forradalmai. Az univerzalisztikus forradalmak pedig az államot, a társadalmat, a köz uralmát erősítik, vagy megteremtik a társadalom uralmát az egyén felett. – a már dogmának tekintett individualisztikus intézmények lerombolásával. Ilyen forradalmak voltak

az első világháború befejezése utáni európai forradalmak, vagy ilyen forradalmi jellegű reformfolyamat az amerikai New-Deal.

Az elmondottakból kitűnik, hogy valamely korszellem uralmát jelentő korszak, ha nem is szigorúan évszámokkal kifejezve, mégis lehatárolható. *Minden korszak – elméletileg – két forradalom közé esik, amelyeknek előjelei ellentétesek.* Az individuális korszak individualisztikus jellegű forradalommal kezdődik s univerzalisztikussal fejeződik be, amely univerzalisztikus forradalom egyben egy univerzalisztikus korszak kezdő forradalma is.

Ezekután még egy fonton kérdés marad hátra: mennyi ideig tart egy ilyen korszak, más szóval, mennyi idő telik el a két forradalom között? Erre a kérdésre a következőkben válaszolhatunk. Egy eszme megjelenése nem akkor kezdődik, amikor már intézményekben megvalósul, hanem jóval előbb, amikor még csak néhány költő, tudós agyában, írásaiban él. rendszerint, mint a fennálló társadalmi szerkezet kritikája. Egy-két, esetleg három generáció is szükséges ahhoz, hogy a fennálló társadalmi struktúra ellentmondásai kitűnjenek és megmerevedése következtében a forradalmi gondolatból forradalmi tett váljék. Ettől az időtől kezdve számítjuk az eszme uralmát, amely *sematikus* öt nemzedék élettartamára terjed.

1. *Az első nemzedék a forradalom nemzedéke, amely megvívja harcát az új rendért a fennálló rendszer védelmezőivel.*

2. *A második generáció életében az új eszme megvalósul, konszolidálódik, a már intézményesült eszme mindjobban terjeszkedik s a társadalmat mindinkább átalakítja.*

3. *A harmadik nemzedék életében az eszme intézményesülése tetőfokra emelkedik. Ez a kulmináció kora. Az új eszme a társadalmi lét összes*

szellemi és anyagi intézményeit meghódította; a közgondolkodást, a tudományt, a művészetet a maga képére formálta át, ugyanakkor azonban már új mondanivalói nincsenek. Továbbterjeszkedni már nem képes, mivel minden társadalmi gíkon érvényesült.

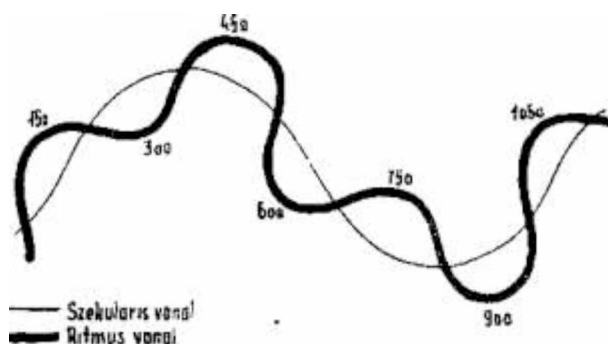
4. *A negyedik generáció korában az eszme harcias, eleven erejét elveszíti, rugalmassága megszűnik, lassanként kimerül, önmagái ismétli, dogmává válik és így a társadalmi rendszer fokozatosan megmerevedik.*

5. *Az ötödik generáció korában az eszme által alkotott intézmények a társadalmi gravitáció következtében még tovább élnek ugyan, de az eszme intézményei és maga a kifáradt generáció sem képes ellenállni annak az új, eleven erőnek, amely az eszme és intézményeinek visszásságából, káros hatásaiból már egy-két generáció óta kitermelődött és ebben a generációban a kifáradt, kimerült, újat alkotni nem képes régi eszmével szemben diadalra jut. Az eszme, amelynek útját nyomonkísértük, önmagával ellentmondásba kerül, ezért bukása elkerülhetetlen.*

Egy korszak akkor fejeződik be, amikor a másik eszme intézményesülni kezd. Két forradalom között tehát elméletileg Öt generációnvi idő telik el. Egy generáció élettartamát tudvalevőleg átlag 30 esztendővel szokás számítani, tehát öt nemzedéknyi időt, azaz 150 esztendőt tesz ki egy korszak élettartama. Ez az idő a mi felfogásunk szerint egy történelmi időegység.

Ha pedig azt vizsgáljuk, mennyi idő alatt foglalja el valamely korszak eredeti kiindulási helyzetét, úgy az elleneszme uralmi korszakára eső 150 esztendőt tekintetbe véve megállapíthatjuk, hogy a társadalmi eszmék 300 esztendőös periódusokban kerülnek vissza kiindulási pontjukra. Ennyi idő szükséges tehát ahhoz, hogy a történelemben egy

teljes ritmus keletkezzék. Ennyi idő alatt ismétli meg magát a társadalmi struktúra és – mivel megfelelő társadalmi struktúra megfelelő történeti eseményeket hoz létre – a történelem is 300 évenként ismétlődik.

1. ábra.

A társadalomfejlődés periodicitása.

Mindaz, amit így az eszme harcáról, a történelem szabályszerű megismétlődéséről és a társadalmi szerkezetek változásáról mondtunk, természetesen *a társadalom ideál-típusára* vonatkozik. Ilyen társadalom pedig a valóságban nincs. A valóságban népek, nemzetek, országok és államok s ezeken belül nemzetiségek, vallások, osztályok és rendek vannak, amelyek egymás mellett és egymás ellen élnek összekapcsolva egymással a való élet ezernyi kapcsolatával. Mindezek megannyi ható tényezőt jelentenek, amelyek a társadalom ideál-típusának egységét megbontják és az elméletileg megállapítottakat módosítják.

Ebből a tényből néhány igen fontos szociológiai megállapítás következik:

1. Az elméletileg megállapított ritmusok, ame-

lyeket hullámvonallal ábrázoltunk, a valóságban csupán, mint *fejlődési tendenciák* jelentkeznek, amelyeknek időbeli tartalma is különböző. A nemzedékváltás szabályos lefolyására ugyanis a *gyorsító és fékező* erők fel sem sorolható tömege hat, ami által az eszme teljes pálcáját nem futhatja be.

2. A társadalom sokszempontú tagoltságának másik következménye a *fázis-eltolódás*. Valamely eszme, illetve intézmény nem minden országban lép fel egyazon időben, illetve valósul meg, hanem csupán bizonyos időbeli eltéréssel. Az univerzalisztikus középkorban pl. a hűbáriség intézménye nem egyszerre terjedt el egész Európában, hanem nyugatról kelet felé fokozatosan jelent meg. Ugyanígy az individualisztikus újkorban az ellenkező irámu fejlődési tendenciát jellemző jobbágy-fel-szabadítás nem egy időben történt mindenütt, hanem évszázados időbeli különbségek vannak az egyes országok között. A zsidók emancipációjának útja is ugyanilyen fejlődési tendenciát mutat szintén nyugat-keleti irányban. *Végeredményben a zsidó nép egész galuti vándorlása nem egyéb, mint ennek a fázis-eltolódásnak a köi etkezménye*, amikor a társadalom átszereződési folyamata az egyik országban már megtörtént, a másokban pedig még nem; így válik érthetővé az, hogy ugyanakkor amidőn az egyik ország kiűzi a zsidókat, a másik befogadja őket. Székely Béla, aki történelmi materialisztikus felfogásához híven a társadalmi jelenségeken kizárólag gazdasági jelenségeket ért, a léteit így fogalmazza meg: „a zsidóság egyes csoportjainak vándorlását megelőzte az antiszemitizmus vándorlása, az antiszemitizmus vándorlását pedig a gazdasági jelenségek vándorútja”.⁹

⁹ Székely Béla: Az antiszemitizmus és története Tábor, 13. old.

3. Az elméletileg 150, illetve 300 évben megállapított időtartamot a valóságban az ú. n. *társadalmi interferencia* jelensége is befolyásolja. A fizikában a hullámok összetalálkozásából eredő módosulást hívják interferenciának. Ezt a jelenséget a társadalmi hullámelméletben is feltalálhatjuk. Az egymás mellett élő társadalmak fejlődése és struktúra-állapota ugyanis kölcsönös hatást fejt ki: egymás fejlődését befolyásolják, módosítják. *Ez a tény nagyban befolyásolja az egyes korszakok időtartamát és ezzel együtt a ritmusok szabályszerű kialakulását.*

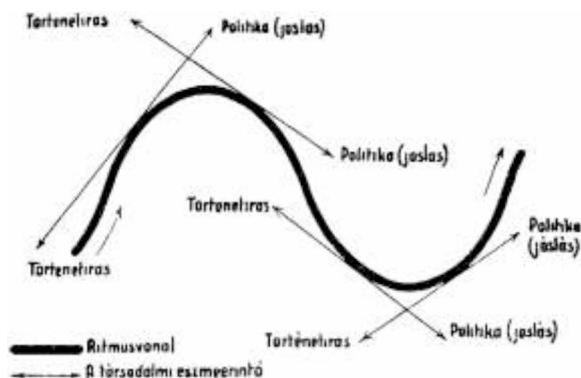
Elhez a ponthoz tartozik a következő, igen fontos interferencia-jelenség. Az egyes társadalmak fejlődési ritmusai ugyanis nemcsak egymással interférálnak, hanem magával a szekuláris vonallal is. Ennek a találkozásnak döntő hatása van az illető kor egész szellemiségére, a társadalom életvitelére és egy-egy korszak időtartamára. Ha a szekuláris vonal iránya megegyezik a ritmusvonal irányával, a két hullám erősíti egymást és így a korszellem jellegzetességei jobban kidomborodnak, az illető korszak időtartama hosszabb lesz. Ha azonban a kis hullám- és a nagy hullámvonal ellenkező irányú, akkor a találkozás gyengíti a ritmus erejét, a struktúra gyengébb lesz, időtartama rövidebb. A középkorban rövid individuális megmozdulások voltak és hosszú univerzalisztikus ritmusok, míg az individuális „új és legújabb” korban egyre jobban növekedett a liberális korszakok időtartama és egyre inkább csökkent az antiliberalisztikus tendencia.

d) A társadalmi eszméerintő

A társadalomfejlődés törvényszerűségeinek vizsgálatánál foglalkoznunk kell még – habár csak röviden is – az ú. n. *eszméerintőnek* (tenden-

cia tangeiis) kérdésével.¹⁰

Ez a fogalom egy elméleti egyenes vonalat jelent mely a társadalom-fejlődés hullámvonalát valamely pontban érinti.

2. ábra.

A társadalmi eszmearrú ábrázolása.

A társadalomfejlődés jövőbeni irányát ugyanis *logikusan* a meglévő struktúra alapján képzelhetjük el, mégpedig úgy, hogy az általunk kiválasztott, tehát jellegzetesnek tartott eszme és intézmény fejlődését tesszük meg egyúttal az egész társadalomfejlődés főirányának. Ez a szellemi művelet következtetés útján történik, amikor is az ok és okozat egymásutánja *logikai egyenest alkot*. A fejlődés alapjául szolgáló valóság végtelen sok tényezője közül a dolog természeténél fogva a kombinációban csak kevésszámú szerepelhet, ezért a fejlődés a valóságban mindig eltér a kigondolttól. Idővel pedig tudjuk az előbbiekből, hogy a társada-

¹⁰ V. ö. Túl a marxizmuson 49. és 96. old.

lom valóságos fejlődése hullámvonallal ábrázolható, az elméleti egyenes, amely a valóság eszmei meghosszabbításának tekinthető, ezt a hullámvonalat érinti.

Az eszmeérintő fogalmának ismeretében könnyen beláthatjuk, miért tévednek szinte kivétel nélkül a politikai jósok és miért cáfolja meg az élet igen gyakran azokat a tudományos következtetéseket is, amelyeket pedig logikailag hibátlanoknak kell elismernünk. A társadalomtudomány ismer jó egynéhány logikailag hibátlannak vélt ilyen tudományos következtetést, amelyet a fejlődés azonban nem igazolt.

Ugyanezzel a jelenséggel függ össze a *történelem átértékelésének kérdése is*. Az ember ugyanis nemcsak előre nézhet a logikai oksorban, hanem hátra is tekinthet. Az előbbi a politika, az utóbbi a történetírás. Ahogyan a politikus a jelen alapján elképzei a jövőt, ugyanúgy a multat a meglévő eszmék és intézmények szerint konstruálja meg a történetíró. A historikus ugyanis azokat a jelenségeket és eseményeket válogatja ki, hangsúlyozza és csoportosítja, amelyek ennek az eszmeegyesnek az ellenkező irányú meghosszabbításában, mint logikai oksorban elférnek. A történelemben szempontok nélkül eligazodni ugyanis lehetetlen. Ott egymás mellett találjuk a legellentétebb jelenségeket látszólag békés egyetértésben. Sainte-Beuve-nek valóban igaza van: „Csak sokáig kell élni, hogy az ember meglásson mindent és mindennek az ellenkezőjét.” A történelem káoszában minden jövőbeni elképzezés szellemi csiráját egy kis utánjárással megtalálhatjuk. A történetírás feladata azonban a históriai rendcsinálás. Így azután rendszerint minden történetíró a kor szellemisége által diktált saját szempontjaiból indul kutató útjára a múltba és csinál ott rendet annak a logikai eszmeegyesnek nádpálcájával, amelyet éppen most

vizsgáltunk. Így válik a történetírás időnként újra és újra „korszerűvé”. Így értékelődnek át néha egyes történelmi nagy események, de néha maga az egész történelem is.

Elméletileg a valóságot jelentő hullámgörbe bármely pontjához lehet érintőt rajzolni, gyakorlatilag azonban mégis csak a fejlődés egy-egy nagyobb kanyarulatában értékelik át a multat, miként minden értéket. Jelenünkben divatos pl. a történetírásban az ú. n. szellemtörténeti irány. Ezen az alapon az egész történelmet átírták.

Természetesen a zsidó történetírásban is megtaláljuk az átértékelést. Pl. Zunz és Graetz irányzatát, amelynek főtémáját a zsidó martirológia és irodalom képezte, fölváltotta korunkban Dubnow szociológiai történetszemlélete, amely nemcsak egyes történelmi jelenségek átértékelésében nyilvánul meg, hanem a zsidó történelem korszakainak újra való megállapítását és az egész zsidó história átperiódizálását is eredményezte. (V. ö. még a politikai történelemszemléletről mondottakkal az „Asszimiláció” c. szakasznál.)

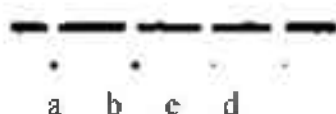
e) Az ok és okozat viszonya a társadalmi jelenségekben

A társadalom általános fejlődés-elméletének befejezéséül *a történés logikai rendjéről* is meg kell emlékeznünk néhány szóval.

Ha valamely „a” jelenség oka „b”-nek. „b” pedig „c”-nek és így tovább, akkor a jelenségek *lineáris* oksorban fejlődnek. Ilyen egyszerű kauzális viszony van a matematikai jelenségek között. Ez az okozatiság, illetve fejlődés grafikusan egyenes vonallal ábrázolható.

A társadalmi jelenségek fejlődése azonban nem ilyen egyszerű. Egyrészt valamely társadalmi jelenség egyidőben több (elméletileg számtalan),

a) Lineáris oksor

3. ábra.

A hatások összefüggése a társadalmi fejlődésben.

A lineáris oksor ábrázolása.

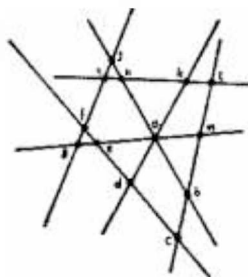
más társadalmi jelenségnek oka, másrészt ugyanez a jelenség sok (elméletileg számtalan), más, vele egyidőben ható jelenség okozata, következménye és eredménye. Mivel okozat és hatás végeredményben egyet jelent, a társadalmi jelenségek hatásai pedig kölcsönösek, ezért megállapíthatjuk, hogy a társadalom fejlődésében *a szimultán oksor* érvényesül.

Ilyen szimultán oksort a következőképpen lehet ábrázolni:

Az „a” jelenség oka „b”-nek, „b” oka „c”-nek és így tovább. Ugyanakkor azonban az „a” jelenség oka „m”-nek, „m” pedig „b”-nek, úgy, hogy elméletileg a társadalomban minden jelenség minden jelenségnek oka, de egyben okozata is.

Az emberi értelem a szimultán összefüggéseket lineáris oksorokra bontja és így próbál eligazodni. A lineáris oksorok keresése, illetve kiválasztása azonban olyan szellemi művelet, amely már a kor-szellemmel és a világnézettel áll összefüggésben. Ugyanis a társadalmi jelenségek között az összefüggés (hatás) elméletileg mindig ugyanaz. A meg-lévő szimultán oksor minden időben ugyanazokra a lineáris oksorokra bontható, csupán az egyén és

b) Szimultán oksor

4. ábra.

A szimultán oksor ábrázolása.

a kor szemléletétől függ, melyiket választja, melyiket mily mértékben hangsúlyozza ki, vagy ellenkezőleg, észre sem veszi. Hogy a problémái egy hasonlattal világítsuk meg: az erdőben tetszésszerű irányba tudunk ösvényt vágni a fák között, miközben más és más fát kötünk össze egyenes útvonallal. Hogy merre megyünk az erdőben, célunktól függ.

A fentiekben ismertettük a társadalmi fejlődésről vallott felfogásunkat és az ezzel kapcsolatos történelmi hullámelméletünket a belőle folyó egy-néhány következtetéssel együtt. Szükségesnek tartottuk, hogy a kérdéssel kissé részletesebben foglalkozzunk – bár az elméletnek tulajdonképpen csak vázlatát adtuk, – mivel erre az elméleti alapra építjük fel zsidó történelem-szociológiai szemléletünket.

Mielőtt azonban erre rátérünk, befejezésül még két általános kérdéssel kell foglalkoznunk.

b) a hullámelmélet szociológiai értékelése

Önkéntelenül felvetődik a kérdés, mi az oka annak hogy a hullámelmélet – bármelyik is a sok közül – nem „népszerű”. Miért nem képesek az emberek, különösen a céhbeli történészek ezzel a tanítással oly mértékben megbarátkozni, ahogyan ezt gyakran sokkal kevésbé logikus, másirányú társadalmi, történelmi, művészeti, filozófiai elméleteknél látjuk? Mi a magyarázata annak, hogy az emberek eleve idegenkednek minden hullámelmélettől, amely azt tanítja, hogy a történelemben egyes korszakok ismétlődnek, bizonyos időközökben visszatérnek? Ezekre a kérdésekre nem is egy, hanem mindjárt több okkal is felelhetünk. Véleményünk szerint a legfontosabb ok az, hogy az emberek a világ fejlődégében egyúttal a haladást is szeretnék látni. Azt akarják hinni, hogy folytonos tökéletesbülés, előbbrejutás, az eszméknek és intézményeknek egyre fokozódó javulása az emberi társadalom történelmi osztályrésze. A hullámelmélet pedig az ismétlődést, tehát a kevésbé fejletthez való visszatérést és így a „jónak” és „rossznak”, a tökéletesnek és tökéletlennek folytonos váltakozását tanítja. Az emberek tehát *félnek* minden olyan elmélettől, amely megfosztja őket az egyetemes tökéletesbülésbe vetett hitük lelkinyugalmától. A hullámelmélet tanítása szerint a dolgok értéke relatív, az emberek pedig *hinni akarnak* az abszolútumban.

Az emberek a „jó” korszakokban nem akarnak hinni a „rossz” bekövetkezésében, a bekövetkezett „rossz” elmúlását pedig máról-holnapra várják. Így azután végleg nincs helye azoknak az elméleteknek, amelyek a „jó” -visszatérésére, esetleg hosszabb időt „jósolnak”. Így vagyunk pl. most a zsidóság sorsát illetően. A zsidóság nem akarja hinni, hogy a liberális kor egyhamar nem jön vissza.

Van egy másik ok is, mely ezt az előbbi fokot kiegészíti. Az emberek legtöbbje hosszabb időre nem képes áttekinteni az emberi történet rendkívül bonyolult világát. Részjelenségeket látanak csupán és hiányzik az átfogó pillantás, a nagy összefüggések és kapcsolatok észrevételének képessége. Ezek a kapcsolatok a felületen tényleg alig figyelhetők meg: ezek belső összefüggések és méhen le kell ásni, ha meg akarjuk találni azt a komplikált csatorna-hálózatot, amely a társadalmi struktúra egyes jelenségeit egymással összeköti.

A történelmi hullámelmélet pedig elsősorban éppen ezeket a belső összefüggéseket akarja feltárni, amelyek egymástól látszólag távolálló jelenségek között szoros kapcsolatokat teremtenek. A felületi szemlélet számára tehát ez az elmélet hasznavehetetlen.

Végül egy harmadik ok: az emberek – miként saját életükben, a társadalom életében is, – nagy szerepet tulajdonítanak a vak sorsnak, a véletlennek. A hullámelmélet, amely törvényszerűségekkel dolgozik, nem a véletlenre, hanem a belső okozatiság, a társadalmi öntörvényűség határozott, logikus rendszerére helyezi a társadalmi történet alapjait. „Véletlen” és „törvényszerű”, két olyan elv, amely egymást kizárja. Innen van az, hogy az emberek eleve barátságtalanul fogadnak mindenféle *historiai rendszert*, de különösen tiltakoznak a hullámelméletek ellen, amelyek tagadják a véletlen szerepét a történelemben, illetve igyekeznek azt a minimálisra csökkenteni.

Miért éppen korunkban keletkeznek ezek a történelmi hullámteóriák? Ennek az a magyarázata, hogy jelenünk évtizedei a liberalizmus elmúlásával olyan eszméket és intézményeket termeltek és termelnek ki, amelyek a liberális kor egyenesvonalú elképzeléseitől eltérnek és bennük

az univerzalisztikus középkor intézményeinek viszszerterése fedezhető fel. A feltűnő analógiák sorozata megindította a kutatást és nem lehet véletlennek tulajdonítani, hogy egymásután, szerte a világon, sokszor egymástól teljesen függetlenül a társadalmi, történelmi, művészettörténelmi, gazdasági hullálméletek egész sora látott napvilágot. (Lamprecht, Breysig, Spengler, Hartmann, Pinder, Joél, Berdjajev, Sorokin, Evola, nálunk Bodnár, Ligeti, Bácskay, Péchy, stb.)

A hullálmélettel kapcsolatban szükségszerűen eljutunk egy másik kérdéshez is, amelynek felvetése történelemszemléletünk szempontjából egymagában is igen lényeges. Nevezetesen a kérdés az, vajjon a hullálmélet tanításainak megismérésével kikerülhetők-e, megelőzhetők-e az emberi társadalom katasztrófái? Vagyis, pontosabban: ha tudjuk azt, hogy a fejlődés ismert iránya következtében a struktúra szükségszerű változása miatt valamilyen átalakulás forradalom által megy végbe, tehát rendkívül nagy ember- és anyagmegsemmisülést, katasztrófát eredményez, tudunk-e védekezni ellene?

Mielőtt azonban megkísérelnők, hogy erre a kérdésre válaszoljunk, egy, logikailag ezt megelőző kérdésre kell felelnünk, vajjon egyáltalában lehet-e a történelemből tanulni?

Általában illetlenség az évezredes igazságok értékében kételkedni, mindazonáltal a „*historia est magistra vitae*” – a történelem az élet mestere – patinás megállapítás mintha nem volna igaz. A zsidó történelem elfogulatlan szemlélője előtt pl. nem kétséges, hogy ez a megállapítás a zsidó históriában nem érvényes (mentségére lehet talán felhozni a zsidóságnak, hogy ez a közmondás nem zsidó eredetű). A zsidóság kétezer éves galuti történetének tulajdonképpen egyetlen igazi tanulsága van, ez pedig az, hogy a zsidók egyáltalában soha.

sehol nem tanultak saját történelmükből, de mindig, mindent elfelejtettek.

Azt hisszük azonban, hogy a történelemből egy nép sem tanult, mint ahogy nem is tanulhatott. *A történelmi események ugyanis nem történelmi példák alapján folynak, hanem belső kényszererők hatására keletkeznek, úgy ahogyan a társadalmi fejlődés öntörvényűsége megmásíthatatlanul előírja.* Tökéletesen mindegy, hogy valamely jelenségnek és állapotnak a múltban ilyen, vagy olyan konzekvenciái voltak. Ha a fejlődés szükségszerűsége ismét odavezet – függetlenül a következményektől, – újból és újból ugyanazok a jelenségek, állapotok következnek be még akkor is, ha esetleg a későbbi nemzedékek ezeket még nem felejtették el, aminek ellenkezője viszont gyakran előfordul.

Minden nagy történelmi esemény és állapot ugyanis sok-sok előzetes, kisebb jelentőségű esemény, történés eredményeképpen áll elő. Ezek az előzetes, kis események az emberi élet, az emberi természet magátólértetődő szükségleteivel, érdekeivel kapcsolatosak. A nagy történelmi események csupán rezultánsai ezeknek a jelenség-komponenseknek, amelyek végső okaikat íz emberi nem természetében találják. Mivel pedig a *kis* események létrejöttét emberinek, természetesnek, önmagától értetődőnek találjuk, amelyeknek megmásítása az emberi alaptermészet megváltozását tételezné fel – amelvre még csak gondolni sem lehet, – következőképp a nagy történelmi események bekövetkezését is természetesnek, megmásíthatatlannak kell elfogadnunk, még akkor is, ha tudjuk, hogy azok katasztrofális hatásúak.

A történelemből tehát sem tanulni nem lehet, sem a történelem folyását megváltoztatni nem vagyunk képesek. Ha pedig ezekután az alapkérdésre a, arunk válaszolni, t. i. arra, vajjon tudunk-e védekezni a számunkra káros és előrelátott esemé-

nyek ellen, az előbbiekből logikusan következik, hogy *nem*-mel kell felelnünk.

Ezzel a felfogással szemben fel lehetne hozni érvül, hogy az *ismert* természeti jelenségek és az előre tudott, bizonyos *kisebb* természeti katasztrófák ellen tudunk védekezni, sőt esetleg meg is tudjuk előzni azokat. Pl. hogy a legegyszerűbb természeti jelenséget vegyük, szárazság ellen öntözéssel védekezünk, árvíz ellen gátakat emelünk, stb. Ha tehát a természeti jelenségek ellen, amelyeknek bekövetkezése tőlünk független, tudunk védekezni, káros hatásukat meg tudjuk előzni, hogyne volnánk képesek a társadalmi katasztrófák ellen védekezni, amelyeknek okai bennünk, emberekben rejlenek, tehát azok könnyen elháríthatók, megelőzhetők?

A dolog éppen fordítva áll, a természeti katasztrófák ellen éppen azért tudunk bizonyos mértékig védekezni, mert tőlünk függetlenül jönnek létre: mi kihalunk a jelenségeken, ezeknek nem résztvevői, csupán szemlélői, esetleg áldozatai vagyunk. A társadalmi katasztrófákat azonban mi magunk idézzük elő azáltal, hogy *megmásíthatatlan módon* cselekszünk, illetve nem cselekszünk. Ezeknek a szükségszerű cselekedeteknek és éppen ilyen szükségszerű mulasztásoknak összességéből állnak elő a társadalmi katasztrófák, amelyeket előre láthatunk, de el nem kerülhetünk.

Így azután könnyen megérthetjük a próféták sorsát, akik előre látták a bekövetkezendő katasztrófákat, de próféciajuk pusztába kiáltó szó maradt csupán. A társadalom ugyanis *a struktúra tehetetlenségi nyomatóka* következtében a fejlődés öntörvényűsége által eleve megállapított útról sem visszafordulni nem tud, sem letérni nem képes. Amilyen volt a próféták sorsa a múltban, olyan lesz a jövőben is, mindaddig amíg csak *emberi törvények* szerint él az emberi társadalom.

A történelmi hullámelmélet nem arra való, hogy általa jósoljunk, hanem csupán mint történelemszemléleti módszer alkalmas arra, hogy pontosabban megismerjük az emberi történet világát.

III. A GALUT TÁRSADALOMFIZIKAI SZERKEZETE

a) A társadalom és a zsidóság általános viszonya.

Az előbbi fejezetben a társadalom általános fejlődésével foglalkoztunk és megállapítottuk, hogy ez a fejlődés hullámvonallal ábrázolható. Megállapítottuk ennek a hullámnak – periodicitásnak – törvényszerűségeit is, amelyeknek alapján az eszmék, mint intézményeket létrehozó erők, mozgást végeznek. Ez a mozgás kétféle:

- a) *periodikus* és
- b) *haladó* mozgás.

Az *eszmék periodikus mozgása* abban áll, hogy ugyanabban a társadalomban ugyanaz az eszme koronként újra megjelenik, visszatér és akkor ugyanolyan szerkezetű társadalmi intézményt hoz létre, amely ugyanazon jellegű történetet eredményezi. Az eszmék periodikus mozgásában kell keresni tehát a történelem alapjelenségeinek ismétlődését.

Az *eszmék haladó irányú mozgása* pedig azt jelenti, hogy valamely egyetemes jelentőségű kor-eszme és intézmény keletkezési helyéről kiindulva fokozatosan ér el az egyes társadalmakba, azaz egyik országból a másikba *vándorol*.

A zsidó nép galuti története kidőnösen alkalmas arra, hogy általa és benne az eszmék és intézmények periodikus és haladó mozgását kimutathassuk.

Azonban mielőtt ezzel a kérdéssel foglalko-

zunk, vizsgálunk kell a társadalomnak és a zsidóságnak egymáshoz való viszonyát *általában*. Ezt a viszonyt röviden *zsidókérdésnek* mondhatjuk. Így azután arra, hogy mi a zsidókérdés, azt válaszolhatjuk: *mindazoknak a részkérdéseknek, problémáknak az összessége, amelyek a zsidó népnek a többi néppel való együttéléséből származnak.*

Ez a meghatározás – jól láthatjuk – igen általános, de szűkebb meghatározás már a zsidókérdés sok vonatkozását kizárná, holott azok is e fogalom alá esnek. Pl. – nézetünk szerint – az önantiszemitizmus is szerves része a zsidókérdésnek, mert ez is az együttélésből származó probléma. A fenti meghatározásból az is kitűnik, hogy a zsidókérdés rendkívül komplikált jelenség. Az együttélés, akár mint *történeti folyamatot*, akár pedig mint *életformát* nézzük (az előbbi történelmi szemlélet, az utóbbi szociológiai) egyaránt számtalan alakban jelentkezik. A zsidókérdésnek éppen ezért annyiféle megnyilvánulási formája, annyi oldala van, amennyi a társadalom életének. Nagyon egyoldalúnak látják ezt a bonyolult kérdést azok, akik a zsidókérdésben csak jogi, csak a gazdasági, vagy csak kulturális kérdést látnak. Ez az egyoldalú szemléleti mód és az ebből származó egyoldalú megállapítások és konzekvenciák – akár zsidó, akár nemzsidó részről származnak is – végső sorban okai annak, hogy kétezer esztendő óta ezen a téren egy lépéssel sem haladtunk előre. A jogi, vallási, gazdasági, kulturális, stb. megnyilvánulások csupán alkatelemeit képezik az általános zsidókérdésnek. A történelem folyamán az egyetemes zsidókérdésnek rendszerint azt az oldalát hangsúlyozzák ki, amelyik a társadalom szempontjából aktuális. Ha egy társadalomban a vallásos eszme dominál, a zsidókérdést, mint vallási kérdést fogják fel és ilyenként kezelik. Így volt ez pl. a nyugati kultúra középkorában. Ha ellenben

a társadalom értékskáláján a gazdasági célok és előnyök foglalják el a legfelső helyeket, mint pl. korunkban, úgy a zsidókérdés is elsősorban gazdasági kérdés lesz, melyet a többi szempontok, mint kísérő jelenségek kiegészítenek. Egyébként a világválság egyetemességét napjainkban az is mutatja, hogy a zsidókérdésnek minden oldala egyformán aktuális. Többek között ebből is kitűnik, hogy jelenünkben az emberi társadalom útjának történelmi csomópontjára ért.

A zsidókérdés azért egyedülálló és semmi más problémával össze nem hasonlítható jelensége a társadalomnak, mert a zsidók helyzete is ilyen. Már magának a zsidóságnak meghatározása sem egyszerű. Mi a zsidóság? Faj, nép, népiség, nemzet, nemzetiség, vallási felekezet, kulturális kisebbség, vagy éppen kaszt, ahogyan a marxi felfogás véli?¹¹ Erre a kérdésre másképpen feleltek az emberek korok és politikai beállítottság szerint. Megtörténhetik, hogy ugyanazon zsidóságot egyazon időpontban egyik országban vallási felekezetnek, esetleg már a szomszédban kisebbségnek, egy harmadik országban meg éppen fajnak tekintik és ilyenként kezelik.

A zsidókérdés általános tisztázásához a zsidóság fogalmának egyértelmű meghatározása volna elsősorban szükséges. Ez azonban éppen azért lehetetlen, mivel – mint minden politikai és társadalmi fogalmat, úgy – a zsidóság fogalmát is a korszellem határozza meg és ennek változásával alakul át ez is. A zsidóság fogalmára a korok szemlélete különösképpen azért hat igen nagy mértékben, mivel a zsidóság és a társadalom viszonya¹¹ tehát a társadalomnak a zsidósággal szembeni *magatartása* változik meg a korszellem befolyására.

Azt hisszük, hogy a korok szerint változó eset-

¹¹ Otto Heller: Der Untergang des Judentums, 1931.

legességeken túl a zsidóság legidőtállóbb fogalmát abban jelölhetjük meg, hogy az *faji sajátosságokkal rendelkező nemzeti vallású nép*.

A zsidókérdés lényege a járulékos jegyek elhagyása után abban áll, hogy a zsidóság életében ezelőtt kétezer évvel bekövetkezett egy esemény, melynek eredményeképpen a zsidó állam fogalmának három alaptényezője: nép, terület és főhatalom egymástól végérvényesen különvált.

Igaz ugyan, hogy a fenti három tényező együttesen és elválaszthatatlanul csak az állam modern felfogásában jelentkezik, mégis nem állaintani, hanem szociológiai szemléletben az ókori és középkori állam sem volt más, mint meghatározott területen élő nép legfőbb hatalmi kerete, ha esetleg más volt is a fogalomnak neve és változó a funkciója. A zsidó történetírók megegyeznek abban, hogy a zsidó nép életében a nagy cezúra akkor következett be, amikor a zsidó állam megszűnt. Pl. Dubnownál: „tartalmi és minőségi összetétele szerint két részre oszlik a zsidó történelem, mint ismeretes, amelynek csomópontját az a pillanat képezi, amidőn a zsidó állam a római birodalom csapásai alatt véglegesen összetörik.”¹²

Ettől az időtől kezdve a zsidó nép idegen főhatalmak alatt területileg is szétszórva élt. Sőt koronként („koronként” az asszimilációs periódusokat jelenti) az egymétartozás érzése, a sorsközösség tudata is hiányzik a zsidóságban, noha ez magának a népnek fogalmi alkateleme.

A zsidó állam megszűnése után új korszaka kezdődik a zsidó nép életének. Ebben a korban már saját sorsának nem irányítója többé, hanem más népek akaratának objektuma. Ebben az állannélküli állapotban támad fel a zsidókérdésnek az a formája, ahogyan ma is előttünk áll: a galut, a maga egyedülálló szociológiai törvényszerűségével.

¹² S. Dubnow: Geschichtsphilosophie 7. old.

b) *A galut dialektikája. A két alaptörvény.*

Ha felvetjük a kérdést: mi a zsidóság galuti történetének legjellemzőbb sajátossága, nem kapunk egységes választ. Egyesek a kétezer éves galuti történetet, mint folytonos *üldözést* fogják fel, mások a galuti sorsnak legjellemzőbb sajátosságát, a zsidó nép szüntelen *vándorlásában* látják. Ruppin szerint „a diaszpórabeli zsidó történelmet úgy lehet felfogni, mint egy harcot, amelyet az Ezra és Nehemja által a zsidó népbe oltott és az egész vallás alapkövévé tett *elkülönülési eszme folytat az asszimilációs tendenciával*”. Szerinte ezáltal kapjuk meg a leghasználhatóbb vezérfonalat a zsidó történelem megértésére.¹³

Ennek a háromféle feleletnek a birtokában joggal megkérdezhetjük, vajjon a zsidó nép galuti történetének melyik az igazi alaptémája? Vajjon az üldözés, vagy a vándorlás, vagy talán a beolvadási és elkülönülési tendencia egymással való harca? Azt hisszük, külön-külön egyik sem adja kezünkbe a zsidó történelem nyitját, hanem csak mindhárom jelenség együtt és egyszerre. Mind a három felfogás egyoldalúan gondolkodik akkor, amikor a három közül egyiket emeli ki és ezen keresztül akarja követni a zsidó sors galuti útját. Tulajdonképpen mindhárom jelenség egy és ugyanazon alaptémának variációja csupán.

Felfogásunk szerint a zsidóság galuti sorsának alakulását egy erőpár határozza meg. Két szembenálló erő harcának mindenkori állása dönti el, hogy egy adott korban miképpen alakul a zsidó nép helyzete a társadalomban. Ez a két erő: a társadalom *asszimiláló és disszimiláló* ereje. A társadalmi asszimiláló erő, amelyről itt most szó van, nem a zsidóság asszimilálódását jelenti, hanem azt a beolvasztó erőt nevezzük e szóval, amellyel többé-

¹³ Ruppin: Die Juden der Gegenwart. 20. oldal.

kevésbé minden emberi együttélés szükségszerűen rendelkezik, amely tehát nem más, mint a társadalom vonzóereje. Amikor a társadalomban ez a vonzóerő érvényesülni kezd, magában a zsidóságban is megfelelő erő támad: adhézió, tapadó erő keletkezik, melynek eredményeképpen a zsidóság asszimilálódik a társadalomhoz. A zsidóság asszimilációja tehát – és ez a mi felfogásunk lényege – nem a zsidóság kezdeményezésétől, akaratától, elhatározásától függ, hanem csak, mint a társadalom ilyenértelmu kezdeményezésére bekövetkező reakálás fogható fel.

Ugyanez az ellenkező folyamat lényege is. Amint a társadalomban valamilyen oknál fogva – az okokról később részletesen lesz szó – disszimiláló, kiküszöbölő, elkülönítő erő lép fel, aminek a zsidósággal szembeni megnyilvánulását antiszemitizmusnak nevezzük, az üldözésre való reagálásképpen magában a zsidóságban is kialakul a népi összetartozandóság érzése, a kohézió ereje. Röviden: *a társadalomban fellépő vonzóerőnek megfelelően a zsidóságban tapadóerő keletkezik, a társadalom disszimiláló erejének hatására pedig a zsidóságban kohéziós erő támad. Vonzásra vonzóadás, kiküszöbölésre elkülönítés a reakció.* Mind az asszimiláló, mind a disszimiláló erő a társadalomfejlődésnek kifejeződése, a váltakozó korszakok terméke, amelynek voltaképpen a zsidóság – minden látszat ellenére – ki van szolgáltatva. Nem a zsidóság határozza el tehát egy napon, most pedig asszimilálódik és ettől a naptól kezdve megváltozik gondolkodásban, külsejében egyaránt, amiképpen az sem tőle függ, hogy azután egy másik korban a társadalom magatartása vele szemben megváltozik. A zsidó asszimiláció okai tehát elsősorban nem a zsidóságban, hanem a zsidóságon kívül a társadalomban keletkeznek. Mindezeknek a társadalmi erőknek megfelelően természetesen

magában a zsidóságban is támadnak eszmék és törekvések, melyek mintegy a társadalomban végbeműködő eszmék és törekvések rezonanciájaként jelentkeznek.

Azt a periodicitást, amelyet a zsidó történelemben látunk, épp a külső társadalom asszimiláló és disszimiláló erejére és ezen erők periodikus mozgására vezethetjük vissza.

Mikor lép fel a társadalomban asszimiláló erő? Mikor van tehát zsidó asszimiláció? *Az asszimiláló erő az individualisztikus társadalom sajátossága.* Az individualisztikus társadalom szervezete, mint tudjuk, laza. A társadalmat alkotó egyének funkciói ugyanis még nem elhatároltak, maga a társadalom atomizálódott. Az uralkodó szabadság-eszme az egyének szabad mozgását és társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális érvényesülését teszi lehetővé. Az egyének tevékenységi köre tág lehetőségben mozoghat, az egyén akciórádiusza nagy. A társadalom általános mozgási iránya táguló, expanzív. Ebben a társadalmi struktúrában tehát bőven van hely mindenki számára, sőt bizonyos funkciók ellátására nem is jut egyén. Az ilyen struktúrában, amelynek vezető eszméje a szabad verseny, individuális-kapitalizmus, liberalizmus, demokrácia, stb. elvben mindenki érvényesülési lehetősége egyforma. Nem keresik tehát a jogi, vallási, népi, származási különbségeket. *Ez a társadalmi struktúra kívánja az asszimilációt.* Ebben a korban maga a társadalom nézné rossz szemmel az elkülönülési tendenciát, a disszimilálódást. Ilyen körülmények között maga a zsidóság is, amelyben a népi összetartó erőt az individualizmus korszellemé szintén kikezdte (pl. zsidó felvilágosodás), könnyen tud engedelmessé válni a korszellem parancsának. Magában a zsidóságban is támadnak eszmék, törekvések, amelyek követelik a hasonulást, a beolvadást, egyszerűen az asszimilációt. Az ilyen korok a zsidó eman-

cipáció korszakai, amelyek minden individualista korban szükségképpen bekövetkeznek. Ilyen korban alakulnak ki az ú. n. nagy zsidó centrumok, pl. Alexandria az ókorban, New-York korunkban. Ez a kor a zsidók urbanizálódásának kora. Mivel az individualizmus alapfelfogása szerint – erről is volt már szó – a társadalom egyénekből áll, az asszimiláció is egyénenként lehetséges csupán.

Az individualizmus belső ellentmondásai azonban lassanként kiütköznek, a hibák szaporodnak és a társadalom, amint az előbbi fejezetben láttuk, szükségképpen univerzalizálódik. A laza szerkezet mindjobban sűrűsödik, majd a társadalom lassankint teljesen átszerveződik, az előbbi rugalmas szerkezetet merev, tömör struktúra váltja fel.

Az univerzalizmus szerkezet tanát már ismerjük. Ebben a struktúrában az egyén helyébe a köz, az összesség, az egész lép. Mig az előbbi társadalomban saját helyét maga az egyén állapította meg, addig az univerzalista társadalomban ezt a közösség írja számára elő. Alig az előbb a társadalmi fejlődés expanzív volt és az egyén akciórádiusza nagy, addig most a fejlődés regresszív lesz és az egyén tevékenységi köre mindjobban szűkül, akciórádiusza pedig rövidül. Végül az egyén tevékenységét teljesen a köz veszi át, amely meghatározza egyúttal az egyén funkcióit is. Ezt a folyamatot a jogfejlődés is kifejezésre juttatja, amennyiben a macánjogi jogviszonyok mindinkább közigazgatási jogviszonyokká alakulnak át.

Mivel az egyén csak a köz által létezik, az egyének között szükségszerűen küzdelem támad a társadalomban való bennmaradásért s a funkcióhoz való jogért. Az összes funkciókat ugyanis a köz adja, tehát az összességből, a társadalomból való kiesés a kívülmaradás, az életlehetőség megszűnésével jár. *Ezzel aztán megkezdődik egy értékelődési folyamat, melynek célja annak megállapítása,*

kik azok, akik bemmaradhatnak és kik azok, akiknek távozniuk kell a társadalom kereteiből. A társadalom tehát értékkel és ennek az értékelési folyamatnak az eredménye a disszimiláció.

A társadalom tehát kiveti magából mindazokat, akiket megfellebbezhetetlen ítélete folytán kiküszöbölendőnek tart. Elméletileg az idegenek, az eltérők szoríttatnak ki a társadalomból. Gyakorlatilag elsősorban a zsidók. Az antiszemitizmus végpontját tekintve nem más, mint a társadalom disszimilációs értékítélete a zsidók felett. Hogy a disszimiláció miért elsősorban a zsidók ellen irányul, annak magyarázata nem annyira szociológiai, mint inkább politikai. *Elvileg* ugyanis az univerzalizálódó társadalom minden idegent igyekszik önmagából eltávolítani. A zsidókérdés egyik lényeges sajátága éppen abban áll, hogy ez a kiküszöbölés! irányzat a zsidósággal szemben teljes mértékben érvényesül, míg az illető társadalomnak, minigazdanépnek a vele együtt élő egyéb néppel, vagy népcsoporttal szembeni magatartását ezernyi körülmény befolyásolja. A gazdanép disszimilációs akaratának szabad érvényesülését a zsidó nép világhelyzete, gazdasági funkciói, vallási, szellemi és kulturális adottságai, legelsősorban azonban saját államnélküli léte teszi lehetővé. Az itt elmondottakból következik, hogy minden univerzalista társadalom *elméletileg* antiszemita. Hogy valamely adott univerzalista társadalom *gyakorlatilag*, mily mértékben antiszemita, az ismét nem *szociológiai* jellegű kérdés elsősorban, hanem az előbbihez hasonlóan *politikai*.

Az univerzalista társadalomban, amint tudjuk, a hangsúly nem az egyénen, hanem az összességen, az egészen van, ezért a társadalom disszimilációs értékelése sohasem az *egyedre*, hanem az *összességre* irányul. Innen van az, hogy az antiszemitizmus mindig általánosít. Megállapításai nem a

zsidó egyénre, hanem a zsidóság egészére, a zsidó népre vonatkoznak. Az antiszemitizmus tehát tömegjelenség (Massenfeindschaft).

Ha pedig az itt előadottakat összefoglaljuk, kimondhatjuk: a galut társadalomfizikai első törvényét, amely így hangzik: *Az individualista társadalmi szerkezet a zsidó egvént fogadja be, asszimilálja, az univerzalista pedig a zsidó népet disszimilálja, veti ki magából.*

A társadalomnak ezt a kétütemű mozgását önkéntelenül is az élőlények lélegzési folyamatához hasonlíthatjuk, amikor az asszimiláció a belélegzésnek, a disszimiláció a kilélegzésnek felel meg. A társadalom a zsidóságot mindig akkor fogadja be, amikor különleges funkcióira szüksége van. Miután a zsidóság ezt a funkcióját elvégezte, a társadalom disszimilálja, kiveti magából.

Az asszimilációs és disszimilációs korszakoknak ismétlődése és váltakozása a zsidóság galuti sorsának legjellemzőbb momentuma.

A folyamatnak azonban más következménye is van. Nevezetesen: a disszimiláció, – mely volta-képpen nem más, mint antiszemitizmus, – a zsidóság: kiküszöbölése eredményeképpen létrehozza a zsidó vándorlást, vagyis *az univerzalizálódás egvben elindítója a zsidó vándorlási folyamatnak is.* A zsidó vándorlás általános és különleges jelenségeit később részletesen kifej tiük, ehelyütt a vándorlásnak, mint zsidó társadalomfizikai alapjelenségnek mibenléte érdekel. A fentiek alapján könnyen megérthetjük a vándorlás lénvegét.

Vegyünk két társadalmat, amelynek struktúrája félritmusnyi fáziseltolódást mutat. Tegyük fel tehát, hogy az „A” társadalomban individualisztikus, a „B” társadalomban pedig: univerzalisztikus korszellem uralkodik. Az elsőnek struktúrája ennélfogva laza, a másodiknak tömör. Az elsőben asszimilalórikus, a másodikban disszimilatórikus

eszme érvényesül. A zsidóság helyzete szempontjából a két társadalom között *nyomáskülönbség* áll fenn. Az univerzalista „B” társadalomban magas nyomás, az individualista „A” társadalomban pedig alacsony nyomás uralkodik. A két társadalom között lévő nyomáskülönbség kiegyenlítődé-
sére a zsidóság vándorlása fog bekövetkezni, mégpedig az áramlás a „B” társadalomból az „A” társadalom felé történik. Hasonló ez a légnemű testek mozgásához, ahol szintén a magasnyomású helyről az alacsonynyomású helyre történik az áramlás.

A valóságban a helyzet természetesen nem ilyen egyszerű. A valóságban nemcsak két társadalom létezik, hanem a társadalmak (országok, népek, államok) egész sora áll fenn egymás mellett. Továbbá az egyes társadalmak között nem pontosan félétemnyi a fáziskülönbség, hanem ezek a társadalmak egyazon időben a politikai, gazdasági, kulturális fejlődés legkülönbözőbb fokain állnak, úgy, hogy a zsidóság vándorlási képe igen bonyolult. *Az alapelv azonban minden esetben érvényes: a zsidóság mindig a magasnyomású univerzalista (idisszimiláló) társadalomból vándorol az individualista (asszimiláló) társadalom felé. Ez a galut társadalomfizikájának második alaptörvénye.*

Ha tehát az elmondottak alapján ismét feltesz-
zük a kérdést, mi a zsidóság galuti történelmének legjellegzetesebb alapvonása, akkor valóban belátjuk, hogy mind az üldözés, mind a vándorlás, vagy akár az asszimiláció és az elkülönülés harca, egymással legszorosabban összefügg és együtt, egyszerre és elválaszthatatlanul adja meg a zsidóság galuti létének kétezer éves jellegét.

c) Az asszimiláció

Az asszimiláció, mint láttuk, a galut dialektikájának első ütemét jelenti. Szükségesnek látszik, hogy a zsidóság asszimilációjáról, mint adhéziós erőről, külön is beszéljünk, mert elsősorban ez a jelenség az, melyet éppen napjainkban igen sokan téves szemszögből ítélnek meg.

A cionista irodalom a zsidó nép történetének és társadalmi életének tudományos feltárása körül alapvető munkát végez. Megalapította többek között a zsidó szociológiát, mint zsidóság-tudományt. Mégis, amidőn az asszimilációról van szó, sok cionista szerzőt is, mintha elhagvna a kötelező objektivitás. Az ú. n. asszimiláns zsidóság az asszimilációban a zsidóság fejlődésének egyenes vonalú útját látja és napjaink disszimiláló mozgalmi közepette is görcsösen ragaszkodik a mindjobban tűnő individualista korszellemnek eme lassanként csak emlék gyanánt megmaradó megnyilvánulásához. Sokan a cionista írók és politikusok közül pedig szeretik az asszimilációt a zsidóságra nézve káros mozgalomként feltüntetni, amelynek eredményeképpen a zsidóság – szerintük – elvesztette népi jellegét, kultúráját, atomizálódott és kapta helyébe az „emancipáció kétes értékeit”, stb. Ez a beállítás tudománytalan és épp olyan kevésbé állja meg helyét a történelemszociológia tárgyilagosságra törekvő megvilágításában, mint az asszimilánsok felfogása, akik viszont a zsidó asszimilációt és a belőle szükségszerűen folyó emancipációt örökérvényű és megváltozhatatlan jogi vívmánynak tartják.

Mindkét nézet téves és iskolapéldája a hibás társadalmi, illetve történelmi szemléletnek. Ilyenfajta szemlélettel természetesen nemcsak zsidó részről és nemcsak az asszimilációt illetően találkozunk. Az ilyen felfogás nagyon is általános.

Politikusoknál és politikai történészeknél egyformán gyakorta előfordul. Éppen ezért politikai, vagy azonosító történelmi szemléletnek lehetne nevezni. Politikainak azért tekintjük, mert politikusok felfogásukban rendszerint abból indulnak ki, hogy mindaz, ami volt és van, rossz és az, ami a jövőben lesz, az előbbinél értékesebb. Azonosító történelem-szemléletnek pedig azért nevezzük, mivel a történetíró ezen beállítás szerint esetleg a régmúlt korokat is saját korának mértékével méri és vonja le a konzekvenciákat. A liberalizmus korának történészei például „sötét középkor”-ról beszéltek. Ugyanennek a történelemszemléletnek alapján kezdik azonban mostanában a középkort rehabilitálni, amikor az univerzalizálódás szellem hatásai a történelem szemléletében is érvényesülni kezdenek. Az ilyenféle felfogás – akár politikus vallja, akár történelíró – végeredményben történethamisítás inoha annak legenyhébb formája, mégis alkalmas arra, hogy megzavarja a tisztánlátást, amelyre pedig különösen a zsidó nép politikusainak fokozott mértékben szüksége van. (L. még a társadalmi eszmeérintőről elmondottakat.)

Mi tehát az igazság az asszimiláció kérdésében?

Az, hogy az asszimiláció az individualista korszak szükségképpen következménye és eredménye. Az asszimiláció a zsidóságnak éppen olyan passzív ténye volt, mint most, a disszimiláció idején a kivándorlás kényszere. Nem lehet tehát azt mondani, hogy az asszimiláció és a vele szociológiailag egyenértékű emancipáció a zsidóság részére káros volt. Az asszimiláció, mint szükségképpeniség nem bírálható el a disszimilációs törekvések szemszögéből. Egy új individualista korszak bizonyára a disszimiláció felett fog pálcát törni. Objektíven az sem állja meg a helyét, hogy asszi-

miláció vezetett a zsidóság atomizálódásához, – egyedekre való széthulláshoz. Fordítva: az atomizálódott zsidóság asszimilálódott. Az asszimiláció hatásai felett mondhat ítéletet a politikus, de a szociológus csak regisztrálhatja hatásait és megállapíthatja törvényszerűségeit. Az asszimiláció – még ha tudatos volt is – mint a zsidóságnak ilyen irányú mozgalma (különösen Nyugat-Európában a XIX. században), nem bírálható a célszerűség és a hasznosság mértékével. Az utilitarisztikus mérlegelésnek akkor van helye, ha egy esemény bekövetkezése tőlünk függ. Az asszimiláció azonban korparancs volt, szükségszerűség és természetes folyamat, független a zsidóság akaratától. A kérdés ugyanis az volt, akar-e a zsidó *egvén* élni és fennmaradni a társadalomban? Ha igen, akkor asszimilálnia kellett. Ezért utólag szemrehányást tenni neki, hibás szemléletből fakad, amely azután téves következtetésekre vezet.

Az asszimilációt, mint a társadalmosult ember természetes életösztöneiből eredő életmegnyilvánulást kell felfognunk, amely – nézetünk szerint – elsődleges szükségesség és mint ilyen, természeti jelenség. A környezethez való alkalmazkodás általános érvényű biológiai törvényének egyik fajtája. A zsidóságnak is szükségszerűen alkalmazkodnia kellett.

A zsidóság asszimilálódása minden korban, minden országban, minden társadalmi életformában többé-kevésbé megtalálható. A hangsúly csupán a mértéken van. Milyen mértékben alkalmazkodott a zsidóság a környező népek társadalmi berendezkedéséhez, életfelfogásához és gondolkodásához? Az alkalmazkodás mértékének vizsgálata és főképpen annak megállapítása, hogy az asszimilációt mily erők segítik elő és melyek gátolják, képezik célkitűzéseinket.

Maga a cionizmus, amely a zsidókérdés ren-

dezését egy zsidó állam megteremtésével akarja elősegíteni, tulajdonképpen tudatos öndisszimilációs mozgalom. Hogy a cionizmus kezdeti stádiumában mégis mennyire alá volt vetve a zsidó nép különböző irányú asszimiláltságának, mutatja a „nyugatiak” és „keletiek” harca az első cionista világkongresszusokon. Ez a két csoport célkitűzésben és módszerben egymástól annyira eltérő volt, hogy hosszú ideig az alapelvek megállapítása képezte a kongresszusok vitáinak anyagát. Mi ez, ha nem a különböző asszimilációk befolyása a nyugati és keleti zsidóságra? Vagy egy másik példa: a chaszidizmus, a keleti zsidóság vallási extázisa, istenkeresése. Menmi szláv elemet tudunk kimutatni ebben a par excellence zsidó népi mozgalomban. Vagy, hogy közelebbi példát vegyünk, a magyar zsidóságot, a maga sokfelészakadozott, szervezetileg össze nem fogható amorf tömegével. Hát nem a magyarság individualisztikus tulajdonságait mutatja-e a magyar zsidóság ezekkel a sajátosságaival, amelyek megkülönböztetik minden más országot zsidóságtól, szerte a világon?

Eggyel tisztában kell lennünk: asszimiláció mindig volt a zsidóságban, történelme egész folyamán. Az asszimiláció nem a nyugateurópai individuális-liberális kor találmánya és következménye. Százezerre megy azoknak a névteleneknek száma, akik még az univerzaliztikus középkor folyamán is az asszimilálódás révén nyomtalanul elmerültek a környező népekben. Joggal jegyzi meg Ruppin, hogy a zsidó történetírás túl sokat időz a nagy eseményeknél és üldözéseknél, viszont az a nehezen megfogható aknamunka, amit az asszimiláció végez a zsidóságban, még a mai napig hi várja a kutatót.¹⁴ Ezekután kérdés lehet, mi tulajdonképpen az asszimiláció? Véleményünk sze-

¹⁴ Ruppin: Die Juden der Gegenwart. 28. old.

rint nem más, mint a zsidó egyénnek önfenntartást ösztönéből eredő magatartása idegen környezetben és, mint ilyen, természeti törvény. Az emberi társadalomban ugyanis két ilyen alaptörvény uralkodik: az egyén fennmaradásának törvénye és a közösség fennmaradásának törvénye. Az előbbi az egyénnel szemben állít fel követelményt, az utóbbi a közösséggel szemben.

Normális viszonyok között, tehát államban élő népnél ez a két törvény egymással nem ellentétes irányú, ellenkezőleg, egyik a másikból következik, egymást kiegészíti, a kettő között korreláció van, egymástól elválaszthatatlanok. Egészen más a helyzet az államnélküli zsidó népnél. A zsidó egyén és a zsidó közösség, az egyes és a nép fennmaradásának feltételei nem mindig ugyanazok. Sokszor ellentétesek egymással. Más az egyén és más a zsidó nép boldogulásának feltétele. *A zsidóság galuti életében az állam szerepét a vallás vette át, így a zsidó állam törvényeit a zsidó vallás parancsai helyettesítik és pótolják.* Figyeljük meg: a zsidó vallás minden parancsa és minden tilalma a zsidó nép fennmaradását célozza. Ezért nemzeti jellegű a zsidó vallás. A zsidó nép fennmaradását a szétszórásban kizárólag a vallásnak köszönheti. A vallás mentette meg a beolvadástól a kétezer esztendőös galutban. A zsidó nép számára a vaUás jelentette az állami lét minden attribútumát: a vallás volt az ország területe, az állam hatalma, a nép akarata, vagy – ahogy Dubnow írja: „... az iskola szellemi fegyelme ugyanazt jelentette a zsidóknál, mint a többi népeknél a katonai fegyelem”.¹⁵ Az elpusztított zsidó ország államhatalma tovább él és élő hatalom a vallási, szent könyvekben. Más népeknél az állam védi polgárait, a zsidó népnél ezt a védelmet a vallás nyúj-

¹⁵Dubnow: *Geschicht & philosophie*, 11. old.

totta. *A zsidó vallás egyetlen célja a zsidó nép fennmaradásának biztosítása. Állam nélkül fennmaradni azonban csak akkor lehet, ha a zsidó nép elkülönül. Ezt az elkülönülést célozza a zsidó vallás minden parancsa és minden tilalma. Az elkülönülés és fennmaradás egyenértékű fogalmak tehát a zsidó nép galuti történelmében. Az elkülönülésnek azonban más következménye is van, nemcsak a fennmaradás. A galuti zsidóság egész társadalmi és gazdasági szerkezetének kialakulása, ahogy a történelemből ismerjük és ahogyan ez ma előttünk áll, szintén ennek az elkülönülési tendenciának eredménye. Mivel pedig a zsidó nép üldözésének és az ebből eredő vándorlásnak közvetlen oka a zsidóság gazdasági és általában társadalmi alkata, következésképpen ez is az elkülönülési, tehát a fennmaradási tendenciának eredménye. Egyszóval fennmaradás-elkülönülés-üldözés-vándorlás: végső soron a zsidóság vallásából eredő konzekvenciák. A zsidó történelem legvégső alaptémája tehát a zsidó vallás.*

Eddig a zsidó népről beszéltünk. Más a helyzet azonban a zsidó egyénnél. A zsidó egyénnél a létet, a fennmaradást idegen környezetben az alkalmazkodás, az asszimiláció biztosítja. Ebből következik tehát, hogy *asszimiláció és vallás ellentétes irányú erők. Innen van az, hogy az asszimiláló egyén legelőször vallás és rituálé terén tesz engedményeket. Normális viszonyok között élő, tehát államileg szervezett népnél a vallás lehet magánügy, a zsidó népnél a vallás valóban a közösség egzisztenciális ügye, a zsidóság galuti fennmaradásának alapfeltétele. A galuti zsidó egyén szükségszerű asszimilálódása és a galuti zsidó nép szükségszerű elkülönülési tendenciája a kulcs, amely a diaszpóra minden titkát, a zsidóság évezredes szétszóratásbeli egységét és fennmaradásának paradox csodáját megfejti.*

A zsidóság galuti történetének leglényege tehát nem az a harc, amit a zsidóság az őt környező népekkel folytat, hanem az a küzdelem, amelyet a zsidó egyén vív meg a zsidó közösséggel.

A zsidó egyén és a zsidó közösség küzdelmének állását valamely időpontban elsősorban a gazdanépnek a zsidósághoz való viszonya határozza meg. Pl. az individualizmus szétbontja a zárt zsidó közösséget, a küzdelmet az egyén és nép között kiélezi. Az univerzalizmus a zsidó egyén és zsidó nép egymáshoz való viszonyát normalizálja. Az egyénnek és a közösségnek ez a most vázolt küzdelme a zsidóság államnélküli, tehát abnormális létének következménye. Más népeknél ilyesmiről szó sem lehet.

Felismerésünk szerint a zsidóság asszimilációs korszakai egyben vallástalanok is. Ez az individualizmus alapelvéből szükségszerűen következik. Ugyanebből a megfontolásból az is következik, hogy ellenkezőleg, minden disszimilációs korszak (univerzalisztikus társadalmi szerkezet idején) magába néző, vallásos, vagy oly mozgalmakat vált ki, amelyek a zsidó nép összetartózkodóságának az érzését más módon erősítik. Pl. korunkban a cionista mozgalom, amelynek nacionalista vonatkozásai mellett megtalálhatjuk irracionalista misztikus, sőt vallásos gyökerét, amely egészen a chaszidizmusig nyúlik vissza.

Mivel a zsidó egyénben az asszimilációs hajlam mindig megvolt, nem a zsidóság érdeme, hogy ez az adhéziós, tapadó erő a vallás ősbetartó, kohéziós erejével szemben mindmáig teljes egészében, maradéktalanul nem érvényesült. *Ez a környező népek érdeme, a társadalomé, amely asszimilációs és disszimilációs periódusaival a fejlődést egyensúlyban tartotta. Ha pl. a XIX. század asszimilációs periódusa néhány generációval tovább tart, akkor a zsidóság további, óriási tömegei ol-*

vadtak volna be a környező népekbe. A száz évvel ezelőtti Berlinben lakott mintegy 300 zsidó családnak nem volt egyetlen olyan leszármazottja sem, aki még 1933-ban is a zsidó hitközséghez tartozott volna. A jelenlegi disszimilációs korszellem a zsidó asszimilációs törekvések valóra váltásának hosszú időre határt szab.

Mivel az asszimilációról, mint társadalmi jelenségről van szó, ezen a helyen említjük meg azt a szerepet is, amelyet az asszimiláció általában valamely kultúra életében elfoglal.

Kezdetben minden társadalom szerkezete tömör, univerzalisztikus. (A kultúrák életében Ligeti ezt a kort építészetinek nevezte.) Ilyenkor a társadalom lelke, a kultúra jellemző tulajdonsága az, hogy népi, autochton. A kultúra féltékenyen őrökdi sajátosságaira. Az idegen elemeket – amelyek azonban a tömör szerkezet következtében egyébként is alig juthatnak be a társadalomba – kiküszöböli. Ebben az állapotában a kultúra aktív. A fejlődés folyamán azonban, midőn a társadalom individualizálódik, megváltozik a helyzet. A kultúra aktivitása is mindiohban alábbhagy, elfárad, kiméiül, lassanként teljesen passzív lesz a kultúra. A kultúra már nem ad, hanem kap. Ilyenkor az idegen hatások könnyen bejutnak a kultúrába, megbontják annak egységét, ami által elveszti autochton jellegét. Végül is idegen elemekkel át- és átszőtt kultúrával állunk szemben, amelyben minden hatás könnyen érvényesül. Ha már most a nagy kultúrák sorsát nézzük, azt látjuk, hogy az ezeket hordozó társadalom atomizálódása, individualizálódása mindig a kultúrák életének Spengler szerinti „utolsó fázisá”-ban következik be. Ilyenkor a társadalmi élet liberalisztikus, tehát egyben asszimilatórikus is. Ez a folyamat a történelmi nagy kultúrák, az asszír, babylóniai, perzsa, görög, római, arab, nyugati kultúra életében egy-

aránt kimutatható. Asszimiláción itt természetesen nemcsak a zsidóság beolvasztását értjük, hanem általában a társadalomnak, illetve a kultúrának általános, idegen nép- és kultúrelemeket magábafogadó, beolvasztó sajátosságát. Ezek a kultúrák és az őket hordozó népek asszimilatorikus korszakukban sok-sok nép- és kultúrelemet olvasztottak magukba, amelvek azután így nyomtalanul eltűntek a történelemben.

A zsidóság, mint a „legtörténelmibb nép” (Dubnow) mindezeknek a népeknek és kultúráknak életében már szerepet játszott anélkül, hogy teljes beolvasztása, illetve beolvadása sikerült volna. A zsidóság világtörténelmi sorsán ezen az alapon mintegy lemérhető nemcsak a társadalom szerkezetének, hanem az illető kultúra fejlődésének állapota is. *A zsidóság tehát mintegy jelzőműszere – indikátora – valamely kultúra állapotának.*

Ebből semmiesetre sem lehet azt következtetni, hogy a kultúrát a zsidóság bomlasztja szét, – mint ahogyan sokan állítják, – ellenkezőleg, a zsidóságot mindig valamely szerkezetében már lazuló társadalom fogadja be, asszimilálja. A zsidóság asszimilációja csupán az illető kultúrák szerkezeti bomlását árulja el, ami a zsidóság részvétele nélkül is bekövetkezett volna.

Nem lehet célunk, hogy ebben a tanulmányban az asszimilációval részletesen foglalkozzunk. A problémát a zsidókérdés irodalma kimerítően feldolgozta. Legbehatóbban a kérdéssel Ruppin foglalkozott, aki a görög (hellenista), arab-spanyol és európai-nyugati asszimiláció tanulságai szerint a „Die Juden der Gegenwart” c. könyvében megállapítja a zsidók asszimilációjának általános szabályait.¹⁸

Ruppin az elmúlt liberális kor asszimiláció-

¹⁸ Ruppin: Die Juden der Gegenwart. 21. oldal.

jában a zsidóság teljes beolvadásának, tehát megszűnésének nagy veszedelmét látta. „A jelenlegi asszimilációs mozgalomban a legveszedelmesebb krízist látjuk, mely a zsidóságot szétszórátása óta valaha is fenyegette”, – írja.¹⁷ Ruppín azonban nem látta előre azt az erős disszimilációt, amely – nemcsak hogy megakasztotta a zsidóság asszimilációját, hanem magában a zsidóságban is kohéziós erőket teremtett azáltal, hogy a zsidó állam szükségességét tudatosította és így a galut fejlődésének gyökeres megváltoztatását idézte elő.

Az újabb magyarnyelvű irodalomban az asszimiláció törvényeivel Marton Ernő foglalkozik „A zsidó nép jövője” c. kitűnő tanulmányában. Képletesen kifejti itt azokat a feltételeket is, amelyek között az asszimiláció bekövetkezik.

Érdekes egybevetni a két szerző konklúzióját. Ruppín könyvében, amely első kiadásában a kilencszázas évek elején jelent meg, az asszimilációt a zsidóság szempontjából végzetesnek tartotta. Egy emberöltővel később Marton, mint konklúziót szögezi le a következőt: „A galut zsidósága belátható időn belül nem asszimilálódhat be a környező gazdanépekbe és ilyenformán maga a galut sem fog megszűnni a beolvadás veszedelme révén. Ez a veszedelem csak látszólagos volt, a népi megmaradás törvénye erősebb volt nála”.¹⁸ (Felfogásunk szerint nem a népi megmaradás törvénye volt erősebb az asszimilációnál, hanem a disszimilációs korszellem, amely a zsidóság kohézióját idézte elő. Nem a zsidóságon múltott, hogy az asszimilációs korszak nem tartott tovább és így Ruppín feltevése az asszimiláció következményéről nem vált valóra.) Egyébként a két állás-

¹⁷ Ruppín: i. m. 29. oldal.

¹⁸ Marton Ernő: A zsidó nép jövője, Bialik-könyvek 25. old.

pontot a két korszellem jól megmagyarázza. Ruppin az individualis-liberális korban figyelte meg a zsidóság világhelyzetét és vont le következtetéseit, amikor a zsidóság asszimilációja a társadalomban magátólértetődő, természetes követelmény, a zsidóságban pedig természetes szükségesség volt. Ezzel szemben Marton a jelenlegi disszimilációs periódus tanulságait látja és ebből következtet. A következtetések saját korukban nyilvánvalóak és egyben aktuális példát szolgáltatnak arra is, amit a társadalmi eszmeérintőről elmondottunk, hogy t. i. minden korszak a jövő megítélésében a saját struktúrájából indul ki egy képzeletbeli eszmeegyes irányában.

d) Az antiszemitizmus

Amiképpen az asszimilációt a kétütemű galuti dialek Lika elfő ütemének fogjuk fel, ugyanígy az antiszemitizmus a második ütemet képezi.

Míg azonban az asszimiláció egyedi jelenség és ezért nem annyira szembeszökő, addig az antiszemitizmus mindenkor a zsidóságot, mint egészet érinti, következésképpen állandóan előtérben áll és mint ilyen, a zsidókérdésnek egyik állandó megnyilvánulása.

Az antiszemitizmus irodalma mind zsidó, mind nemzsidó részről igen nagy. Természetes is, hogy egy megoldatlan problémával, amely kétezer esztendő óta mindig és mindenütt aktuális, sokan és sokféle szempontból foglalkoznak. Ennek az irodalomnak túlnyomó részét azonban vádló- és védőiratok képezik, míg azoknak a munkáknak a száma, amelyek a kérdést teljesen tárgyilagosan vizsgálják és az okok mélyére hatolnak, – elenyésző. Az antiszemitizmus valódi okainak feltárása szintén a cionista irodalom érdeme.

A galut dialektikájának tárgyalásánál az anti-

szemitizmust, mint a disszimilációs korszellem szükségszerű megnyilvánulási formáját ismertük fel, amely az univerzalisztikus társadalmi szerkezet jelensége. Ebből a megállapításból azonban azt a következtetést levonni, hogy t. i. az antiszemitizmus csupán univerzalisztikus struktúra idején létezik, – téves volna. Amidőn ezt a tételt megállapítottuk, a kérdést elméletileg vizsgáltuk. Az antiszemitizmus természetesen individuális struktúra idején is megtalálható. A különbség a két kor antiszemitizmusának erejében, hatásában, tartósságában, egyszóval társadalmosultságában van. A kétezres éves zsidógyűlöletben nem az jut kifejezésre, hogy a társadalom szenved idült betegségben, hanem az, hogy a zsidóság helyzetében már kétezres év óta nincs valami rendben.

Az antiszemitizmusnak látszólag annyi oka van, ahány alakban jelentkezik. Valójában azonban az összes okok egy alapokra vezethetők vissza és ez a zsidó nép sajátos helyzete a népek között. Az antiszemitizmus vallási, politikai, gazdasági, kulturális, faji, társadalmi, stb. alakban jelentkezhet, oka azonban nem a zsidóság vallási, politikai, stb. életmegnyilvánulásában, illetve magatartásában keresendő, hanem oka mindig a zsidóság létezése. Az antiszemitizmus tehát nem formális, hanem egzisztenciális velejárója a zsidóság galuti életének.

Az antiszemitizmus lelki gyökere ugyanaz, mint minden idegengyűlöleté: félelem az idegenszerűségtől és annak eltávolítására irányuló törekvés. Normális helyzetben élő népeknél ez a kérdés normális módon intéződik el háborúval, vagy megegyezéssel, kölcsönösségi alapon. A zsidó néppel azonban a népek állandóan háborút viselnek, ez az antiszemitizmus. Az antiszemitizmus végső okainak feltárásánál azok járnak el tehát legcélravezetőbben, akik ezt a jelenséget is az

államnélküli zsidó nép kisebbségi sorsából vezetik le. Az antiszemitizmusnak mélylélektani (Freud és követői), vagy materialista (Marx és iskolája) magyarázata a jelenségeknek csupán egyes részmegnyilvánulásait, vagy momentumait vizsgálja, anélkül, hogy tekintetét az egész kérdésre, annak rendkívül bonyolult sokféleségére szögezné.¹⁹

Mivel az antiszemitizmus társadalmi, tehát összetett jelenség. Így a problémát is, mint ilyet kell vizsgálni és kezelni. Ebből az is következik, hogy az antiszemitizmus *nemcsak* kulturális kérdés és így tévednek azok az optimisták, akik azt hiszik, hogy a kulturális fejlődéssel, az emberi kultúra általánosabb, egyetemesebb elterjedésével, a humanitás emelkedésével az antiszemitizmus valaha is megszűnik. Erre a végkövetkeztetésre jut pl. Székely Béla is, aki – egyébként – könyvében (Az antiszemitizmus és története) az antiszemitizmusról mindent elmond, amit erről el lehet mondani, csak éppen teljesen rendszertelenül és téves következtetésekkel. Könyvének végső megállapítása ugyanis a következő: „hiába keresi a zsidóság a maga zsidó és az antiszemitizmus a maga antiszemita megoldását. A kultúra, a fejlődés mindenre kiterjedő egységében oldódik meg a zsidókérdés is, más megoldás nincs”.

Fennek a felfogásnak főhibája nemcsak az, hogy egvoldaló, – ugyanis az antiszemitizmus nem csak kulturális kérdés, – hanem az is, hogy a kultúrát, mint *primer* tényezőt fogja fel, holott

¹⁹ a Freud-féle iskola a probléma belső érzelmi momentumait ragadja ki. Pl. Székely Béla „Az antiszemitizmus pszichoanalízise” c. munkájában. A marxizmusnak a zsidókérdésre és az antiszemitizmusra vonatkozó álláspontját legrészletesebben Otto Heller i. m. fejti ki erőszakolt, egyoldalú beállításban.

a kultúra szekunder jelenség. Ugyanis nem a kultúra alakítja a társadalmat, hanem a társadalom termeli ki kultúráját. De az antiszemitizmus nem is szociális, vagy gazdasági probléma csupán. A zsidóság ugyanis nem gazdasági, vagy szociális kategória (ez a marxizmus legfőbb tévedése a zsidókérdésben), tehát nem osztály, vagy kaszt, hanem *nép*, amely népnek minden szociális és gazdasági struktúrában megvannak és megmaradnak a maga külön, népi problémái.

Nem lehet célunk ezen a helyen az antiszemitizmus irodalmának seregszemléje és kritikája. Tudománvos és tárgyilagos mű, – amint említettük, – csodálatosan kevés van, annál több a tudománytalanság és elfogultság. Azt hisszük, a kérdés lényegét legjobban *Pinsker* fogta meg, akinek kis munkája a zsidókérdés irodalmának örökbecsű darabja.²⁰ *Pinsker* először leírja az antiszemitizmust és felsorolja ismérveit, aztán megállapítja okait és végül beszél megszüntetésének lehetőségéről. A kérdés elsősorban ugyanis szociológiai és csak aztán politikai. Meggyőződésünk az, hogy ha a kérdést ebben a sorrendben tárgyaljuk, többre jutunk, mint fordítva. Az antiszemitizmus elsősorban is a zsidóság problémája, kötelességünk tehát az objektivitás, elsősorban is magunkkal szemben. A szociológus megállapítja a diagnózist, a politikusnak ezen az alapon kell azután gondoskodnia a betegség gyógyításáról. A fordított eljárás végzetes lehet. Mi zsidók pedig – akiktől a világ saját bajainak orvoslását, nemcsak a helyes diagnózist, de magát a gyógyítást is elvárja, – ezen a téren inkább kuruzslók, mint orvosok vagyunk.

Szociológus szemével nézve az antiszemitiz-

²⁰ Dr. Leo Pinsker *Autoemantipation* 1882. Magyar nyelven is számos kiadást ért el.

mus, mint a zsidókérdés egyik állandó megnyilvánulása és kísérő jelensége, természetes adottsága a társadalomnak, és pedig nemcsak az univerzalisztikus struktúrában, hanem az individualisztikusban is. (A különbség csak az intenzitásban van.) A zsidóság jelenlegi szétszórásában és államnélküli helyzetében nem szüntethető meg, csupán ereje változik időnként. Vannak tényezők, amelyek erősítik és vannak, amelyek gyengítik. Kétezeréves tapasztalat szerint az antiszemitizmus erejét valamely társadalomban leginkább három tényező befolyásolja. Ezek a következők:

1. A zsidók száma (Sz.).
2. A társadalom nyomora (Ny.).
3. A zsidók asszimiláltsága (Assz.).

Ezek az antiszemitizmus alaptényezői.

A három alaptényező egymáshoz való viszonyát a következőkben állapíthatjuk meg:

Valamely társadalomban egy időpontban az antiszemitizmus annál erősebb:

1. minél nagyobb az ottélő zsidók száma,
2. minél nagyobb az illető társadalom objektív és szubjektív nyomora,
3. minél kevésbé asszimilálódott a zsidóság azaz. minél nagyobb a zsidók és nemzsidók között mutatkozó testi, lelki, szellemi, tehát magatartásbeli különbség.

Fordítva: annál kisebb az antiszemitizmus egy társadalomban:

1. minél kisebb a társadalomban élő zsidók száma,
  2. minél nagyobb a társadalmi jólét és az egyes társadalmi rétegek közötti harmónia és
  3. minél nagyobb a zsidók asszimiláltsága.
- Ruppin is megállapítja, hogy leggyengébb az antiszemitizmus ott, ahol a zsidók száma csekély és gazdasági versenyük ezért kevésbé érezhető, pl. a skandináv államokban, Angliában, Olaszország-

ban, Franciaországban; továbbá ott, ahol a zsidók egyenjogosítása generációk óta végbement és nem jövevényként tekintik őket többé.²¹

Ha már most a fenti összefüggéseket a matematika nyelven akarnók kifejezni, akli or egy formulát kapunk amelyet az antiszemitizmus általános képletének tekinthetünk:

$$\text{Antisemitizmus} = \frac{\text{Zsidók száma } X \text{ a társadalom nyomora}}{\text{a zsidók asszimilációja}}$$

avagyis rövidítve

$$A = \frac{Sz \times Ny}{Assz}$$

Itt midjárt ki kell emelnünk, hogy ez a képlet nem algebrai egyenletet fejez ki melynél az ismeretlent az ismert mennyiségekből számítjuk ki. A formula csupán ismert jelenségek összefüggésének könnyen áttekinthető, tehát matematikai módon való kifejezése, ha úgy tetszik tapasztalati képlet.

Az antiszemitizmust természetesen a fenti alaptényezőkön kívül egész sereg más tényező is befolyásolja, amelyet megfogni és külön-külön matematikailag kifejezni nem lehet A gyakorlatban tehát az antiszemitizmust ez a képlet korántsem fejezi ki így a képlet korrekcióra szorul. Ha ugyanis két társadalmat (népet, országot) – melyben azonos a zsidók száma hasonló a gazdasági és szociális viszonyok, a zsidók is ugyanazon mértékben asszimilálódtak – összehasonlítunk, e képlet alapján, ebben a két társadalomban egyenlően erős antiszemitizmusnak kellene lennie. A két társadalomban azonban az antiszemitizmus ereje nem feltétlenül egyenlő, sőt valószínűleg lényeges eltérés mutatkozik közöttük. Ha már most mindazokat a meg nem fogható lelki, vallási, tradicio-

nális, faji stb tulajdonságokat és adottságokat, amelyek az alaptényezőkön kívül valamely társadalomnak a benne élő zsidósághoz való viszonyát determinálják, együttes értékekben fejezzük ki és jelölésére pl. a „f”-et használjuk, akkor a fenti képletünk így alakul át:

$$A = f \cdot X \cdot \frac{Sz \cdot X \cdot Ny}{ASSZ}$$

ahol az „f”, mmmt állandó tényező az antiszemitizmus fajlagos értékét jelenti.

Mivel ez a képlet valamely adott társadalomra jellemző antiszemitizmust fejez ki, ezért ezt a képletet a fajlagos antiszemitizmus képletének nevezzük. Az antiszemitizmus matematikai formában kifejezett képletéből fogunk kiindulni akkor, amikor azokat a társadalmi mozgalmakat analizáljuk, melyek – akár közvetve, akár közvetlenül a zsidókérdés megoldásával állanak kapcsolatban. (Lásd Függelék: A zsidókérdés „matematikai” megoldása.)

Itt most röviden még az egyes tényezőket kell szemügyre venni úgy, ammt azok külön-külön fejtenek ki hatást Nem szabad azonban azt a körülményt szem elől téveszteni – ami a társadalmi jelenségek vizsgálatánál könnyen megtörténik, hogy t. i. valamely jelenség okát egyetlen más, kívülálló tényből magyarázzuk Sohasem szabad elfelejteni, hogy a társadalom élő organizmus, melyben a működő erők hatása külön-külön nem mérhető le. Így tehát, amidőn megállapítjuk, hogy az antiszemitizmus erejét ezek és ezek a tényezők befolyásolják, az egyes tényezők külön hatását valamely adott esetben nem tudjuk megállapítani az egyes tényezők egymással való korrelációja folytán. Mégis módszerünk lehetőséget ad nekünk arra, hogy az egyes tényezők hatását elméletileg széjjelválaszthassuk.

A következőkben megkíséreljük jellemezni a képletben szereplő egyes tényezőket.

1. *A zsidók asszimiláltsága.* Ez a tényező a legelső, amellyel foglalkoznunk kell, bár lényegét fentebb már kifejtettük. A zsidók asszimiláltsága

a nyugalomban lövő társadalomban az antiszemitizmus erejét csökkenti – egy bizonyos mértékig.

Az asszimiláció folyamata maga is számos külső körülménytől függ. Így mindenekelőtt feltétele az individualista korszellem, melynek hatására önként jelentkeznek. Csak egyénenként lehet asszimilálódni, tömeg sohasem asszimilálódhat. Individuális-liberális struktúra nélkül tehát asszimilációról beszélni nem lehet. A zsidóság asszimilációja – amint erről mái volt szó – csak következménye a társadalom ih irányú követelményének, amidőn a zsidóságtól a társadalom ezt mintegy megköveteli.

Magát az asszimilációs folyamatot több körülmény gyorsítja, illetve lassítja. Ennek a folyamatnak általános szabályát Ruppin a következőkben foglalja össze: „A zsidók asszimilációja annál erősebb:

1. minél kisebb a zsidók száma a nemzsidó környezethez viszonyítva,

2. minél élénkebbek a gazdasági kapcsolatok a zsidók és nemzsidók között,

3. minél nagyobb a nemzsidók kultúrája,

4. minél nagyobb a zsidók jóléte.”²²

Természetes – és ezt Ruppin maga is megállapítja, – ugyanezen szabályok érvényesek bármely asszimilációs folyamatra, ahol nemzeti kisebbségek a nemzeti többség irányába gravitálnak.

Anélkül, hogy Ruppin szabályát szintén matematikai képlettel alakjában fejeznék ki, megállapíthatjuk, hogy az asszimiláció fenti törvénye az antiszemitizmusnak általunk megállapított és matematikai formában kifejezett törvényével nemcsak, hogy nem ellentétes, hanem a kettő egymást tökéletesen kiegészíti.

A zsidóság galuti történetében kimutatható

²² Ruppin: Die Juden etc. 21. old.

periodicitás – amint tudjuk – az antiszemitizmus éi következményeinek időnkénti visszatérésében jelentkezik. Az antiszemitizmus erejét befolyásoló tényezők közül pedig éppen az asszimilációs faktor az, amely szabályszerűségével az antiszemitizmus hullámszerű visszatérésére hatással van

Az antiszemitizmus képletében szereplő másik két tényező előfordulásából és hatásából hasonló szabályszerűségekre következtetni nem lehet.

2. Az antiszemitizmus második alaptényezője, *a zsidók száma, a „Sz.”* Ez a tényező a képlet egyedüli objektív, mérhető faktora és mint ilyen, számokban kifejezhető mennyiség.

A zsidók száma valamely társadalomban (országban, népben) elsősorban *nem abszolút értékében, hanem viszonylagos nagyságában* előidéző oka az antiszemitizmusnak. Vagyis, rendszerint mert a zsidók abszolút száma, *hanem foglalkozásbéli arányszáma, területi megoszlásuk, vagy számukkal arányban nem álló egvéb jelentőségük váltja ki az irányukban mutatkozó ellenszenvet.*

Közismert dolog, hogy a zsidóság bizonyos foglalkozási ágakban magas arányszámmal van képviselvt. Sőt, nagyban és egészben a zsidóság foglalkozásbéli rétegeződése a gazdanépekhez viszonyít a feltűnő eltérést mutat. Közismert *a gúla-csoport.* Ha u. i. az egészséges társadalom-építmenyt olyan gúlához hasonlítjuk, amely alapján áll, akkor a zsidóság társadalomrendje egy csúcán álló gúlát mutat. Mert míg a normális társadalmi berendezéseknél a gúla széles alapját az őstermelők nagy tömege alkotja és a gúla keskeny csúcán az intellektuális foglalkozásúak viszonylag kis rétege foglal helyet, addig a zsidóságnál a helvét érpen fordított. Így tehát a nemzsidó társadalom építmenye stabil egyensúlyú, a zsidóságé pedig labilis. *A zsidóság egészségtelen foglalkozás-*

béli elrendeződése végső eredményben éppen olyan kevésbé a zsidóságtól függ, mint az asszimiláció, vagy a vándorlás. A zsidóságnak valamely országban foglalkozás szerinti eloszlása a gazdanepek szempontjából is sokféle: vallási, történeti, földrajzi, néprajzi okokra visszavezethető igen bonyolult jelenség, a zsidóság szempontjából pedig egy elsődleges alap-oknak, a diaszpórának, az államnélküli állapotnak következménye.

Hogy a zsidóság számának területi megoszlása és az antiszemitizmus ereje között összefüggés van, szintén közismert tény. Ennek a jelenségnek a tárgyalása a vándorlás kategóriájába tartozik.

Mindenesetre, ha valamely országban az ott élő zsidóság foglalkozásbelileg és területileg az ország népehex hasonló arányban oszlanék meg úgy mindéi valószínűség szerint az antiszemitizmus egyéb tényezők megváltoztatása nélkül is csökkenne.

Amidőn a társadalomban valamilyen okból (legtöbbször a struktúra megváltoztatásából kifolyólag) disszimilációs erők lépnek fel, a „Sz” ténye igen jelentőssé válik. Ekkor kezd a társadalom ítéletében szerepet játszani az arányszám kérdése. *A disszimilációs tendenciát valamely korban, az mutatja elsősorban, hogy arány számot állapítanak meg, telepítési rayonokat jelölnek ki vagy gettót állítanak fel a zsidók számára.* A numerus clausus és numerus nullus intézménye jól ismeri a zsidók galuti történetének egész folyamán. Páduában pl. a XVI. században találkoztunk vele, amely akkor is az egyetemre felvehető zsidó hallgatók arányszámát szabta meg (korábbi egyenjogúsítás után.) Részben ugyanebbe a csoportba sorozható az osztrák ú. n. Familianten Gesetz, amely egészen az emancipálódásig érvényben volt és azokat a rendelkezéseket tartalmazta, ame-

lyek a zsidók természetes szaporodását korlátozták. Egy családból csupán az elsőszülött fiú alapíthatott odahaza családot, a többiek kénytelenek voltak házasodás céljából kivándorolni. Így telepedtek meg a cseh, morva zsidók Magyarország északnyugati vármegyéiben a XVIII. században.

3. A harmadik tényező a „Ny”, a társadalom szubjektív és objektív nyomorúsága. A három tényező közül a legkevésbé szabályszerű. Ide tartoznak a társadalom tényleges, vagy vélt sérelmei, a gazdasági válságok, természeti csapások, politikai megaláztatások, szociális bajok, vesztett háborúk, stb. Mindezek a bajok a nép lelkét mélyen érintik és ilyenkor a társadalom haragja nem az ellen fordul, aki vagy ami a sérelmet, bajt okozta (amit gyakran nem is ismer, vagy szembeszállni vele nincs ereje), hanem a felgyülemlett feszültségeket a legkisebb ellenállás irányában vezeti le. Így válnak a gazdasági, politikai válságok, természeti katasztrófák a *kirobbanó antiszemitizmus* okozóivá. A galuti történelem tele van ilyen kirobbanó antiszemita megmozdulásokkal. *Gyakran tudatosan ily irányba terelik a nép haragját.* A kirobbanó antiszemitizmus semmiféle törvényszerűségnek alávetve nincs. Változatossága, gyakorisága, előre ki nem számíthatósága okozza végeredményben azt is, hogy az antiszemitizmus nem követi pontosan a társadalomfejlődés által megtett hullámot. Míg a periodikusan visszatérő ú. n. intézményes antiszemitizmus törvényszerű jelenség, addig az antiszemitizmusnak ez a fajtája kiszámíthatatlan, bár az okok nem spontán keletkeznek itt sem, hanem mélyen benn vannak a társadalom lelkében hosszú idők óta. Míg a nagy antiszemita hullámok mindig azokban a korokban lépnek fel és vándorolnak országokon át, amidőn a társadalmi együttélés rendjében történnek mélyreható ál alakulások, addig a *kirobbanó antiszemitizmus* gyakran helyi jellegű.

IV. A GALUT HISTÓRIAI SZERKEZETE

a) *A galut periodikus jelenségei*

Eddig a zsidóság gaiuti sorsának társadalomfizikai okairól volt szó. Megállapítottuk azokat az erőtenyezőket, amelvek a zsidó nép helyzetét valamely társadalomban meghatározzák, vagvis a *galut szerkezetéről* beszéltünk. Ez volt a *galut statikája*. Most azután vizsgálunk kell a galutot, midőn ezek az erőtenyezők mozgásban vannak. Tehát a következőkben a *galut dinamikájáról* lesz szó.

A galutnak, csakúgy, mint a társadalomnak, kétféle irányú mozgása van:

- a) visszatérő, azaz periodikus mozgás,
- b) haladó mozgás, azaz vándorlás.

Először a periodikus mozgás törvényszerűségeit vizsgáljuk.

A zsidó történelem felületesebb tanulmányozása is elvezet bennünket annak a felismeréséhez, hogy az államnélküli zsidó nép sorsában bizonyos ismétlődések jelentkeznek. A helyzetek és történések hasonlósága mindenkiben azt a látszatot kelti, hogy a zsidó sors évezredek óta alapjában véve nem változik, legfeljebb a kor, a gazdanép, a táj különböző.

Ami magát az antiszemitizmust illeti, amely a galut legpregnansabb kísérőjelensége, közismert az „antiszemita hullám” kifejezés és szoktak beszélni „antiszemita kor”-okról is. Ezeket a kifejezéseket egyébként azok is használják, akik más

vonatkozásban magát a zsidókérdés létezését is tagadják.

Az antiszemitizmus törvényszerű változását Bodnár Zsigmond is észrevette, anélkül, hogy pontosabban megállapította volna az okokat és meghatározta volna az egyes antiszemita hullámok közötti időszakokat. „Szellemi haladásunk törvénye”¹⁴ című füzetében tesz említést az ismétlődő antiszemitizmusról.²³

A mi felfogásunk szerint az antiszemita „hullám” kifejezés nem frázist jelent, hanem az *antiszemitizmusnak valóban periodikus visszatérését*, amely sajátos törvényszerűségek alapján következik be. Az antiszemitizmus hullámmozgása a galut periodicitásának rész jelensége csupán. Ugvanezt a szabályos visszatérést tapasztaljuk a galut egvéb fontos és jellemző jelenségeinél. (Vándorlás, aszsimiláció, stb. *A galut ezen ismétlődő jelenségeinek és történéseinek hasonlósága nem feltűnő analógiák időbeli sorozata, hanem egy és ugyanazon oknak vaskövetkezetességgel megismétlődő és folytonosan visszatérő következménye. Egy törvényszerűség érvényesüléséről van tehát szó, amely*

²³ Míg az új eszme idején az idegen népek ölelkeznek, szeretik egymást, el akarják tanulni a jobbat a szebbet a másiktól, addig a nemzeti eszme legjobbnak, legszebbnek tartja a magáét. Ha az új eszme filozofia, becsüli, védi, sajnálja a zsidót testvériesen megosztja velük jogait sőt – mint a XVI században – utánozza vallási szokásaikat (Judaisantes, sabbatham) addig a nemzeti eszme üldözi, elnyomja okét. Ilyenkor üzik ki a zsidókat, üldözik vagy földönfutókká teszik okét (Bodnár Zsigmond Szellemi haladásunk törvénye, 1892 Smger és Wolfner 19 old.) Amit Bodnár „nemzeti eszmén”, más műveiben „reakción” ért, az a mi terminológiánkban körülbelül az univerzalisztikus eszmének felel meg, az „új eszme”, vagy máshol „akció” a mi individuálisztikus eszménkkal egyenértékű.

elé nem vet gátat tér és idő. Változhat a nép, amelynek körében a zsidóság él, változhat a kor, a klíma, a táj, a galut törvénye mindig ugyanaz marad.

Kérdés, mi a galuti sors megismétlődésénél, lényege? Mi az a törvényszerűség, amely csaknem kétezer éve változatlanul érvényesül látszólag annyi különböző helyzetben?

Erre a kérdésre az eddig elmondottak alapján könnyen válaszolhatunk: a galuti zsidó nép sorsa a társadalomfejlődés ritmikus mozgásával párhuzamos. A zsidó nép életében is százötven éves periódusok mutathatók ki, amelyek meghatározzák szociális és kulturális helyzetét, sorsát és útját. *Szociológiailag a galut hullámmozgása azt jelenti, hogy a galut két alapjelensége (asszimiláció-disszimiláció-vándorlás, l. előbb) a nemzedékváltással kombinálódva a zsidó történelem hullámszerű fejlődését eredményezi.* Közelebbről: a zsidóság sorsában mintegy 150 évenként áll be egy-egy korszakot elhatároló változás; 150 éves, aránylagos nyugalom után egy 150 éves időszak következik, amelyben a zsidóság sorsa az előbbi periódushoz képest lényegesen rosszabb lesz, vagyis szociális helyzete és a gazdanéphez való viszonya romlik. Ezután újabb 150 év következik, amelyben helyzete ismét javuló tendenciát mutat és így tovább.

A 150 éves periodikus változásból következik az is, hogy a galut története mintegy 300 évenként szociológiailag megismétli önmagát, azaz a zsidó nép 300 évenként kerül ugyanabba a történelmi szituációba. Amint később látni fogjuk, a zsidó nép nagy galuti katasztrófái, amelyek mindegyike a galuti sors egy-egy mérföldköve, valóban kb. 300 éves időközökben következtek be.

Ezek a katasztrófák jelzik a galuti történelem depressziós mélypontjait, a depressziós maximumokat. A depressziós mélypontokkal szemben álló

tetőpontok a depressziós minimumok, amelyek a zsidóságra nehezedő nyomás legnagyobb csökkenésének időpontjait jelzik. Míg a depressziós maximumok a kultúrák életében beállott univerzalisztikus eseménnyel kapcsolatosak, a depressziós minimumok nagy korszakalkotó individualisztikus jellegű történések következményei. Ha tehát lényegileg akarjuk vázolni a zsidóság galuti történelmének szociológiai menetét, akkor az alábbi sémát kapjuk:

I. fázis: az első 150 éves periódus. Jellemző tulajdonságai: a társadalom individualisztikus irányban fejlődik. Ennek következményei: zsidó bevándorlás (gyakran betelepítés) valamely országba, asszimiláció, a társadalom expanzív fejlődése, a zsidóság városba tódulása, bizonyos gazdasági ágak monopóliumszerű birtoklása. Tetőpontját éri el ez a korszak akkor, amidőn a zsidóságot az uralkodó, a fejedelem, vagy az uralkodó osztály kiváltságokkal látja el (szabadságlevél, szabadságlevél, emancipáció, stb.) Pl. a XIII. század közepén sorban 1244-ben Frigyes, az osztrák, 1251-ben IV. Béla, a magyar, 1254-ben II. Ottokár, a cseh, 1264-ben Boleszláv, a lengyel zsidók számára adtak ki nagyjában egyező tartalmú zsidó szabadság-törvényt. Hasonlóan depressziós minimumot jelentenek az egyes országokban az emancipációs törvények a XIX. században. Ugyanígy depressziós minimumok mutathatók ki az arab kultúrkörben élt zsidóság sorsában is. (L. később.)

II. fázis: a második 150 éves periódus. Jellemző tulajdonságai: 4 fejlődés az előbbivel szemben éppen ellenkező: disszimilációs törekvések lépnek fel. A zsidóság gazdasági monopóliumát megszüntetik és a gazdanép veszi azokat birtokba. Ez a periódus akkor éri el tetőpontját, amikor a disszimiláció a legerősebb: fajvédelmi törvényeket

hoznak, kényszerelkülönítések, stb. következnek be. A disszimiláció gyakran igen brutális alakot ölt zsidó tömegmészárlások formájában. A disszimiláció fogalomkörébe tartozik a kiűldözés, kitelepítés és kényszervándoroltatás is. Ezek jelentik a második ütem depressziós mélypontját. Pl. sorban a XIV. században 1306. illetve 1320 a Franciaországból való kiűldözés, 1330-38 Németországban „zsidóverők”, 1348-ban „fekete halál” (az egész nyugateurópai zsidóság depressziós maximuma), 1360 Nagy Lajos magyar király kiűzési rendelete, stb.

Minthogy a változás sohasem egy országra korlátozódik csupán, hanem mindig a társadalmi (szociális-gazdasági) fejlődésnek ugyanazon fókán álló, földrajzi szempontból területileg egymással összefüggő, több országra terjed ki, a zsidók vándorlása sem a szomszédos országokba irányul, illetve ezekben végződik, hanem a vándorlásnak rendszerint távolabbi fekvésű területekre kell történnie, hogy a szociális kiegyenlítődés bekövetkezhessek. Ezt a jelenséget ugyan a *„Vándorlások szociológiája”* c. fejezetben részletesebben fejtjük ki, mégis ehelyütt azért kell megemlíteni, mert a vándorlás közvetlen okaként szereplő depressziós mélypont – amennyiben nem helvi jelentőségű – egyúttal a zsidó nép földrajzi és ennélfogva szellemi súlypontjában is változást idéz elő. Ez a jelenség a hegemoniacentrum²⁴ eltolódása. Ha ezt az eltolódást is figyelembe vesszük, akkor a galut hullámmozgását sematikusán kb. így ábrázolhatjuk (1. 5. ábra):

²⁴ „Hegemonia-centrumokon” értjük a galut során a föld különböző pontjain kialakult zsidó szellemi középpontokat, ahol a zsidók életének irányító intézményei létesültek, és ahol az illető kor zsidó szellemi vezetői működtek.

Ha ezek után egyrészt a *kultúrát*, másrészt a társadalom-gazdaság fejlettségének fokát, mint tényezőt vesszük alapul és ezeknek a tényezőknek a zsidó nép európai történelmére gyakorolt hatását vizsgáljuk- akkor ismét új szempontokat kapunk. A *kultúrkör* szempontjából, amelyben a zsidó nép Európában élt, el kell egymástól választani a keresztény és arab kultúrát; a *gazdanap társadalom-gazdasági fejlettsége* szerint pedig nyugati és keleti zsidóságot különböztetünk meg. (A keleti zsidóság fogalma nem azonos az orientális zsidóság fogalmával. Keleti zsidóknak (Ost-jude) az Európa keletén lakó askenázi zsidókat nevezzük, míg az orientális zsidóság rendszerint az Európán kívüli területeken élő, más vérkeveredésű zsidók gyűjtőneve.)

Míg azonban a keresztény és arab kultúrában élő zsidók történelme egymástól többé-kevésbé független galut-dialektikai mozgást mutat, addig a „nyugati zsidó, keleti zsidó” megjelölés nem egyéb, mint ugyanazon kultúrkörön belül történt és gazdasági szempontból végbement súlyponteltolódás eredménye.

Ha ezek alapján akarjuk jellemezni az európai galut történelmi szerkezetét (szociológiai szerkezetéről már szoltunk), akkor adva van – egyrészt – két hullámvonal (európai-keresztény, európai-arab), – másrészt – bizonyos ingalengés-szerű mozgás, mint az európai keresztény kultúrában élő zsidóság történetében végbemenő egyensúlyváltozás.

Ami a két hullámvonalat illeti, kb. egyidőben kezdődnek. Az európai kontinensen a keresztény kultúrában ugyanis zsidó történelemről tulajdonképpen 711-től, vagyis a Pireneusi-félszigetnek az arabok által történt elfoglalása óta beszélhetünk. Ez az időpont ugyanis az, amikor az eddig teljesen megszervezetlenül letelepedett zsidóság egymás-

sal és főképpen Spanyolországon keresztül az orientális zsidósággal kapcsolatot talál. Ez a nyugati és keleti diaszpóra találkozása. Ez az időpont a zsidóság nyugati időszakának kiindulópontja,²⁵ *a nagy súlypont-áttevődés a zsidó történelemben keletről nyugatra.*

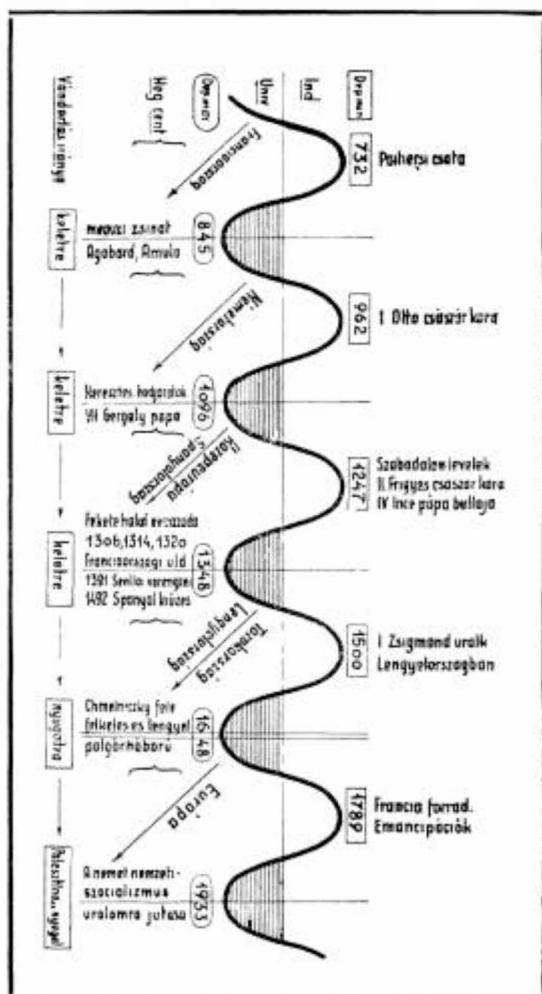
A nyugatrómai birodalom bukása után keletkezett évszázados zúr-zavart a poitiersi csata fejezi be, amikor Martell Károly megveri a Pireneusi-félszigetről a kontinensre betörő arabokat és ezzel egyszer s mindenkorra végetvet az arabok nyugat európai hódítási kísérleteinek. Ettől az időtől kiindulva kísérjük figyelemmel az európai zsidóság történetét.

A keresztény és arab kultúrában élő zsidóság történelmét két egymástól független grafikon ábrázolja, amelyeknek kiindulópontja azonos korban van. A két vonal újra egyesül akkor, amikor az arabok a Pireneusi-félszigetről lényegileg kiszorulnak és az eddig arab kultúrában élő zsidóság ismét keresztény kultúrkörbe kerül. Amint később látni fogjuk, a két görbe egymással csaknem ellentétes irányú kilengést mutat.

Az itt elmondottak alapján kísérreljük meg nagy vonalakban felvázolni a galut dialektikáját és megrajzolni az európai zsidóság történetszociológiai hullámvonalát mind a keresztény, mind az arab kultúrkörben.

A) Foglalkoznunk kell először a *keresztény* kultúrkörben élő zsidók történelmének szociológiai szerkezetével. Itt a legelső, ami feltűnik az, hogy Nyugat- és Kelet-Európa társadalom-gazdasági és ennek következtében kulturális nivója között kb. félritmusnyi különbség van. Ez azt jelenti, hogy Kelet-Európa a fejlődés terén mintegy 150 évvel maradt el a Nyugat mögött. Ez a félritmusnyi dif-

²⁵ v. ö. Dubnow: Weltgeschichte IV. 107. old.

6. ábra. Az európai zsidóság galváronala.

ferencia magyarázza meg azt az ingalengésszerű egyensúly-változást, ami az európai zsidók nyugat-keleti és azután kelet-nyugati irányú tömegvándorlása következtében áll elő.

Ha az európai zsidók történelemszociológiai képét ábrázoló grafikont akarjuk megrajzolni, akkor leghelyesebben úgy járunk el, ha a tömegvándorlás irányát követve a depressziós maximumok, illetve minimumok rendszerét alkalmazzuk. Annál inkább kell ezt a rendszert választanunk, mert – amint tudjuk is – egy-egy nagy katasztrófa határhő a galut életében.

Ezeket a szempontokat figyelembevéve a keresztény európai kultúrában élő zsidóság hullámgörbéje a következőképpen ábrázolható (1. 6. ábra).

Ami ennél a grafikonnál elsősorban feltűnik, az a hiány, hogy a zsidók Spanyolországból 1492-ben, majd Portugáliából 1498-ban történt kiűzése nem szerepel a depressziós maximumok között, holott itt kimondottan keresztény kultúrkörben élt zsidók katasztrófájáról van szó. Sőt, a spanyol zsidók 1492-es kiűzetését szokták elsősorban a galuti zsidósors szomorú példájaként emlegetni, míg az egyéb, nagy depressziós maximumok alig ismertek.

Ezt, az elmélet nagy hibájának könnyen felróható hiányt, a következőképpen kell magyaráznunk:

Az 1492-es spanyol kiűzési rendelet tulajdonképpen több, mint egy évszázaddal „késlett”. Spanyolországban – mint tudjuk – a disszimilációs mozgalmak már a XIV. században megkezdődtek és a spanyol zsidók katasztrófája a század végén, 1391-ben következett be. Ugyanilyen jellegű belső keresztesháború volt ez, mint amilyen egy ritmussal előbb az akkori zsidó hegemonia-centrum területén, a Rajna-mentén történt 1096-ban. A

XIV. század – mint ismeretes – egész Nyugat-Európában a nagy zsidóüldözések kora.

Mi az oka annak, hogy az 1391. évi „szent háború”, amelynek megindítását elsősorban a sevillei Ferrand Martinez kezdeményezte a zsidók és mórok ellen és amelynek jelszava „áttérés, vagy halál” volt, nem szedett sokkal több zsidó áldozatot és nem vált az egész spanyol zsidóság katasztrófájává, holott a cél a többszázezer főből álló zsidóság teljes kiirtása volt? (A mórok elleni hadjáratot egyelőre nem indították meg, amíg fennállott a granadai kalifátus, de azonkívül, a mórok részére az afrikai berber törzsek is hátvédül szolgáltak. Példa arra, hogy miért nem érvényesül teljes egészében a disszimiláció a nemzsidókkal szemben.) Ennek a jelenségnek az oka abban áll, hogy a spanyolországi zsidók az „áttérés, vagy halál” alternatívájából az áttérést választották és nem a halált, mint a wormsí, a mainzi, vagy speyeri testvéreik az első keresztesháborúk idején, vagy 300 évvel később a keleti hegemonia-centrumban, Lengyelországban a Chmelnitzky-féle felkelés idején, amikor ugyanerre a felhívásra tömegeken szintén a halált választották. Mi a magyarázata ennek a kétféle zsidó magatartásnak? Erre a kérdésre a választ a spanyol zsidóság társadalmi viszonyainak alakulása, világi műveltsége és erős asszimiláltsága adja, ami kedvező gazdasági helyzetének következménye volt (L. Ruppín törvényét az asszimilációról.) Ha pedig még tovább megvünk visszafelé az oksorban, akkor mint végső okhoz, eljutunk az arab-zsidó felvilágosodáshoz és ennek következményeihez, ahhoz a korhoz, amelyet egyes történétiróink arab-zsidó fénykornak neveznek. Ez az arab-zsidó felvilágosodás a maga szab ad gondolkodásával, filozófiájával és ennek következményeképpen létrejött asszimilációjával hozta létre azt a gazdasági és politikai rendszert.

amely nagyjában akkor is megmaradt, amikor a Pireneusi-félszigeten az arab uralmat a keresztény impérium váltotta fel.

Az 1391-től 1492-ig tartó évszázad tulajdonképpen már nem a zsidók, hanem a marranusok évszázada: folytonos kísérletezés ezekkel az új keresztényekkel, akiket az inkvizíció réme fenyegetett. A zsidók problémája már 1391-ben eldőlt.

Végső elemzésben a kérdést úgy foghatjuk fel, hogy az arab és keresztény kultúra találkozásából, interferenciájából keletkezett új történelmi helyzet a disszimilációs folyamatban egy évszázadnyi késést okozott. Elméletileg azonban a spanyol zsidók depressziós mélypontja már 1391-ben bekövetkezett, abban a periódusban, amelyet történet-szociológiailag az 1348-as európai depressziós maximummal jeleztünk, bár ettől csaknem 150 esztendő választja el.

A periodicitás vizsgálatánál kiindulópontul az anügy is lényegesebben kisebb szerepet játszó depressziós minimumok helyett a depressziós maximumokat vesszük alapul.

Az európai keresztény kultúrkörben élő zsidóság történelmében, figyelembevéve az 1492-es spanyol kiűzésről fentebb elmondottakat, öt depressziós maximumot vélünk megállapítani. Ezek a következők: 845: a meauxi zsinat kora, 1096: az első keresztesháború megindítása, 1348: a fekete halál kora (egy egész évszázad), 1648: a Chmelnitzky-féle felkelés, 1933: a jelenkori disszimiláció.

Ezek között az egymásután következő katasztrófák között kb. 300 évnyi időközök vannak és egy-egy ilyen katasztrófa nemcsak a hegemonia-centrum földrajzi területét változtatja meg, hanem ezek következtében megváltozik a zsidó világ képe is.

Nem lehet feladatunk, hogy egy vázlat igé-

nyével fellépő munka keretében részletesen foglalkozunk az egyes korszakokkal, inkább csak egészen nagy vonásokkal fogjuk jellemezni az egyes periódusokat.

1. Az első periódus a 732-ben vívott poitiersi csatával kezdődik és 962-ig, I. Ottó császár uralkodásáig tart. (Az évszámok nem lényegesek, csupán tájékoztatóul szolgálnak.) A zsidó hegemonia-centrum Dél-Franciaország, illetve a Karolingok birodalmának középső része, a régi rómaiak által alapított városok hálózata. Nagy Károly – és részben Jámbor Lajos alatt is – a zsidóság helyzete jó. Ebben a korban a világkereskedelem, amelynek alapjait Nagy Károly vetette meg s amely Jámbor Lajos korában érte el virágzását, legnagyobb részt a zsidók kezében volt, mivel megvoltak az összeköttetések idegen országokban élő hitsorsosaikkal és őket sem a lovagi szolgálat és a katonáskodás, sem pedig a hűbériség bilincsei nem akadályozták mozgásukban. Ebben a korban csaknem a zsidók képezték a polgári középosztályt. Graetz szerint ez az időszak a zsidóságnak olyan aranykora volt, amelyet Európában sem azelőtt sem később, a legújabb korig, nem éltek át. (Graetz V. 206-209.)

A verduni szerződés után tartott meauxi zsinat (Párizs mellett) egy sereg, már régen elfelejtett zsidóellenes intézkedést újított fel. Agobard és utóda, Amulo lyoni érsekek zsidóellenes agitációs munkái.) Ettől az időponttól kezdve egészen a korszak végéig találkozunk szervezett zsidóüldözéssel.²⁶

2. A következő periódus Ottó császár trónralépésével kezdődik. A hegemonia-centrum Lotharingiába, a Rajna-vidékre, Észak-Franciaországba tolódik át ebben a korszakban. Zsidótelepülések

²⁶ Dubnow: Weltgeschichte IV. kötet.

szempontjából különösen jelentősek a püspöki székhelyek: Metz, Trier, Köln, Mainz (Rabbi Gersom működésének székhelye), Worms, Regensburg, Magdeburg, stb. Franciaországban a Champagne (Trogen: Rasi szülővárosa), Bourgogne, Normandia tartományok.

A periódus első felében a zsidók helyzete jó, városokban laknak, kereskedelemmel foglalkoznak. A zsidó tudomány renaissance-át éli (lotharingiai tudósok: gyűjtőneve a kor tudományos életének). Döntő fordulat következik akkor, amikor Hildebrand szerzetes VII. Gergely néven lép a pápai trónra. Míg Ottó császár az egyházat elzálogosította és a német császár hűbéresévé tette, most éppen az ellenkező történt, egy univerzalisztikus eszme, mint az előbbi reakciója jut érvényre, az egyház reformja, a pápaság primátusa a világi császárság felett. Az 1096-ban megkezdődött kereszteshadjáratokkal a zsidóság életében is új koibzak kezdődik. Ez a periódus a XIII. század közepéig tart. Ennek a korszaknak végén – úgyiszlán – teljesen eltűnnek az előbbi zsidó centrumok és megkezdődik a tömegvándorlások első hulláma Nyugatról Keletre.

Mielőtt a nyugateurópai hegemonia-centrum egy bizonyos időre teljesen Kelet-Európába tevődött volna át, bekövetkezett a zsidó történelem egyik legnehezebb korszaka, a XIV. század, amelynek legmélyebb katasztrófpontját az 1348. évszám jelzi.

A keresztes hadjáratok utáni korban, bizonyos mértékben ezek következményeképpen született meg a zsidók kamaraszolgasági intézménye, amely a zsidók jogállását szabályozta az egyes országokban. Ez az intézmény nem egységes jogrendszert és bánásmódot jelentett, hanem a zsidókat teljesen kiszolgáltatta az uralkodók anyagi és politikai érdekeinek, nemkülönben szeszélyeinek. IV. Béla

magyar király alatt pl. ezen rendelet bevezetését tartalmazó okmány szabadalomlevél jellegű intézkedés volt, ugyanígy a lengyel Boleszláv király Kalischban kiadott rendelete a lengyelországi zsidóság első renaissance-ának kiindulópontjaként tekinthető. Ugyanakkor a kamaraszolgaság pl. Nyugat-Európában – Bajor Lajos alatt – a legnagyobb jogtalanságok kútforrása.

3. A XIV. század zsidóüldözéseit nagy részben a kamaraszolgaságra kell visszavezetnünk, amely intézménynek kezdetét már a XII. században ki lehet mutatni. A keresztesháborúk korának végén a személy- és vagyonbiztonság egyre fokozódó hiánya arra kényszeríti a zsidóságot, hogy a császártól a maga számára védelmet vásároljon. Különben is a Sachsenspiegel²⁷ jogrendszerében a német-római császár, mint a római császárok jogutóda, a zsidók védelmezőjeként szerepel. Ebből a jogi védelemből származott az a jogi rendszer, hogy a császár a zsidókat teljesen árúként kezelte, elzálogosította, sőt a zsidótartás jogát eladta.²⁸ Mivel ebben a korban, a hűbérrendszer fénykorában, a kereskedelem és ipar is gildékbe és céhekbe tömörült, amelvekbe zsidókat természetesen nem vettek be, ennekfolytán az egyház kamatvételi tilalma következtében a zsidók egyes-egyedül pénzes hitelügylet tel foglalkozhattak. A zsidók ezen jogállása volt az oka az ú. n. „zsidó uzsorá”-nak, amely a császár és a hűbérurak védelmét jelentő pénz megszerzésének egyedül lehetséges eszköze volt. Ebben a feszült légkörben minden külső ok (Ny. tényező szerepel!) elegendő volt a zsidóság üldözésére. Különösen kiemelkedők az 1348-1349. esztendő, amikor a nagy pestisjárvány, a

²⁷ 1230 körül keletkezett, legrégebb német joggyűjtemény neve.

²⁸ L. Dubnow: Weltgeschichte V. kötet, 154. old.

fekete halál szántotta végig Európát. Ennek a járválynak okozójául a tudatlan köznép a zsidóságot tekintette, mivel étkezési és egyéb rituális tisztasági, vallási törvényei következtében az ekkor már zárt tömegekben lakó zsidóságból aránylag kevesebb áldozatot szedett a járvány. Így keletkezett a depressziós maximum, amely még az egyébként is igen tragikus XIV. században a zsidóság galuti történelmének mélypontját jelenti.

A keresztesháborúk és a fekete halál (amely egyébként a zsidóságot is megtizedelte) következtében beállott két katasztrófa az eddigi nyugat-európai zsidó hegemonia-centrumot Kelet-Európába helyezte át. Ezzel aztán megkezdődik az európai zsidóság keleti korszaka, a lengyelországi zsidók kimagasló szerepe a zsidóság történetében.

4. A lengyelországi zsidók tulajdonképpeni történelme akkor kezdődik, amidőn az első keresztes hadjárat Németországból és Csehországból a zsidók nagy tömegeit a szomszédos lengyel területre hajtotta. Az erre következő nyugateurópai, rendszeres zsidóüldözések ezt a keletre irányuló vándorlási folyamatot mindjobban erősítették. Ebben az időben, amikor a középkori feudalizmus virágkorában, Közép- és Nyugateurópában a zsidók minden foglalkozási ágból kiszorultak, Lengyelországban, Nagy Kázmér alatt (1333-1370) a lengyel zsidóság első renaissance-át élte.²⁹

A lengyelországi zsidó központ kulturális és anyagi felemelkedése a XVT. században és a XVIT. század első felében következelt be a lengyel zsidóságnak széles autonómiát biztosító önkormányzati szervezetével.³⁰ Ennek a korszaknak vet véget 1648-

²⁹ Dubnow: Weltgeschichte V. 452-471. old.

³⁰ A zsidó önkormányzat szervei: a hitközségek (Kanal) és a hitközségek képviselőiből alakult tanácsok, váádok, voltak (váád háárácoth; egész Lengyel-

ban a Chmelnitzky-féle kozák-lázadás és az utána következő polgárháború, amely méreteiben és hatásában az eddigieknél is nagyobb katasztrófát jelentett a galnt történetében. Hogy a lengyel zsidóság ezt a katasztrófát kibírta, azt nagy száma mellett, jól kiépített, autonóm szerveinek köszönhetette.

A lengyelországi hegemonia-centrum történet-szociológiai képlete semmiben sem különbözik az eddigiektől. Itt is találunk egy 150 éves periódust, amely kb. 1500-tól, I. Zsigmond uralkodása előtti évektől 1648-ig tart. Ez a kor a lengyelországi liberalizmus kora, ami a zsidóság számára felemelkedést, anyagi és szellemi virágzást jelentett. A zsidó történelemben ezt a 150 esztendőt a spanyol zsidók fénykorához szokták hasonlítani. Ez után a kedvező félritmus után jön a katasztrófa, miképpen az történni szokott, majd pedig egy újabb 150 éves periódus, a hanyatlás, az elszegényedés, a gazdasági dekadencia kora. Ezt az utóbbi periódust Lengyelországban már nem követte újabb felemelkedés, mivel maga Lengyelország is megszűnt, a XVIII. század végén és a lengyel zsidóság más impériumok alá került.

Mi okozta a lengyel zsidóság tragédiáját? Lengyelországban és a vele akkor szoros kapcsolatban álló Litvániában a XV. század végén és a XVI. század elején a zsidó bevándorlók, akiket ebben az időben Németországból és az osztrák területekről űztek ki, – minden nehézség nélkül találtak megélhetést, mivel a két ország akkoriban legkevésbé sem volt telítve zsidókkal. A bevándorló zsidóság – Nyugat-Európával ellentétben – nemcsak pénzüzletre és a házaló kereskedelemre volt utalva, hanem a gazdasági élet minden területe nyitva állott számára. Így foglalkoztak

ország zsidóságának kiküldötteiből álló „parlament” 1580 körül alakult ki végleges formájában.)

iparral és a mezőgazdaság minden ágával; a gazdagok, a tőkeerősek pedig a királyi vámokat és az állami adókat bérlelték. Nagyszámban foglalkozott a zsidóság ebben az időben Lengyelországban a királyi és főnemesi birtokok bérletével, amelyhez italmérési jog is tartozott.³¹

Ez a 150 éves periódus lassanként kitermelt egy zsidó középosztályt, amely az uralkodó nemesi osztály és a parasztság között állt. A katasztrófa kirobbanását elősegítette az a vallási ellentét, amely a katolikus lengyel nemesség és a keleti orthodox ukrán parasztság között fennállott. Az ukrainai földműves egy személyben gyűlölte az uraságban a földbirtokosát, a katolikust és a ljachot,³² de még inkább gyűlölte a zsidó bérlet, akiben nemcsak az uraság helyettesét, hanem azonkívül a lényegileg idegent, a meg nem kereszteltet is látta, fgv kerül a zsidóság az üllő és kalapács, az úr és szolga, a katolikus és orthodox, a lengyel és ukrán közé. A három osztály, a három nemzetiség és a három v állás ilyen természetű kapcsolatából, illetve ellentételéből csak katasztrófa keletkezhetett.³³

Az 1648-49-i kozák felkelés még egyaránt irányult a lengyel urak és a zsidók ellen, a későbbi polgárháború idején azonban már maguk a lengyelek is a zsidók ellen fordultak. Ennek a csaknem egy évtizedig tartó katasztrófának méreteit legjobban mutatja, hogy a legvilkolt áldozatok számát kb. negyedmillióra teszik (Graetz).

Az 1648-as katasztrófa után – noha a lengyelországi zsidóság számbelileg igen jelentős maradt a XVII. század közepén, a katasztrófa előtt, a

³¹ Dubnow: Weltgeschichte VI. 287. old. és a következő fejezetek.

³² Ljach a „poják”, azaz lengyel nemes gúnyneve.

³³ Dubnow: Weltgeschichte VII. 18. old.

lengyelországi zsidók számát félmillióra becsülték),³⁴ mégis, mint a zsidóság eddigi hegemonia-centrumba, elvesztette jelentőségét.

A zsidóság súlypontja ismét áttevődött, Lengyelországból újra Közép- és Nyugat-Európába került, ahol az évszázados depresszió után a XVIII. század közepén a zsidóság sorsában kezd némi enyhülés mutatkozni. (a XVII. század tele van zsidó-üldözéssel, Fettmilch-féle üldözés, frankfurti, wormszi zsidók ideiglenes kiűzése 1616, a második bécsi kiűzés 1670).

5. A legutolsó depressziós maximumról szólva eljutunk a zsidóság jelen katasztrófájához, amely mind abszolút, mind relatív mértékkel niérve a legnagyobb a galut eddigi történetében. Annak a 300 éves periódusnak, amelynek a közepén most tartunk, a mérlege még nem készíthető el. Még a francia forradalommal, illetve a nyugateurópai felvilágosodással kezdődő és az első világháború befejezéséig tirtó 150 év szociológiai és történelemfilozófiai értékelésében sincs kialakult, egységes álláspont, a jövőről pedig még jósolni sem lehet.

A mi felfogásunk szerint ez a legutóbbi 150 év *történetpszociológiai értékelésben*, lényegét tekintve semmiben sem különbözött azoktól a 150 éves periódusoktól, amelyeket munkánkban individualisztikus félhullámoknak nevezünk. Ha van valami, ami ezt a kort minden más kortól megkülönbözteti, ez csupán az a körülmény lehet, hogy még túlságosan közel van hozzánk és sokan a most élők közül néhány évtizedét átérték és személyes élmény útján ismerik.

Jelenünk depressziós mélypontja szervas következménye és reakciója annak a fejlődésnek,

³⁴ A Luzatto Simon velencei rabbi könyve alapján I. Ruppín, i. m. 173 és DubPow VI. 287.

amely az elmúlt másfélszáz év alatt végbement. Ez a reakció a társadalmi élet minden területén felfalálható. Ennek a bekövetkezett reakciónak előjeleit a társadalmi élet törvényszerűségeivel tisztában levő pártatlan szemlélő évtizedekkel ez előtt könnyen megfigyelhette. Különösen a zsidóság sorsában szükségképpen bekövetkezendő változás előjelei mutatkoztak a legerőteljesebben. Mivel azonban a társadalmi fejlődés szükségszerű törvények uralma alatt áll, a társadalmi katasztrófák elkerülésére éppen úgy nincsen mód, mint megelőzésükre. Így a zsidóság jelen katasztrófája is, szükségszerű és elkerülhetetlen volt. (A társadalomban ható erőket ugyanis nem a tudományos igazságok igazgatják, hanem az önérték, amely a józan észnek igen gyakran ellentmond. De ezt csak utólag lehet megállapítani.)

Van azonban mégis valami, ami *objektíve* megkülönbözteti ezt a depressziós maximumot a többitől. *Ez az akció és reakció mérete.* Az eddigiekből láthattuk, hogy bárhol is figyeltük meg a zsidó sors kialakulására ható erőket, azok Európa területének mindig csak kisebb-nagyobb részén működtek, legalább is elhatározó és döntő módon mindig ott, ahol abban az időben a hegemonia-centrum fennállott. Itt van tehát a nyitja annak, hogy a zsidó katasztrófa most Európa egész területét érinti. Az elmúlt 150 évben a kapitalista termelési rend Európát egységes és egymással összefüggő gazdasági és kulturális területté fejlesztette. Azt is lehetne mondani, hogy a galut súlypontja a XIX. században az egységessé vált egész Európa lett (azóta már áttolódott Amerikába). Így a XIX. század eszméinek és intézményeinek reakciójaként keletkező XX. századbeli új univerzalisztikus eszmeáramlatok hatása egész Európára kiterjedt és az egész Európát magában foglaló zsidó hegemonia-centrumot érinti. Sőt, ezen túlmenőleg

bizonyára átkerjed a közeljövőben Észak-Amerikára is, ahol a zsidóság bekövetkező depressziós maximumának minden előfeltétele adva van és előjelei már manapság is erősen mutatkoznak. (L. erről később részletesebben „Korunk analízise” c. fejezetet.)

Ezen a helyen e kérdésről csak annvit, hogy a zsidó sors jelenlegi mélypontja nem átmeneti jelentőségű a szó politikai és köznapi értelmében (szociológiailag minden átmenet!), hanem, mivel történelmileg ez a kor is a galut integráns részét alkotja, erre is érvényes a generációk törvénye, amely szigorú szabályaival meghatározza a zsidó nép sorsát a többi népek között.

B) A keresztény kultúrkörben élt európai zsidóság galutvonala után kíséreljük meg az *arab-zsidó kultúra* hullámvonalat megszerkeszteni

Ennek a grafikonnak gyökerei mélyen belenyúlnek a zsidó állam elpusztulása után keletkezett palesztinai és babilóniai központokba. Az előbbit a patriarchák, az utóbbit az exilarchák korának szokás nevezni. Az iszlám fellépését követő küzdelem után a VII. században kialakul az arab kalifátus előbb Damaszkusz, később Bagdad székhellyel (emírek kora). Az arab világbirodalomra annyira jellemző belső egyenetlenségek következtében a Pireneusoktól a Himalájáig terjedő arab impérium csakhamar széthull és többek között megalakul a független kordovai emírség a Pireneusi-félszigeten (756) és ezzel új korszak támad a spanyolországi zsidók történetében.

A spanvol félszigeten ugvanis még a római birodalom korában keletkeztek tekintélyes zsidó telepek. A nyugati, vagy visigótok uralma alatt akik a rómaiakat ezen a területen felváltották, a zsidók helyzete eleinte kedvező volt. Amikor azonban a VI. század végén, 589-ben, a gótok az eddigi ariánus hitről katolikus hitre tértek át és

megkezdődön az állami és egyházi kormány egy-
sége, a zsidóság helyzetében egy kb. másfél-
századig tartó súlyos depresszió következett be,
amely nagyban hasonlított a spanyol zsidóságnak
800 évvel későbbi, a XIV. század közepétől 1492-ig
terjedő másfélszázadához. Csodálatos ismétlődés
613-ban Szebut király ultimátumot ad ki, amely-
nek jelszava: „áttérés, vagy kivándorlás”; töme-
ges kényszer-keresztények, akiket később marranu-
soknak, most pedig anuszimnak neveznek; inkvi-
ziciószerű nyomozások; Érvig a század végén ki-
űzési rendeletet ad ki, amelyet azonban gazdasági
okokból ekkor nem hajtottak végre.³⁵ Ennek a ki-
űzési rendeletnek is, mint a nyolc századdal ké-
sőbbinek, tömeges kivándorlás volt a következmé-
nye.³⁶

4 visigótok uralmának az arabok spanyolor-
szági inváziója vetett véget. 711-ben a xeresi csata
nemcsak a spanyolországi zsidók életében játszik
nagy szerepet, hanem – mint már említettük –
ezzel az időponttal az egész európai zsidóság tör-
ténétében egy új, nagy periódus kezdődik: a ke-
leti korszak vége ez és egyszersmind a nyugati
korszak kezdete.

A spanyol félsziget déli és középső részének
meghódítása és a kordovai kalifátus megszerve-
zése után ismét kb. másfél évszázad lelik el teljes
csendben és ezt az eseménytelen periódust a nyu-
galom és béke átmeneti korszakának lehet tekin-
teni, mivel az események hiánya – Dubnow sze-
rint – egyúttal a katasztrófák kimaradását is je-
lenti.³⁷

Az ú. n. arab-zsidó fénykor III. Abdurrah-
man uralmával kezdődik, aki az eddig független

³⁵ Kastem Eme Geschichte der Juden, 332 oldal.

³⁶ Dubnow IV. 54. old.

³⁷ Dubnow IV 159. old.

Lordovai emírségből önálló kalifátust alakított (929). Nem lebet célunk, hogy ennek az újabb másfél évszázadnak történelmével részletesen foglalkozzunk. Ez a korszak, mint minden individualis-liberalisztikus kor, ami gazdasági téren kapitalizmust jelent, kedvező volt a zsidóságra nézve. A társadalom asszimilatórius tendenciája igen kedvező talajra talált a zsidóságban és ez a liberális légkör a zsidóság szociális szerkezetét a XIX. századéhoz tette hasonlóvá. Ennek a kornak egyik legkiválóbb zsidó alakja Chaszdaï ibn Saprut, a kalifátus tekintélyre nézve első zsidó államférfia (910-970). Az ország fővárosának, Kordovának mintegy félmilliónyi lakosságát nagyjából zsidók alkották.

A XI. század elején a kordovai kalifátus apró emírségekké bomlik szét, amelyek egy-egy nagyobb város körül alakulnak ki. (Sevilla, Saragossa, Granada.) Ezekben a kis fejedelemségekben a zsidók helyzete az előbbihez hasonló volt, hiszen a kor-szellem maga változatlan maradt ezen a területen. Továbbra is az asszimiláció volt az uralkodó korszak. Granadában kiemelkedik ebben az időben kortársai közül Sámuel ha Nagid zsidó államférfiú és műpártoló (982-1055).

A liberalizmust azonban kezdi lassan felváltani a türelmetlen és fanatikus nacionalizmus az arabságban. Úgy, hogy József ha Nagidnak, aki Granadában a vezéri méltóságban apját követte, 1055-ben már igen erősen kellett küzdenie ezen új szellem ellen. Végül is ennek a harcnak József ha Nagid meggyilkolása és a granadai zsidóság kiűzetése lett a vége (1066). Két évtizeddel később maga Granada is elvesztette önállóságát.

A granadai kiűzetéssel tulajdonképpen az arab-zsidó fénykor végetért, bár a korszak harmadik nagy városában, Sevilleben, amely az andalúziai emírség fővárosa volt, kialakult egy zsidó kul-

turális centrum, amely azonban sem Kordovát, sem Granadát nem érte utól. Az önálló granadai emirátus megszűnése után az arabok spanyolországi uralma lényegileg visszaszorulóban van.

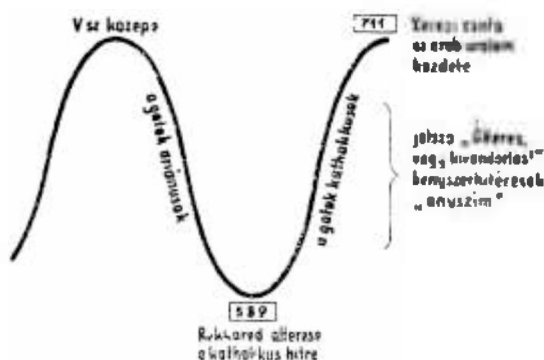
Miként a keresztény kultúrában VII. Gergely pápa trónralépésével új korszak kezdődik, az univerzalizálódás korszaka, amely egészen a renaissance-ig tart, ugyanígy az iszlámban is megjelenik a szent báború, egy nagy mozgalom, amely a tiszta igazhit vallási uralmának megerősítését fanatikus hittel hirdeti. Az almoravidák és a még kérlelhetetlenebb almohádok fellépése ideológiailag kb. a kereszteshadjáratok szellemének felel meg. Továbbá, miként a keresztesháborúk, úgy ez a mozgalom is a társadalom mélyében végbemenő struktúraváltozásnak volt kifejezője. Végül, – miképpen a keresztesháborúk a keresztény kultúrában élő zsidóság életébe döntő változást hoztak, ugyanígy, a szent háború az arab galut egy korszakának záró határköve. Az almoravida, illetve később az almohád család uralma Spanyolországban az eddig virágzó hitközségeket rombadöntötte. A zsidók legnagyobb része kivándorolt, egy részük a mohamedán hitre tért. (A marranusok mohamedán elődeit ugyancsak „anuszim” néven ismeri a zsidó történelem.)

A vándorlás most nem Afrikába, hanem az ország északi részébe, legfőképpen Kasztiliába irányult, amelynek keresztény uralkodói szívesen fogadták a zsidókat és bennük a fanatikus arabok elleni harcban szövetségesre találtak. Ezzel egyben a spanyolországi zsidó centrum délről északra tolódott át.

Az arabok és keresztények mintegy 100 évig tartó küzdelme Spanyolországban a XII. század elején eldőlt: a Navaz de Tolosa melletti csata (1212) az arab uralomra döntő csapást mért, amely most már csupán a félsziget déli csücskére korlá-

tozódott. Ezzel aztán lényegében a spanyol zsidóság ismét keresztény kultúrkörbe került. Kialakultak az új, nagy központok, köztük Toledo (Kasztíliaának), Saragossa (Aragóniának) és Barcelona (Katalóniának fővárosa). A keresztény kultúrkörbe került spanyolországi zsidók további sorsáról már volt szó.

A fentebbi vázlat alapján a spanyolországi zsidóság grafikonja a következő képet adja (1. 7. és 8. ábra):

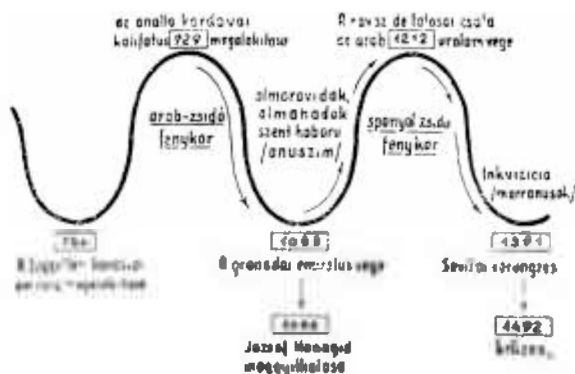

7. ábra.

A zsidók galutvonala a Pireneusi-félszigeten a nyugati V. századigotok uralma idején az V. század közepétől 1114g.

b) A magyar zsidóság galutvonala

A galut periodikus mozgásának törvényei egyetemesek lévén, természetes, hogy az egyes országok zsidósága sorsának alakulásánál is érvényesülnek. Itt azonban mindig számolni kell az általánostól való bizonyos eltéréssel, ami a zsidóságot befogadó népek egymástól eltérő lelki alkattal, népi sajátosságával, főképpen azonban a földrajzi tényezőkkel (pl. az illető ország mennyire esik

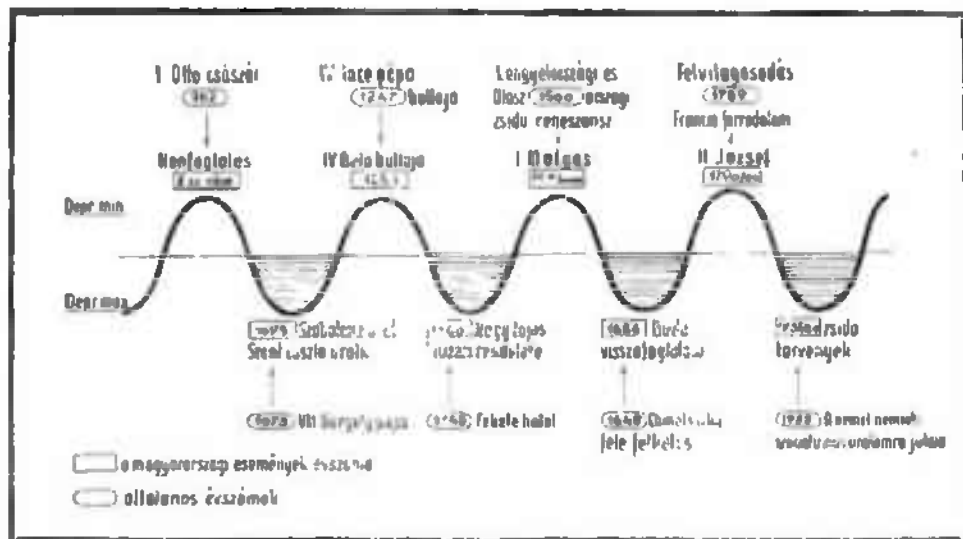
8. ábra.

A zsidók galutvonala a Pireneusi-félszigeten 711-től 1492-ig.

bele a zsidó vándorlás főútvonalába magyarázható.

Illusztrációképpen álljon itt a magyarországi zsidók galutvonala, amelyet sematikusan a következőképpen lehetne ábrázolni (1. 9. ábrát).

Amint a grafikonból kitűnik, a magyarországi zsidók galutvonalának ritmusai eléggé szabályosan követik az általános európai ritmust. Meg lehet állapítani, hogy a korezmék bizonyos késéssel jutnak el hozzánk. Ennek oka elsősorban néplélektani, másodsorban földrajzi és gazdasági. Az antiszemitizmus gócpontjai – miként mindenütt – Magyarországon is a városok voltak, amelyekben csak az idegen eredetű lakosság foglalkozott iparral és kereskedelemmel. A városi lakosok antiszemitizmusának alapja a konkurrencia volt. Magyarország egyébként is általában kiesett a kapitalisztikus fejlődés nagy útvonalairól és városok aránylag kisebb számban épültek itt, mint

9. ábra. A magyarországi szőlőszőlő galut-vonala

Nyugaton. Így az antiszemitizmus, mint megismétlődő koreszme sem tudott a nyugatihoz hasonló mértékben érvényesülni. A nagy antiszemita megmozdulásoknak Magyarországra csak kisebb hullámcapásai jutottak el, gyakran egy generációnyi kehessel.

A magyar zsidóság történetében négy depressziós maximumot tudunk kimutatni, amelyek szintén, mintegy 300 évenként következtek egymás után: 1092, 1360, 1686 és a jelenkori depressziós maximum. Ugyancsak négy depressziós minimum is feltalálható, szintén 300 éves időközökben: a X. század közepe, IV. Béla, I. Mátyás és II. József korában.

Vegyük röviden sorba a magyar zsidóság egyes depressziós maximumait:

1. 1092. Ebben az évben hozta a szabolcsi zsinat az első zsidótörvényt Magyarországon, Szt. László korában, II. Orbán pápa kifejezett kívánságára. Okát az általános korszellemben kell keresni, amely a keresztesháborúk idején az egyetemes depressziós maximumhoz vezetett a keresztény kultúrában élő európai zsidóság körében.

2. 1360. A második depressziós maximum Nagy Lajos uralkodása idején következelt be, amikor királyi rendelettel a zsidókat az ország területéről kiűzték. Ez az intézkedés ugyancsak összefüggésben áll az egyetemes korszellemmel, amelynek hatása elől Magyarország sem zárkozhatott el. Nagy Lajos uralkodása jelenti a magyar történelemben a hűbériség fénykorát és az egyházi befolyás megerősödését. (Mindkettő univerzalisztikus hatás!)

3. 1686. A harmadik katasztrófa időpontjául Buda várának felszabadulását vettük, bár a mohácsi vésztől kezdődően a törökök által meg nem szállt, ú. n. királyi területeken élő zsidóság sorsa mindvégig erős depressziót mutatott. Ennek az oka

nemcsak az országnak a mohácsi vész után háromfelé való szakadása, illetve az ezzel kapcsolatban lelki és gazdasági tényezők (per analogiam: trianon-i béke), hanem az európai általános korszellem is. Ez az általános korszellem fejeződött ki nyugaton a harminc éves háború zsidóüldözéseiből és az 1648-57 évek közötti lengyel-zsidó katasztrófában.

4. A jelenlegi depresszió.

Ami a magyarországi zsidóság depressziós minimumait illeti, ezekről néhány szóval a következőket mondhatjuk:

1. A X. század közepe. A rendelkezésre álló adatok alapján feltehető, hogy a honfoglalás korában voltak zsidók Magyarországon, bár minden bizonnyal kis számban. Ez a kor a zsidóság számára általában Európaszerte depressziós minimumot mutat, valószínű tehát – mivel antiszemizmusról Magyarországon ebből a korból semmiféle formában sincs tudomásunk, – hogy ez a depressziós minimum nálunk is megvolt. Ez természetesen elméleti fellelés csupán, éppen úgy, mint a kazár-kérdés.

2. 1251. A tulajdonképpeni történelmi első depressziós minimum IV. Béla uralkodása alatt következett be. A tatárjárás után elnéptelenedett országba IV. Béla különféle népeket telepít. Így többek között a kereskedelem és pénzügyi élet lebonyolítására zsidókat is. 1251-ben adta ki a zsidók jogi helyzetét szabályozó kiváltságlevelét, a „magyarországi zsidók arany bulla”-ját. Fbben biztosítja számukra a szabad vallásgyakorlatot, továbbá a személyi- és vagyonbiztonságot. Ekkor létesül Magyarországon a zsidók kamaraszolgátságának intézménye, amely nyugaton ebben a korban már ismeretes volt.

3. Mátyás uralkodása képezi a harmadik depressziós minimumot a magyarországi zsidók tör-

ténelmében. Mátyás megteremti a zsidó prefektúrát, amely hivatali zsidó töltött be. Ebben a korban egyedülálló példa, hogy a zsidóságnak az állam által elismert, törvényes képviselője és ügyeinek intézője zsidó.

Kohn Sámuel „A zsidók története Magyarországon” c. alapvető könyvében több magasállású hivatalnokot, sőt főpapot is említ, akik mindannyian kikeresztelkedett zsidók voltak.³⁸ Ebből a tényből önmagából is bizonyos asszimilációs periódusra, tehát a zsidók viszonylagos anyagi jólétére és politikai nyugalma következtethetünk Mátyás korában,

4. A következő depressziós minimum időpontja 1791. A negyedik depressziós minimum tulajdonképpen a XIX. század közepére, az 1848-a* szabadságharc idejére, illetve az 1867-es kiegyezés korára esik. Ez utóbbi egyben az emancipáció és asszimiláció fénykora is. Mivel azonban ennek az egész 150 éves emancipációs periódusnak elméleti kezdőpontját II. József uralkodásától számítjuk, ezért vettük fordulópontként az 1790-91-es országgyűlés idejét az elméleti depressziós minimum évszámának.

Erről a korszakról, amely gazdaságilag indhidualis-kapitalista, politikailag demokratikus, filozófiaiilag materialista volt, a zsidók szempontjából pedig asszimilatív (emancipáció, recepció), az utolsó időben igen sokat írtak úgy, hogy a korral és a magyarországi zsidók helyzetével részletesebben foglalkozni ehelyütt nem szükséges. (L. még „Korunk analízise” c. fejezetet).

Mivel a depressziós minimumok általában vonzóerőt gyakorolnak a szomszédos államok zsidóságára. Magyarország is bevándorlási területként szerepel valahányszor itt depressziós minimum

³⁹ Kohn Sámuel i. m. 230 oldal.

van. (IV. Béla a zsidókat egyenesen behívja az országba.)

A magyarországi zsidóság bevándorlásának főbb korszakai ennek megfelelően a következők:

1. A fejedelmek korszakában a X. század közepétől egészen Szt. László uralkodásáig, különösen I. Endre alatt.

2. A tatárjárás után IV. Béla uralkodása idején, sőt valószínűleg már II. Endre alatt is.

3. Mátyás korában valószínűleg olasz zsidók jöttek az országba.

4. Az utolsó 150 esztendő bevándorlási hulláma pontosan ismeretes.

c) A depressziós maximumok jellemzése és hatásai

Mintán a zsidóság galuti életének hullámszerű változásait már megismertük s megkíséreltük kimutatni a fejlődés belső törvényszerűségét, foglalkoznunk kell a depressziós maximumok tulajdonságánál és látásaival. Ezen a területen a következő szotiológiai törvények állaníthatók meg:

1. *A depressziók és maximális hatáspontjuk haladásának iránya mindig követi a zsidó vándorlások hányat, a hegemonia-centrumok kialakulásának területeit.*

Az európai zsidóság történetében a vándorlás főiránya kezdetben nyugat-keleti. Ez az iránv egyúttal a nyugati keresztény kultúra vándorlásának és kapitalisztikus fejlődési útvonalának is a főiránya. A legújabb időben azonban, amidőn a kapiialjsytikus fejlődés Európát egységesítette, a depresszió Furópa egész területére kiterjedt. A jelenlegi válság következtében a zsidó hegemonia-centrum e kanitalisztikus fejlődés súlypontjával együtt Európából Amerikába került. Amint a zsidó vándorlások szociológiájának tárgyalásánál

látni fogjuk, a jelenlegi nagy depressziós maximum, amely egész kultúránknak egyik új fejezetét nyitja meg, egyúttal lezárja a galut egy nagy korszakát, egy kétezer esztendő utat. Ez a kétezer esztendő ut lényegében a Földközi tenger körül haladt, amely a galut történetének *kis körét* adja. A kis kör lezáródásával egy új, nagy kör perspektívája bontakozik ki, amelynek útiránya az Atlanti Óceán két partja (1. „Korunk analízise” c. fejezetet). Ennek a depressziós mélypontnak döntő jelentőségét és méreteinek nagyságát akkor értjük meg teljesen, ha figyelembe vesszük, hogy az európai kultúra egyetemes fordulópontján következett be, egy világtörténelmi csomóponton, amidőn az individualizmus szekuláris görbéje elérte legmélyebb pontját és az univerzalisztikus eszmék uralma és gyakorlati megvalósulása már megkezdődött. Egy nagy kor van lezárulóban és egy másik indul évszázados útjára. A vajúdás fájdalmai kínozzák a világot.

2. *Az egymás után következő depressziós maximumoknak egy másik tulajdonsága az, hogy a zsidóságot ért katasztrófák mérete egyre növekszik.* Mind nagyobb lesz az a földrajzi terület, amelyen a katasztrófa hatása érezhető és mind nagyobb lesz a zsidók száma, akiket a katasztrófa érint. Pl. a keresztesháborúk katasztrófája elsősorban a Rajna-vidéken és a Csehországban élő zsidókat érintette. Az áldozatok számát 12.000-re becsülik,³⁹ ami az akkori zsidó népességnek kis hányadát alkotja. (Adatunk csak egy évszázaddal későbből van. A spanyolországi Tudela-ból származó Benjamin 1170-ben bejárta a zsidó lakta országokat és feljegyzései a lap ián a zsidók számát az egész világon 700.000 családra lehet becsülni, ami kb. 3½ millió léleknek felel meg. A zsidók túlnyomó több-

³⁹ Jüdisches Lexikon III. 896. old.

sége ebben az időben a Közel-Keleten élt.)¹⁰

A „Fekete halál” évszázada és annak 1348-49-ben keletkezett depressziós mélypontja a kereszteshadjáratokénál már sokkal hatalmasabb pusztítást végzett a zsidóságban. A XIV. század, amely egyébként is az európai történelem egyik legfájdalmasabb kora a zsidóság számára – a helyi katasztrófák sorozatát jelentette. Nyugat-Európa egész területén, annak minden tartományában és városában találkozunk zsidóüldözéssel. Így részt a *kamaraszolgaság* intézménye már magában hordta a zsidó katasztrófák sorozatának csirait, másrészt azonban maga a nagy pestisjárvány és a vele kapcsolatos forradalomszerű megmozdulások, a nyugateurópai zsidóságot úgyszólván teljesen kipusztították. A mai Franciaország, Spanyolország, Németország és Svájc területén egvaránt megtaláljuk ennek a szomorú évszázadnak véres nyomát. Dubnow szerint a „fekete halál” által felidézett népszennvedély mintegy 300 zsidó közösséget semmisített meg végérvényesen, amelyeknek lakóit részben legvilkolták, részben elűzték.⁴¹ Maga a nagy pestisjárvány Európa 100 millióra becsült lakosságának $\frac{1}{4}$ -ét, 25 millió embert szedett áldozatul.

Az 1648-tól 1657-ig tartó keleteurópai katasztrófa, amely Lengyelországra, Ukrajnára, Litvániára terjedt ki, az előbbinél kisebb területet érintett ugyan, de – mint említettük – zsidó áldozatainak száma az $\frac{1}{4}$ milliót is meghaladta. Dubnow szerint a zsidó krónikákban az áldozatok száma 100-500.000 között ingazodik. Nem járunk tehát messze a valóságtól, ha a két szélső adatnak számtani közepesét vesszük. A lengyel ka-

⁴⁰ Ruppín: Soziologie I. 70. old.

⁴¹ Dubnow: Weltgeschichte V. 309. old.

tasztrófában mintegy 700 zsidó község pusztult el, részben, vagy teljesen.⁴²

Korunk zsidó katasztrófájának méretéről még hozzávetőleges képet sem adhatunk. A jelenlegi zsidó katasztrófa Európának mintegy hatmillió zsidó lakosát érinti.

3. *A depressziós maximumok lényege változatlan a kortól, amelyben bekövetkezik s lefolyása is független az illető nép kulturális nívójától.* Ez a tétel azt jelenti, hogy a társadalom lényegileg mindig ugyanazokat a zsidóellenes eszméket termeli ki és ugyanazokat az intézményeket létesíti. Nincs különbség évszázadok között. A középkor éppen olyan volt, mint a legújabb kor, a spanyolországi semmiben sem különbözött a lengyelországitól. Ennek az oka nemcsak az, hogy a történelemben maga az ember nem változik, hanem még inkább az, hogy a külső körülmények – amelyek az intézkedéseket kitermelik – lényegileg minden korban ugyanazok. Nem változnak tehát lényegileg a társadalom szociális, politikai, gazdasági viszonyai, úgyszintén változatlan marad a zsidóság galuti helyzete is. Ami változik, az legfeljebb a méret, de nem a lényeg. Többek között pl. ezért nem *csak* kulturális, vagy *csak* szociális probléma a zsidókérdés.

4. *A depressziós maximumok természetrajzához tartozik az is, hogy azok – látszólag egyik napról a másikra robbanva ki, valamiféle külső esemény hatására, – lényegileg társadalmi természetűek.* Megjelenési időpontjukat a társadalmi fejlődés öntörvénye határozza meg, a külső esemény csak szikra, amely az előkészített és *robbanásra kész anyagot* meggyújtja. A tulajdonképpeni okok azok a társadalmi természetű feszültségek, amelyek minden időben a zsidókérdés lényegét

⁴² Dubnow: Weltgeschichte VII. 40. old.

alkotják. Nem a keresztesháborúk, az európai pestis, vagy jelenünkben a Páris-környéki békék okozták a katasztrófát, ezek csupán kiváltották a robbanásra kész társadalmi feszültség explozióját.

5. Végül a depressziós maximumok *hatásáról* is meg kell röviden emlékezni. Mivel a zsidóság katasztrófái szociológiailag nem mások, mint a társadalom disszimilációs akaratának brutális formában való végrehajtásai, ezek az eszmék és intézmények a hatás és visszahatás törvényénél fogva szükségszerűen – magában a zsidóságban is – öndisszimilációs eszméket és intézményeket termelnek ki.

A zsidóság öndisszimilációja mind *fizikai*, mind *szellemi* téren jelentkezik.

a) *A fizikai öndisszimiláció* nem más, mint a kivándorlás, amely, mint jelenség, a vándorlás kategóriájába tartozik.

b) *A zsidóság szellemi öndisszimilációján* azokat a belső, népi jellegű transcendens tartalommal telített szellemi áramlatokat és mozgalmakat értjük, amelyek – bár korok szerint mindig a kor-szellemnek megfelelően, bizonyos járulékos jegyek kíséretében lépnek fel – alapeszméiket és végső célkitűzéseiket tekintve, mindenkor az önálló, a nemzeti életlehetőségeket biztosító ősi Zsidóország megteremtését célozzák, vagy legalább ennek reményét és illúzióját jelentik.

Ez a kérdés azonban elvezet bennünket a galut egy másik jelenségének, a *szellemi áramlatok dialektikus mozgásának* tárgyalásához.

V. A ZSIDÓ SZELLEMI ÁRAMLATOK HULLÁMMOZGÁSA

a) A szellemi áramlatok dialektikája

Normális társadalmi keretben élő, tehát államilag megszervezett népnél a gondolat és a tett belső összefüggésben, összhangban, egymástól elválaszthatatlan kapcsolatban áll. A társadalom belső fejlődése, öntörvényűsége kitermel bizonyos eszméket, amelyek azután cselekvésre készítetik a társadalmi erőket. Gondoljunk csak az egyes népek költészetének, filozófiájának, általában irodalmának fejlődésére. Ezek mindig megelőzték a társadalom struktúraváltozását és szellemileg valószínűsítően előkészítették azokat. Minden forradalom elindulása lényegében a filozófusoktól és a költőktől ered.

Az abnormális társadalmi létű zsidó nép szellemi mozgalmi sem normális eredetűek és lefolyásúak. A zsidóságban nem a filozófusok és költők hatása érvényesül, amikor új szellemi áramlatokkal találkozunk, hanem – mint minden más vonatkozásban – úgy itt is a társadalom behatásai jelentkeznek és ezeknek a külső körülményeknek van döntő jelentőségük a szellemi mozgalmak felépítésében és kialakulásában.

A társadalom külső behatása – amint láttuk – vagy asszimilatórikus, vagy disszimilatórikus. Ez az a két viszonylat, amely a zsidó nép szellemi életét is lényegében determinálja. Megállapíthat-

juk a zsidó szellemiség galuti mozgásának alaptörvényét, amely szerint: *asszimiláció idején racionalizmus, disszimiláció idején irracionalizmus az uralkodó szellemi megnyilatkozás a zsidóság életében.* Az elválasztó határvonalat ezen a téren is a katasztrófák jelentik.

A katasztrófák előtti uralkodó szellemiség a zsidóságban a racionalizmus. A társadalom tendenciája ugyanis ilyenkor asszimilatórikus, a gazdasági élet fejlődése expanzív, liberalisztikus. A korszellem lényegileg minden irányban individualisztikus. Individualisztikus korszellem pedig – erről már volt szó – a zsidóságban asszimilációs magatartást ébreszt. Ha ezt a zsidó racionalizmust analizáljuk, megállapíthatjuk, hogy az kettős irányú, dualisztikus. Az egyik irány asszimiláció-ellenes, tehát a zsidóságot elkülöníteni akaró, a beolvadást meggátoló szellemi irányzat: *a rabbinizmus.* A másik szellemi áramlat ezzel éppen ellentétes. Az asszimilációt végső konzekvenciában igenlő, azt elősegítő szellemi mozgalom: *a felvilágosodás.* Azt is lehetne mondani, hogy a rabbinizmus jelenti a zsidóságban a kohéziós erőt, a megtartó eszmét, a felvilágosodás pedig a tapadó erőt, a szellemi adhéziót. A rabbinizmus racionalizmusa a talmudon, a felvilágosodásé pedig a filozófián alapul.

Ez a két erő és szellemi irányzat a zsidóságban ősidők óta létezik, csak mindenkor más és más formában jelentkezik. Örök harc ez, kiegyenlíthetetlen küzdelem, amely hit és tudás, isteni törvény és emberi törvény, konzervatív és reform irányzat, orthodoxia és neológia, stb. néven folyik.

A két irányzat sokszor elkeseredett, meddő küzdelmének a külső társadalom beavatkozása vet véget. Bekövetkezik a depressziós maximum, amely azután a galut egész életét és így a szellemi irányzatokat is egészen más irányba tereli.

Minden nép történelmi útjának határt jelentő mérőköve az a külső katasztrófa, amelyeket élete folyamán elszenved. Döntő szerepük van ezeknek a nagy fájdalomnak, szenvedéseknek, mert általuk termelődik ki a nép renaissance-a, új intézményeivel, új ideáival. Viharok ezek a nagy katasztrófák, amelyek egészséges, életerős népeknél a belső megújulást, megtisztulást teremtik, mint a nyári zápor rekkenő meleg napokon.

A zsidóságban abnormális helyzeténél fogva ezek a viharok, katasztrófák nagyobb pusztítást végeznek, mint más népeknél. A katasztrófa következményeképpen megváltozik a belső élet rendje, megváltozik a szellemi értékrendszer is. Az életet és anyagi javakat elpusztító nagy vihar átalakítja az egész gondolkodást, régen elfelejtett kérdéseket vet fel és megkezdődik egy új szellemi irányzat, egy új lelki beállítottság a zsidóságban.

Ez az új irányzat mindenekelőtt egy kérdést vet fel. Miért következett be a nagy csapás? – kérdezik magukban az emberek. Erre a kérdésre a választ elsősorban a hit birodalmának fegyvertárából meríti a lélek.

Így lesz azután a zsidóság szellemi beállítottsága a katasztrófa után irracionális. Ugyanakkor, – mivel a katasztrófa nem más, mint a társadalom disszimilációs erőhatása, – magában a zsidóságban is öndisszimilációs eszmék és mozgalmak támadnak, amelyeknek szellemi alapja szintén irracionális. A kabbalától, a misztikától a messianizmuson és a chaszidizmuson át a modern cionizmusig valóban hosszú az út. Nagy különbségek vannak e szellemi megnyilvánulások között, mégis. Lényegüket és alapelvüket tekintve, ezek a mozgalmak rokonjelenségek, amelyek a kor szellemiségének megfelelő formában jelentkeznek, Valamennyinek közös tulajdonsága, hogy a zsidóság szét-

szóródásának megszűnését, galuti sorsának befejezését, szenvedései sorozatának lezárását, a nép megváltását akarják elérni a régi ország, az ősi zsidó föld isteni, vagy emberi tettel való újrafelépítése által. (Ugyanezeknek az irracionális koroknak más téren, de ugyanerre az alapelvekre visszavezető szellemi megnyilatkozásai a vallásos himnuszok, a mártírokról szóló költemények).

Az irracionális kezdetben tisztán miszticizmus volt. Az idők folyamán azonban mindinkább népi, később nemzeti elemeket is magába olvasztott és lassanként nacionalizmussá fejlődött. A fejlődésnek ezen a fokán találjuk meg a jelenlegi modern cionizmust, amely – minthogy maga is a korszellem köntösében jelentkezik – nem más, mint szociális tartalommal telített zsidó nacionalizmus, vagy ha úgy tetszik, zsidó népi szocializmus. (L. később.)

Noha a modern cionista mozgalom kezdetei lenyúlnak a múlt század végére, a liberalizmus és asszimiláció fém korának évtizedeire, mégis, lényegét tekintve *tulajdonképpen zsidó népi mozgalommá* a keleti zsidóság sorozatos depresszióinak hatása alatt vált. Nagyarányú és reális eredményeket felmutatni tudó szervezetté pedig csak az első világháború befejezése után fejlődött, amikor ismét a keleti zsidóságot ért katasztrófa az alapeszmének *gyakorlati* megvalósítását sürgette és egyben a zsidóság millióinak ideológiai átállítását is eredményezte. A cionizmus keletkezése és kifejlődése tehát lényegileg osztja a régi történelmi irracionálisok sorsát: nem más, mint a zsidóság katasztrófa *utáni* öndisszimilációja.

Hogy pedig a cionizmusnak valamiféle kapcsolata lenne az irracionálisizmussal? Első hallásra ezt a tételt sokan tagadják, holott közismert (minden cionizmussal foglalkozó kézikönyvben meg-

található),⁴⁹ hogy a cionizmus szellemi alapjait részben a *messianizmus* folytatását jelentő chaszidizmusból meríti. A cionizmus másik forrása a feh ilágosodás, amely tulajdonképpen nem más, inmt a korszellem kifejeződése a cionista mozgalomban. Az irracionalista alkatelem nélkül a cionista mozgalom meg sem érthető. Irracionális tényezők nélkül Ugandában is megépülhetett volna az új Zsidóország.

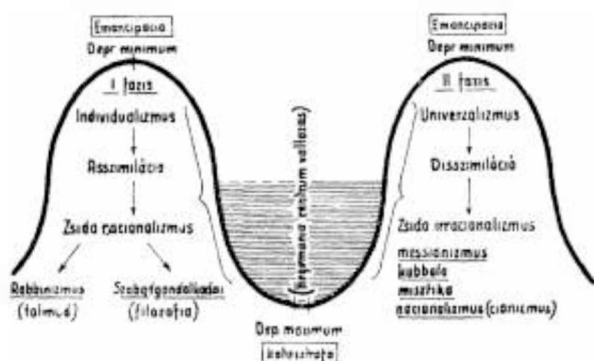
Ha tehát a lényegtelen jegyeket elhagyjuk és a zsidó történelem menetének főirányát figyeljük, azt tapasztaljuk, hogy a két nagy szellemi irányzat, a racionalizmus és irracionalizmus dialektikus mozgást végez. Az irracionálisok a depressziós maximumok után ezek következményeképpen lépnek fel, míg a racionalizmus általában a depressziós minimumok idején uralkodik. Míg az irracionalizmus (miszticizmus) univerzalisztikus jellegű mozgalom, mert *a tömeg, a nép közös lelki ségének hitbéli megnyilvánulása, addig a racionalizmus* (rabbinizmus és filozófia egyaránt) *nagy gondolkodók észokokon alapuló, tehát individualisztikus természetű szellemi hatása.*

Összefoglalva az itt elmondottakat, megállapíthatjuk, hoífy a zsidóság szellemi megnyilatkozásai szintén hullámszerű mozgást végeznek a galutban. A két ellentétes *irány* a racionalizmus és az irracionalizmus, amelyeket a katasztrófa választ el egymástól. Maga a racionalizmus két, egy-

⁴⁹ L. pl. Sokolow Geschichte des Zionismus Einleitung, vagy Buber munkáit vagy Silberbusch: Bevezetés a cionizmusba, A con sta ideológia c fejezet Ugyanezekből az alapelvekből vezeti le a cionizmus ideológiáit Böhm: Die zionistische Bewegung. Igaz títvan, hogy Bernstein. „A cionizmus lényege és szervezete” c. füzetében (27. old.) éppen ellenkező németen van mégis a Cion szeretetét ő is alapvető fontosságú ténynek tekinti a cionista mozgalomban.

másnak ellentett irányzatot fed: a rabbinizmust, mint megtartó erőt és a felvilágosodást, szabadgondolkozást, mint tapadó erőt, amelyek egymással is harcban állanak. Az irracionális pedig gyűjtőneve a népi renaissanceot megteremtő, katasztrófa utáni szellemi irányzatoknak, amelyeknek öndisszimilációs hatásuk van.

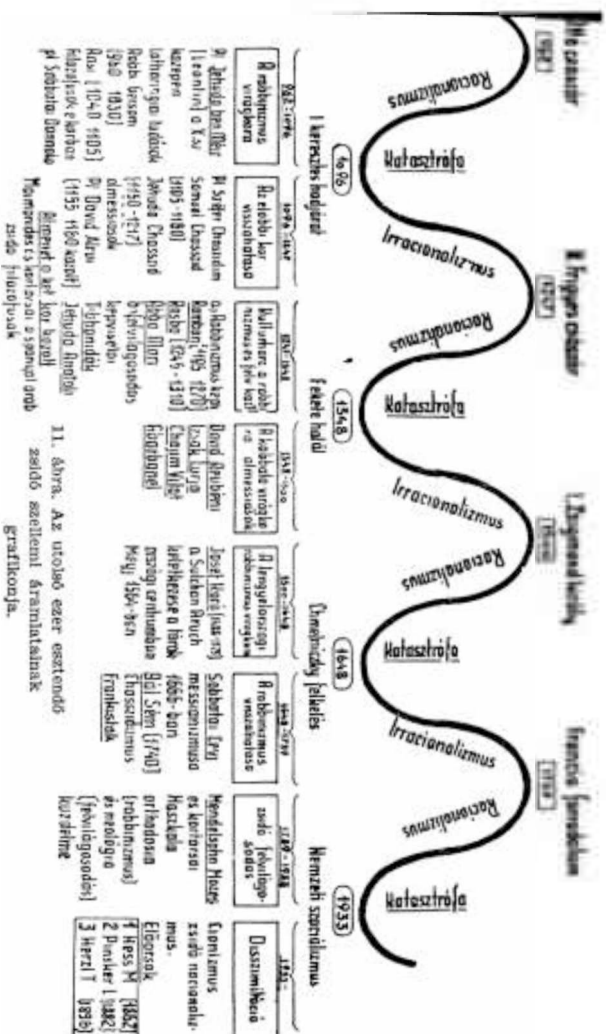
Ha az itt csupán vázlatosan elmondottakat ábrázolni akarjuk, akkor ismét egy hullámvonalat kapunk, amely a zsidóság szellemi áramlatainak galut-vonalát alkotja:

10. ábra

A szellemi áramlatok dialektikája a galutban.

Ennek a sémának – mint a történelmi sémáknak általában – az a célja, hogy megmutassa a főirányt, anélkül, hogy csak némiképpen is feltüntetné azt a gazdagságot, amely a galuti zsidó szellem megnyilatkozását jellemzi. Ez a vonal csak mint tendenciagörbe jöhet számításba, mert a zsidó szellemiség mindhárom főiránya (rabbinizmus, felvilágosodás, irracionális) valójában

minden korban megtalálható, csupán az egyes időszakokban a három közül valamelyik jelentőségben emelkedik ki a többi felett.

b) A szellemi áramlatok grafikonja

Kíséreljük meg ennek a dialektikának módjával felvázolni a zsidó szellemi áramlatok grafikonját az európai galutban.

Mivel a szellemi megnyilatkozásokat a galnti társadalom szociális struktúrájából vezetjük le, ez utóbbit pedig a külső társadalom határozza meg, következésképp a szellemi élet területén is kb. ugyanazok a periódusok mutathatók ki, mint ámenekről a fentiekben már volt szó. A különbség mégis az, hogy a szellemi élet területén annak a szigorú elhatárolásnak nincs értelme, amelyet a keresztény, illetve arab kultúrkörben élt zsidóság történetiszociológiai grafikonja megszerkesztésénél szem előtt tartottunk. A szellemi áramlatok nem ismernek ugyanis országhatárokat és a kölcsönhatás a zsidó szellemiek terén a különféle kultúrkörben élő zsidók között mindig elég intenzív volt. Nem beszélünk a polgári időszámításnak első századairól, amikor a három kontinensen szétszóródott zsidóság szellemi központját a babilóniai iskolák képezték. De később is az arab és keresztény kultúrában élő zsidó nép érintkezésében a szellemiek cseréje minden külső akadály ellenére is igen kedvezően fejlődött.

E megfontolások alapján elegendő lesz, ha egy összesített grafikont szerkesztünk a szellemi élet dialektikájának ábrázolására (11. ábra). Ennél a grafikonnál tekintetbe kell venni a hegemónia-centrum területi változását, amelyről már volt szó. Megállapításaink itt is különösképpen egy-egy centrumra vonatkoznak és az ennek középpontjában álló katasztrófa előtti, illetve utáni

korszakot ölelik fel.

I. A keresztesháborúk és a spanyol zsidó renaissance kora.

a) Keresztény kultúra. Hegemónia-centrum: Nyugat-Európa, a Karolingok birodalmának középse része. (Dél-Franciaország ekkor még az arab kultúrkör vonzási köréhez tartozik.) A katasztrófa előtti korszak a rabbinizmus virágkora volt. Kiváló tudósok e korból *Leontin Jehuda ben Méir*, a X. század közepén a mainzi talmud-akadémia állítólagos megalapítója. Az ő tanítványa továbbá a szintén Mainzban élt *rabbi Gersom* (960-1030), aki korának legnagyobb tekintélye volt egész Közép-Európában. Tekintélye miatt az európai zsidóság gáoniának nevezték. (Tőle származik pl. a poligámia formai megtiltása is.) Végül idetartozik *Rasi* (1040-1105), aki – mint ismeretes – az északfranciaországi Troyes-ben élt. A *rabbi Gersom* iskolájából kikerült tudósok alkották az u. n. lotharingiai tudósok körét, akik koruk talmud- tudományának legjelesebb mesterei voltak. Ugyancsak ebben a korban élt az első európai zsidó filozófus, *Sahbatai Donnolo*.

Az első keresztesháborúk utáni korban azonban megváltozik a zsidóság szellemi arculata és a miszticizmus lesz úrrá a lelkeken. A száraz talmudi tudomány, amely inkább az értelemhez, mint a szívhez szólt, nem képes kielégíteni a lelket. A nehéz gondok és szörnyű megpróbáltatások idején különös erővel jutott érvényre a vallásos és erkölcsi eszme. A rabbinizmus a maga merev törvényeivel nyugodt időkben megfelelt a zsidóság életének szolgálatára, de most nem volt alkalmas arra, hogy megacélozza a lelkeket és ellenállóvá tegye a szenvedésekkel és kínzásokkal szemben. Mihez személyes morálra, ihletett lelkes hitre és mélységes jámborságra volt szükség. Ebben a korban keletkezik a nagy népszerűséget elért nevezet-

tes munka, a *Széfer Chaszidim*, a Jámborok Könyve, amely a két Chaszid, apa és fia, Sámuel és Juda közreműködésével keletkezett. Ez a könyv már igen sok misztikus elemet tartalmaz. Mindketten nem a tudást, hanem a hitet, az imát és a ezent életet tartolták elsősorban fontosnak.

A kereszteshadak által nem érintett területeken természetesen továbbra is virágzott a talmudi tudomány. Itt éltek a toszafisták (Rasi unokái), *Rasban és Rabbénu Tani*.

A keresztesháborúk utáni korban találkozunk először a misztikus teozófiával és a titkok tudományával, a kabbalával. Ekkor jelenik meg először a Biblia titokzatos kommentárja, a híres *Zohar* is. Mind az európai, mind az ázsiai zsidóság körében messiánisztikus rajongók, álmissiások, hamis próféták lépnek fel, akik a közeli megváltást hirdetik. Legismertebb közülük *David Alrui*, a perzsa zsidók álmissiása. (Fellépése 1155-1160 között.)

A keresztesháborúk következtében nemcsak a nyugati, hanem a keleti, különösen a palesztinai zsidóság sokat szenvedett. Palesztinából a kereszteshadak elől a zsidók ebben a korban Keletre vándoroltak.

b) Hogy az individualisztikus-liberalisztikus korokban – amelyek a zsidó asszimiláció számára a legalkalmasabb szellemi légkört alkotják – a zsidóságban a racionalizmus uralkodik, azt legjobban az *arab-zsidó renaissance* szellemi áramlatai igazolják. Ennek a korszaknak történet-szociológiai vonatkozásairól már volt szó, ehelyütt a szellemi fejlődést kell vázolnunk.

Ez időszak vezető zsidó tudósai nem talmudisták, hanem filozófusok. Maga a filozófia az egyetemes korszellemnek megfelelően elsősorban vallásfilozófia. (A keresztény kultúrában: *philosophia est anolla theologiae*, azaz: a filozófia a teológia szolgáloja.) A vallásfilozófia tár-

gya a hit és a tudás, a tradíció és a ráció ellentéte. Kimagasló elméi e kornak: *Jehuda Halévy*, (mint költő is a legnagyobb, 1085-1145), aki a tradíciót, a kinyilatkoztatást tekinti a hit forrásának, vele ellentétben *Ábrahám Ibn Daud* (1110-1180) szerint a hit, végső alapelveit tekintve, a gondolkodásban, a tudásban gyökeredzik. A két álláson lot igyekszik összeegyeztetni a két *Ibn Ezra*, *Mózes* (1070-1138 és *Ábrahám* (1092-1167) és ugyanezt teszi a kor legnagyobb szelleme, *Maimonides* is (1135-1204), aki a hit és tudomány közti látszólagos ellentétet kiegyenlíti és ezzel a judaizmust megingathatatlan alapokra helyezi.⁴⁴ Maimonides azonban nem mérhető a korszellem mértékével, mert hatása évszázadokon át érvényesül. (A későbbi ú. n. szabad gondolkodók lényegileg mind maimunisták.) Maimonides tanításai a zsidó vallásnak ma is alappillérei.

A filozófia mellett a talmudtudomány is felmutat igen jeles képviselőket. 4 legkiválóbbak közül megemlíkendők *Isaak Alfassi* (1013-1103) és *Isaak Ibn Giat* (megh. 1089-ben). Maga Maimonides is, mint a kor legnagyobb talmudtudósa, kimagasló szerepet tölt be. Filozófia és talmud: e két racionalizmus közül a főszólamot mégis a filozófia viszi.

Az araboknak a spanyol félszigetről való kiszorulása után a zsidóság lassanként a keresztény kultúrkör társadalmi behatása alá kerül és szellemi megnyilvánulásaiban is osztja az európai zsidóság többi részének sorsát.

II. A második korszakban az eddig arab kultúrkörben élő spanyolországi zsidók is keresztény kultúrkörbe kerültek. Ez a korszak, amelynek központi katasztrófája a XIV. század közepén folyt

⁴⁴ Dubnow: Weltgeschichte IV. 387. old.

le, legpregnansabban mutatja a szellemi áramlatok dialektikus mozgását.

A katasztrófa előtti korban, a XIII. században zajlott le az első kultúrharc az európai zsidóságban, abban az évszázadban, amidőn a keresztény skolasztikában is két nagy irányzat állott egymással szemben: a teológiai és a filozófiai. Ennek a szellemi harcnak a középpontja a páduai egyetem volt. A zsidóság kultúrharca is nyugaton folyt le, francia és spanyol földön. Egyik oldalon állottak a „szabadgondolkodók”, a maimunisták, a felvilágosodottak, akik a hitet az aristotelesi filozófiával egyeztetették össze, – a másik oldalon harcoltak a rabbinizmus hívei, az orthodoxok, akik a hit alapjait a kinyilatkoztatásban látták. Ennek a kultúrharcnak, mint mindig, most is a külső viszonyok változása vetett véget, elsősorban a franciaországi üldözések és kiűzések (1306-1320). Hogy ebben a kultúrharcban a rabbinizmus maradt felül, azt nem utolsó sorban azoknak a misztikus szellemi áramlatoknak köszönhetjük, amelyek ugyanebben az időben a spanyol és provencai zsidók között mindinkább tért hódítottak.

Véleményünk szerint, ha ez a kultúrharc tovább folytatódhatott volna, vagyis, ha a társadalomban nem következik be az egész XIV. századra annyira jellemző disszimiláció, hanem változatlan marad a spanyol és franciaországi zsidók sorsi még néhány generáción keresztül és folytatódhat az asszimiláció, úgy ebben a kultúrharcban is a felvilágosodás hívei győznek.

Említsünk meg néhány nevet ebből a kultúrharcból. A rabbinizmus nagy alakjai *Ramban* (*Nachmanides*) (1195-1270), a híres barcelonai disputa (1263) hitvitázója, aki a maimunisták elleni hadjáratot vezette. Tanítványa, *Rasba* (Salomo Ben Adret 1245-1310) és az izzóan fanatikus *Abba Mari Jarchi*. – nevezetes még a hírhedt *Salomo*

Ben Abraham Montpellierből, akinek feljelentésére 1233-ban az inkvizíció szerzetesei Maimuni könyveit elégették.

A másik oldalon állottak a szabadgondolkodók, a filozófusok, a maimunisták. Legismertebb képviselőik a *Tibbonidák* (Jehuda és Sámuel Ibn Tibbon), *Menachem Meiri*, *Jakob Anatoli*, stb.

A katasztrófa után most is megváltozik a szellemi atmoszféra. Sem a rabbinizmus jogászai stúdiuma s merev szabályrendszere, mégkevésbé Maimonides és radikális követőinek racionalizmusa nem tudta az embereket – akik a zsidóságban elsősorban a szívnek és nem az észnek kerestek szellemi táplálékot. – kielégíteni. A rabbinizmus különösen Németországban csaknem teljesen elorvadt ahhoz képest, amilyen jelentős volt még néhány generáció előtt. A kabbala és a misztika adta a lelki táplálékot a martiriumtól agyongvörtört zsidóságnak. Az 1391-i spanyol katasztrófa után ismét feltűnik a kabbala, mint Izrael megmentésére szolgáló egyedüli „igaz tan”.

A spanyolországi kiűzetéssel kapcsolatban, amely lényegileg ehhez a korhoz tartozik, találkozzunk ismét egy nagyobbarányú, politikai színezetű messianisztikus mozgalommal, amelynek hőse *David Reubfni* és prófétája *Salomon Molcho*. Ebben a korban él egyébként *Izsáh Lurja*, a nagy kabbalista és tanítványa, *Chaim Vitai*, úgyszintén ekkor írja messianisztikus jövődölésekkel teli munkáját *Izsák Abarbanel*, hogy csak néhány nevet említsünk a misztikumra annyira hajló kor nevezetesebb jei közül.

III. A következő korszak a keleteurópai hegemónia-centrum ideje. Amint tudjuk, a franciaországi kiűzetés, a fekete halál, a spanyol inkvizíció, majd a spanyol és portugál kiűzetés csaknem teljesen megszüntette a zsidó életet Nyugat- és Középeurópában. A zsidóság súlypontja kis részben

Németalföldre és Itáliába, túlnyomólag azonban Lengyelországba, Litvániába és a Török Birodalom területére került. A lengyelországi zsidóság szellemi életének alakulása iskolapéldája annak a folyamatnak, amelynek törvén) szei üségét most tárgyaljuk. A lengyelországi zsidók sorsát, az 1648-57 év közötti katasztrófa osztja két, körülbelül egyenlő korszakra. A folyamat itt is teljesen normális kimenetelű volt. Az első 150 évben, 1500-1648-ig a zsidóság kedvező életfeltételeivel együtt virágzásnak indul a szellemi élet is. Sehöl azelőtt a rabbinizmus ilyen erős uralmával nem találkoztunk, mint Lengyelországban ebben az időben. A nagy rabbitekintélyek és talmud-akadémiák korszaka ez. Egy korabeli zsidó krónikás, *Náthán Hannover* pontos képet ad a XVII. század Lengyelországának zsidó tudományos életéről. „Nincs még egy ország, ahol oly mértékben terjedt volna el testvéreink között a szent tan, mint Lengyelországban. Minden községben működik jesiva, amelynek feje tekintélyes fizetést élvez, hogy így aztán gond nélkül élhessen iskolája vezetésének és tudományos munkájának”.⁴⁵

Hogy e kor igen nagyszámú tudósai között néhányat említsünk, ekkor élt *Moses Isseries (Remo)*, aki az ugyanebben a korban keletkezett *Sulchan Arach*-hoz írt kiegészítéseket, amelyek azután magával a nagy kodex-szel együtt számos kiadást értek el Lengyelországban. *Salomo Lurja*, – *Josua Falk Kohen*, – *Rabbi Meir von Lublin (Mahorám)* stb. stb., mindnyájan a rabbinizmus tipikus képviselői.

Találkozunk ebben a korban a szabadgondolkodás nyomával is, amellyel a rabbinizmus kérelhetetlen harcban állott. Ebben a korban a rabbik tekintélye oly nagy volt, hogy zsidó embernek vi-

⁴⁵ Dubnow: *Weltgeschichte*, VI. 359.

lági tudományokkal foglalkozni egyszerűen nem állott módjában. A rabbinizmus teljes megmerevedése előtti korban, a XVI. század közepén a Posenben lefolyt kultúrharc kimenetele, amelyben a maimonisták álláspontját *Abraham Horowitz* védelmezte, nem ismeretes előttünk. Az azonban tény, hogy a katasztrófa előtti évtizedekben Lengyelországban a rabbinizmus virágkorát élte. Hogy a filozófia nem tudott Lengyelországban erősebben kifejlődni. (az aránylagos nyugalom ellenére). annak, nézetünk 'szerint, az volt az oka, hogy egyrészt a lengyel nép nagy tömegeinek kulturális nívója igen ajacsony volt. másrészt pedig maguk a zsidók nagy tömegekben éltek együtt és így az asszimilációra kevés lehetőség nyílt. (nem úgy, mint Spanyolországban).

Az 1648-as katasztrófa azonban a szellemi életet döntő módon állítja át. Két nagy irracionális szellemi mozgalom támad a lengyel zsidóságban, amelynek hatásai még jelenünkben is fellelhetők: a messianizmus és chaszidizmus.

Ez a két mozgalom egymással rokon, az utóbbi tulajdonképpen folytatása az előbbinek. A XVII. század messianizmusa nem független az általános korszellemről. Ez az évszázad a barokk kora, amely egyúttal az európai szellemtörténetben a misztikát is jelenti. Az ellenreformáció ugyanis roppant reakciót jelent nemcsak a protestantizmussal szemben, hanem az ú. n. tudományos gondolkodás, a kritikai szemlélet irányában. A fél Európára kiterjedő harmincéves háború kifárasztotta a népeket. Bizonytalanság helyett bizonyosságra, nyugalalanság helyett nyugalomra, harc helyett békére vágyott a kimerült Európa. Ez a kor volt a hitújítás kora.

Ebben a korban, amelyben a kabbalisztikus gondolatok és eszmék különös fogékonyságra találtak a zsidó nép lelkében, támadt fel a szenved-

dések közeli megszűnésének reménye és a Zsidóország felépítésének vágya: a messianizmus.

A csaknem egy évlizedes szörnyű megpróbáltatás után fellépő *Sabbatáj Cevi-féle* messianizmus, amely egész Európa zsidóságát lázba hozta, jelentette a reményt, a megváltást, amelynek megvalósítását sóvárogva várták (1666: a messiás eljövételének esztendeje).

A messianizmus csalódásai azonban kis időre megszüntette a mozgalom dinamikus erejét és csak, mint elfojtott vágy élt tovább a tömegekben. Új életre támadt azonban akkor, amidőn *Jakob Frank* megújult energiával fogta össze a hívőket (frankisták 1756). Bár a frankisták szerencsétlen szereplése végleg kiábrándította a zsidó tömegeket a messiásokból, a kor miszticizmusra hajló szelleme azonban kitermelt magából egy új irracionalizmust, a chaszidizmust (*Baal Sem* 1700-1760).

A messianizmus, a chaszidizmus lényege és története sokkal ismeretesebbek, semhogy velük ehelyütt foglalkozni kellene. (Csak, mint a galuti sorsalakulás érdekességét említjük meg, hogy Sabbatháj Cevi Spinozának, Baal Sém pedig Mendelssohn Mózesnek volt kortársa!)

IV. Anélkül, hogy a korabeli kisebb centrumok szellemi mozgalmait analizálnók, fnoha pl. a németalföldi, itáliai zsidó élet igen érdekes anyagot ad, nem szólva a Török Birodalom területén élő zsidók szellemi életének alakulásáról), rá kell térnünk a nesjvedik korszaknak, annak a periódusnak tárgyalására, amelynek végét épnen jelenünk zsidó katasztrófája szolgáltatja. Erről a korszakról már többbizben beszéltünk és még lesz róla szó. Ld. „Kornnk analízise” c. fejezetben). Ezen a helyen az elmúlt 150 esztendőnek csupán szellemi mozgalmait kell vázolnunk.

Az 1648-as katasztrófa új iránvt adott a lengyel zsidóság szellemi életének. Lengyelország fel-

darabolása (1772, 93-95) pedig magát az államot szüntetvén meg, ha földrajzilag nem is, de lényegileg magában a hegemonia-centrumban, illetve annak politikai struktúrájában idézett elő döntő változást. Lengyelország harmadik felosztása a lengyel zsidóság leg jelen tényebb részét, így a kompakt tömegű és a szellemi élet szempontjából is legfontosabb litván zsidóságot Oroszországhoz csatolta. Poroszország kapta a középső részt, míg Ausztria Galíciát és Lublin vidékét. Ettől az időtől kezdve ezeknek a zsidóknak sorsa összeolvad az illető államok területén már a felosztás előtt élt zsidók sorsával.

Ebben a periódusban a zsidóság hegemonia-centruma ismét Középeurópába került vissza. A korszak végén pedig a társadalmi fejlődés következtében ez a hegemonia-centrum kiterjedt Nyugat Európára, sőt, később azután a tengerentúli, különösen az északamerikai zsidó települések is ehhez a hegemonia-centrumhoz tartoztak.

Az individualizmus megvalósulása és a technikai forradalom eredményezte azt a társadalmi szerkezetet, amit általában individuális-kapitalizmusnak neveznek. Ez a társadalmi rendszer azonban több, mint csupán új gazdasági berendezkedés. Egyúttal az európai szellem teljes átállítását és kulturformájának megváltoztatását is jelentette. A társadalmi fejlődés expanzív volt, magának a társadalomnak szerkezete laza. A laza szerkezet pedig, mint tudjuk, hézagos struktúrájánál fogva vonzó hatást vált ki, vagyis kívánja az asszimilációt és természetesnek tartja az emancipációt. Úgy, hogy ennek a kornak szellemi irányzata a zsidóságban ismét racionalisztikus, ami az asszimilációs irány nagy megerősödését eredményezte. A rabbinizmus és a szabadgondolkodás kétezeréves harca most az *orthodoxia és neológia* küzdelmében jut kifejezésre. Minden ország nagy rabbikat és

nagy vallásfilozófusokkal termel ki. E kor vezető emberei a német zsidóság köréből kerülnek ki. A korszak elején él *Moses Mendelssohn*, aki az egész asszimilációs mozgalom vezető vallásbölcseleje, később *Geiger* és *Philippson*, *Zunz*, stb. Magyarországon pl. *Chorin Áron*. Az orthodoxiának is számos nagynevű harcosa támad. E kor kimagasló alakja *Sámson Rafael Hirsch*, az orthodoxia tulajdonképpeni megalapítója. Magyarországon a pozsonyi *Szoférok*, akik tudatosan szembehelyezkedtek az emancipációval. Oroszországban a haszkala mozgalom jelentette a felvilágosodást és készítette elő a világi műveltség, s így az asszimiláció számára az orosz zsidó intelligenciát.

Maga az asszimilációs folyamat természetesen nem ment simán. Nem szabad a kort úgy elképzelni, hogy ez alatt a 150 esztendő alatt az asszimilatorikus irányzat egyenletesen hatott és a zsidóság beolvadása zökkenésmentesen folyt le. Ebben a periódusban is több oscillációval találkozunk. (Oscilláció, vagy rezgőmozgás a legkisebb hullám, amely az akció és reakció küzdelméből származik, a társadalmi fejlődés konjunkturális rezgésének is lehet tekinteni, – időtartama legfeljebb egy generáció). Ilyen oscillációs hullám volt pl. a Szentszövetség kora, mint a napóleoni individualizmus reakciója. Mindezek az oscillációk egyrészt magában a zsidóságban is lassították az asszimilációs folyamatot, másrészt ugyanakkor öndisszimilációs eszméket is tudatosítottak. Pl. Pinsker: „Autoemancipáció”-ját az 1881-es orosz pogrom. Herzl „Judentaat”-ját az 1894. évi Dreyfusz-per hatása alatt írta.

Egyrészt ezekből és ezekhez hasonló más öndisszimilációt hirdető munkákban kifejtett eszmékből, másrészt a keleti zsidó tömegek megváltást váró istenkereséséből (chaszid hatás) tevődött össze korunk zsidó nacionalizmusának ideológiai

épülete, amelynek szilárd alapot adott a társadalomnak a két világháború közötti, mindinkább univerzalisztikus irányba elhajló fejlődése és amely nacionalizmust jelenünk sorozatos katasztrófái időtállóvá kovácsoltak össze.

Anélkül, hogy jóslásokba akarnánk bocsátkozni, azt hisszük, hogy a jelenlegi zsidó nacionalizmusban a felvilágosodásból származó racionalisztikus elem a katasztrófák hatására mindinkább gyengül és előtérbe lép valamilyen formában az irracionalizmus, amely ennek a zsidó nacionalizmusnak is spiritualisztikus színezetet kölcsönöz. Minden jogunk megvan feltételezni azt, hogy a zsidó nacionalizmus, mint öndisszimilációs eszme a jövőben még jobban erősödni fog és a következő zsidó generációk szellemi mozgalmainak alapjait képezi. A rabbinizmus és a felvilágosodás, amelyek az asszimilációs periódusnak voltak szellemi megnyilvánulásai, Palesztinában is, és kívülre is háttérbe szorulnak, amiképpen ezt a zsidó szellemi áramlatok dialektikájának törvényszerűségei a múltra nézve oly sokszor igazolták.

Mielőtt a zsidó történet-szociológia egy másik, igen lényeges jelenségének, a vándorlásnak elemzésére rátérnénk, nem zárhatjuk le a szellem dialektikus mozgásának tárgyalását anélkül, hogy ne tegyünk legalább említést a zsidó szellem *homológ* jelenségéről.

A homológ (homológia) kifejezés eredetileg Spenglertől származik, aki azokat a jelenségeket nevezi így, amelyek a különböző kultúrák megfelelő fázisaiban ugyanazon jelentés hordozói. (Pl. a buddhizmus megfelel a római stoicizmusnak stb).

Mi a zsidó szellem homológ jelenségein az egyes ritmusok egymásnak megfelelő szellemi megnyilvánulásait, illetve ezek képviselőit értjük. Az egymás után következő hullámok azonos fázisai-

ban ugyanis azonos irányú szellemi áramlatok keletkeznek, amelyek ideológiájukban legtökéletesebben az illető kornak kimagasló szellemi vezetőjében nyilatkoznak meg, akinek eszmevilága és magatartása az egész korszakra rányomja bélyegét.

Ilyen homológiák pl. Szaádja gaon a babilóniai arab, Maimuni a spanyol arab, – Spinoza és Mendelssohn a nyugati keresztény korszak felvilágosodásának (racionalizmusának) döntő jelentőségű képviselői. Vagy Dávid Alrui, Sabbatáj Cvi, Herzl Tivadar a zsidó nacionalizmus (irracionalizmus) területén „kortársak”.

Ugyanígy párhuzamba állíthatók a babilóniai kor messiásmozgalmai (Abu Isa Isfahani és a karaiták) és a lengyelországi frankisták mozgalmai stb.

VI. A VÁNDORLÁS SZOCIOLÓGIÁJA

a) A zsidó vándorlás elmélete

Szinte csodálatos, hogy a vándorlás kérdésével, amely pedig a galut alapjelensége, mily keveset törődött a zsidó tudományos irodalom. Jóformán alig van munka, amely ezzel a kérdéssel behatóbban foglalkoznék. L. *Hersch*, *Kaplun-Kogan*, *M. Traub*, *J. Lestschinsky* munkáin kívül számottevő mű alig található és ezek is a jelenség felületén mozognak, vagy a kérdésnek csak egyik, leginkább gazdasági oldalával foglalkoznak. A zsidó szociológia atyamestere, *Ruppin* is, nagy munkájában aránylag kis teret szentel ennek a problémának.

A zsidó vándorlás épp úgy összetett jelenség, mint maga a galut, amelynek következménye. Nem lehet tehát a vándorlást *csak, mint gazdasági*, még kevésbé *csupán, mint faji* jelenséget felfogni. Számos tényező egymásrahatásából előállott igen komplikált probléma ez, amely, mint ilyen, egyedülálló és semmi mással össze nem hasonlítható.

A következőkben elsősorban a zsidó vándorlás elméletével foglalkozunk, azután pedig megkíséreljük megrajzolni azt a kétezeréves utat, amelyet a zsidóság galuti vándorlásai során megtett.

Eddigi módszerünkhöz hiven a kérdést elsősorban *elméletileg* közelítjük meg.

Míg az előző fejezetekben a zsidó történelem visszatérő jelenségeivel, a galuti sors végzetserű ismétlődéseivel foglalkoztunk és ennek kapcsán a

galut periodikus mozgásának rendszerét és szabályait igyekeztünk megállapítani, most a zsidó vándorlás tárgyalásánál a galut haladó mozgásának törvényeiről lesz szó.

Mindkét mozgás lényegében hullámmozgás. A periodicitás az *eszme álló hullámmozgására* vezethető vissza, a vándorlás pedig *horizontális irányú terjeszkedésének, haladó mozgásnak* következménye. Míg az előbbinél ugyanaz a jelenség ugyanabban a társadalomban, tehát ugyanazon a területen ismétlődik, a haladó mozgásnál az eszme és intézmény egyre újabb és újabb területen fokozatosan nyomul előre.

Az álló hullámmozgás és a haladó mozgás a valóságban egyszerre és együtt jelenik meg a *haladó hullámmozgás* alakjában, amely ennek a két alapmozgásnak tulajdonképpeni szintézise és egyben a *társadalomfejlődés valódi grafikonja*.

A galut mozgásának második alaptörvénye szerint a vándorlás, mint áramlás mindig a magasyomású, azaz univerzalisztikus struktúrából indul el és az alacsony nyomású, individualisztikus struktúra felé tart. Ennek a törvénynek figyelembevételével tegyük fel, hogy az egymás melletti „A” „B” „C” stb. társadalmak mindegyikében individualisztikus struktúra uralkodik. Az egymás mellett fekvő eme társadalmakban tehát a zsidóság sorsa is nagyjából egyforma. Az idők folyamán azonban a szükségképpeni fejlődés következtében ezek közül az egyikben, – valószínűleg a társadalomilag legfejlettebben, – pl. az „A”-ban, szinte észrevétlenül, univerzalisztikus irányzatú eszmék lépnek fel és egyre gyorsuló ütemben valósulnak meg. Ezzel egvidejűleg megindul itt a zsidódig vándorlása a többi, még ezidőben individualisztikus struktúrájú, „B” „C” stb. társadalmak felé. Az univerzalisztikus struktúra azonban nemsokára elér a „B”, majd „C” stb. társadalomba, amelyek-

nek zsidósága most már a nemrégiben bevándoroltakkal együtt vándorol tovább. Végül is az egyre növekvő vándortömeg eléri az utolsó, még mindig individualisztikus jellegű társadalmat. Itt, ebben az utolsóban fog kialakulni a hegemonia-centrum, mivel a zsidóság ebben élt zavartalanul legtovább és legnagyobb tömegében. Végül azonban a fejlődés szükségszerűsége következtében ebben az „utolsó” társadalomban is megjelenik az átalakulást követelő korszellem és itt minden valószínűség szerint a struktúraváltozás nem lassan, nem fokozatosan fog végbemenni, mint az „A” társadalomban, hanem – mivel a „legelmaradottabb” a fejlődés útján, – forradalmi úton. Ez az átalakulás a zsidóság számára ebben a társadalomban katasztrófát eredményez. (L. az antiszemitizmus képzetében: „Sz” és „Ny” tényezők szerepét!)

Elméletileg a társadalomban bekövetkező fenti átalakulás a nemzedékváltás törvénye szerint megy végbe. *A valóságban* a fejlődés időtartama számtalan gyorsító és fékező erőtől függ.

A bekövetkezett katasztrófa után, amely a történelem tanulsága szerint a zsidóság jelentékeny részét megsemmisíti, a zsidók ebből a társadalomból kivándorolnak, kisebb települések azonban valószínűleg maradnak az illető országban. Kérdés azonban, hova irányul most a kivándorlás? Két eset lehetséges: Ha a fejlődési folyamat, amelyet vázlatosan végigkísértünk, gyors lefolyású volt, akkor a kiindulópontot képező „A” társadalomban még megmaradt az univerzalisztikus struktúra uralma. Ez esetben ez bevándorlási ország gyanánt számításba nem jöhet, következésképpen teljesen új, addig ismeretlen települési lehetőség felé kell irányulnia az emigrációnak.

Ha azonban az univerzalizálódás lassú lefolyású volt, tehát az „A” társadalomból kiinduló

társadalmi átszerveződés aránylag lassan haladt és nemzedékek múltak el, míg az utolsó társadalomba is, ahol a katasztrófa történt, elértek az új intézmények, akkor a zsidók vándorlása minden valószínűség szerint az eredeti „A” társadalomba irányul vissza, ahol a struktúra ez idő alatt a nemzedékváltás törvénye értelmében ismét individualizálódott, tehát mint bevándorlási ország ismét számításba jöhet. Az új hegemonia-centrum ez esetben az „A” társadalomban alakul ki, majd később indul el ismét az új vándorlási hullám is az előbbi úton a „B”, „C” társadalmak felé. A vándorlás ez utóbbi fajtájú folyamatára történelmi példa a zsidóság vándormozgalma az európai kontinensen nyugatról keletre és vissza. Később erről még részletesebben lesz szó.

Az itt előadottakban a zsidó vándormozgalomnak csupán szociológiai alapelvét és törvényét próbáltuk lefektetni. A vándorlás elméletétől a vándorlás történelmi lefolyásáig hosszú az út. Mégis, az alapelvek pontos és exakt ismerete jó szolgálatot tesz, hogv általuk a zsidó vándorlás egynehány gyakorlati érvényű jelenségére rámutathassunk. Ilyen gyakorlati érvényű jelenségek a következők:

a) *A zsidó vándorlás kényszervándorlás.* Lényegében minden tömegvándorlás az. A társadalmi, tehát a politikai, gazdasági körülmények kényszerítő hatása indítja útnak a tömegeket. A zsidók vándorlását azonban faji sajátságnak szokták feltüntetni. Ez a nézet teljesen téves. A zsidó vándorlás éppen olyan kényszerű jelensége a galutnak, mint minden, amit a zsidó nép államnélküli állapotában az utolsó 2000 esztendőben politikailag, gazdaságilag, sőt végeredményben szellemileg is produkált. A vándorlás aktív szereplője a külső társadalom, a zsidóság szerepe itt is passzív, mint minden galuti életmegnyilvánulásában. Nem maga határozza meg vándorútjának sem irá-

nyát sem idejét. Végeredményben ugyanis *szociológiailag* csak fokozati különbség van abban, hogy a társadalom kiűzi, országából kiveti a zsidóságot, vagy csupán a beilleszkedést nehezíti meg, vagy a beilleszkedetteket kiküszöböli. Az első politikai, a második gazdasági és kulturális disszimiláció. Az előbbi rendszerint következménye az utóbbinak.

b) A zsidók vándorlásukban *látszólag* az individualizmus (kapitalizmus) vándorlását követik, *ténylegesen* azonban az univerzalizmus elől vonulnak a legkisebb ellenállás irányába. Ez a tény a Sombart-féle felfogás (1. alább) szociológiai cáfolata.

c) *A zsidók vándorútjukban kört írnak le.* Meghatározott területen, határozott számú társadalmat feltételezve, a zsidók vándorútja az „A” társadalomból indul ki és bizonyos idő után ismét ide tér vissza. Ez a körfolyamat egyaránt tekinthető az individualizmus (kapitalizmus) és az univerzalizmus útjának is. Az irány ugyanaz, amellyel párhuzamosan halad a zsidók vándorútja. Lényeges mégis az, hogy *a zsidók az individualizmus után és az univerzalizmus előtt haladnak a körfolyamatban.* Erről a körfolyamatról is lesz még szó később részletesebben.

Mielőtt azonban a zsidó vándorlások történelmi lefolyásának vázolására rátérnénk, néhány, a vándorlással kapcsolatos egyéb jelenséggel kell foglalkoznunk,

Sombart – az első világháború alatt megjelent és több kiadást elért „Die Juden und das Wirtschaftsleben” c. munkájában csodálatosnak találja a párhuzamot, amely a zsidó nép vándorlása és a különböző népek gazdasági sorsa között vonható és megállapítja, hogy „mint a nap jár Izrael Európa felett, ahová megy, ott új élet sarjad, ahonnan távozik, ott elkorhad minden, ami eddig

virágzott”⁴⁶ A történelem – szerinte – számos példát mutat fel arra, hogy azokban az országokban, ahonnan a zsidóság elvonult, a gazdasági élet összeomlott. Sombart egyrészt Spanyolország és Portugália, másrészt a német és olasz városok sorát hozza fel, amelyekben a zsidók a XV., illetve XVI. században éltek s amelvekből kiűzve, azok gazdaságilag valóban összeroppantak. Spanyolország még máig sem heverte ki a nagy gazdasági veresétséget, amelyet a zsidók kiűzetése által elszenvedett – írja Sombart – noha éppen azokban az években Amerika felfedezése révén az ország hatalmas és gazdag gyarmatokra tett szert. Vajjon igaza van-e Sombartnak?

Sombart megállapításával szemben mi Lujó Brentanonak felfogását osztjuk, aki egyébként is Sombartnak a kapitalizmusról kifejtett egész felfogását éles bírálatban részesítette.⁴⁷

Brentano szerint nem ott sarjad az élet, ahova a zsidók mennek, hanem a zsidók oda vándorolnak, ahol gazdasági fellendülés van folyamatban, vagy ilyen várható. A két felfogás között a különbség lényeges. Sombart felfogása ugyanis azt jelenti, hogy a zsidók teremtik a kapitalizmust, Brentanoé pedig azt, hogy csupán elősegítik az adott feltételek között ennek kibontakozását.

Vannak olyan vélemények is, hogy a zsidóság előre *megérzi* a nagy társadalmi katasztrófákat és jóval azok bekövetkezése előtt elvándorol, ha nem is teljes egészében, de jelentős tömegeiben feltétlenül. Ez a felfogás tovább megy akkor, amidőn hajlandó misztikus színben feltüntetni ezt a megérzést, hogy t. i. az isteni Condviselés eleve elrendelt

⁴⁶ Sombart: Die Juden etc. 15. old.

⁴⁷ Lujó Brentano: Die Anfänge des modernen Kapitalismus. München, 1916. I. III. Judentum u. Kapitalismus c. fejezetet 158. old.

parancsáról volna szó, amely a zsidó nép életét őrzi.

Sajnos, kénytelenek vagyunk ennek a nézetnek ellentmondani. Bizonyos összefüggés valóban megállapítható a zsidóság elvándorlása és a később bekövetkező katasztrófák között – Sombart körülbelül így látta a jelenséget – mégis azt kell mondanunk, hogy az okot illetőleg a helyzet a valóságban egészen más. Tény ugyanis az, hogy a zsidók soha, semmit előre nem *éreznek* meg, ellenkezőleg, nem *hisznek* a katasztrófák kirobbanásában és már csak a gravitatio loci (begyökerezettség, nehézség, kényelem) miatt sem mennek el, amíg nem szükséges.

Ha mégis találunk nagvobb mértékű zsidó elvándorlást valamely országból, ahol különösebb katasztrófa abban az időben nincs, úgy itt sem megérzésről, hanem gazdasági kényszerről van szó. Ugyanis generációkkal magának a nagy struktúra-átalakulásnak bekövetkezése előtt, – a nemzedék-váltás törvényéből ismeretes – vannak a társadalomban oly eszmék és intézmények, amelyek a nagy változás előjeleinek tekinthetők. Ha a kor-szellem univerzalisztikus, akkor már évtizedekkel előbb jelentkeznek a vallási, vagy nemzeti eszmék megerősödésével azok a gazdasági intézkedések, amelyek akár új pozíciók elfoglalását, akár a régiekben való bennmaradást szűkítik (állami beavatkozás, kötött gazdálkodás, numerus claususok stb.). Mivel pedig a zsidóság a galutban csaknem kizárólag mobil, személyhez kötött foglalkozást űz, (kereskedelem, hitel, kisipar), minden ilyenféle intézkedést, változást, amelynek jórésze éppen ellene irányul, legkönnyebben „megérez”. Az apa tán még tudja folytatni mesterségét, de a fiú jövője kilátástalan. Ennyi és ennyi számú zsidó maradhat, a többi feleslegessé válik. Akiket az átalakulás szele nem érint, azok maradnak. Mindaddig

maradnak, amíg rájuk is nem kerül a sor. Eszerint nyugodtan mondhatjuk, hogy az ilyenféle zsidó vándorlás tulajdonképpen szintén részleges kénvszervándorlás, amelyben azonban a zsidóságnak csak bizonyos rétegei vesznek részt. (Rendszerint a kapitalisták és a proletártömegek).

Ennek a folyamatnak egyik kiemelkedő példája a közelmúltból: az oroszországi zsidók tömeges kivándorlása a XIX. század végén és századunk első évtizedében. Az egymásután kirobbant szociáliforradalmakat, amelyekben a zsidó ifjúság és intelligencia kétségtelenül nagy számban vett részt, mesterségesen felidézett pogromok követték, részben a zsidók elleni megtorlásképpen, de főleg a tömegek figyelmének elterelése céljából. Ezek a jelenségek azt mutatták, hogy az orosz társadalom mélvén nagy átalakulás van készülöben; mindez előjele volt az első világháború utáni struktúráváltozásnak és a zsidókatasztrófának. A zsidók kivándorlása így könnyen megérthető, különösen akkor, ha két ország szociális nyomása között olyan különbség van, mint Oroszország és az Egyesült Államok között volt abban az időben.

Kaplun-Kogan, aki a zsidók vándorlásával leg-
 behatóbban foglalkozott, – noha a vándorlások-
 nak csak gazdasági oldalait vizsgálta⁴⁸ arra a
 megállapításra jutott, hogy a zsidók hosszú idein
 magas kultúrájú országból alacsonvabb gazdasági
 kultúrájú országba vándoroltak, míg a legújabb
 tengerentúli kivándorlás nyilvánvalóan visszama-
 radottabb országból gazdaságilag előrehaladottabb
 országba irányul.⁴⁹

⁴⁸ Kaplun-Kogan: Die Wanderbewegungen der Juden. I. kötet Bonn, 1913. és II. Die Wanderbewegungen der Juden in der neuesten Zeit. (1880-1914) Bonn, 1919.

⁴⁹ Kaplun-Kogan: Die Wanderbewegungen I. kötet 6. old.

Ez valóban tény, ebből azonban semmiesetre sem következik, hogy a zsidók vándorlása az újabb időkben más törvényszerűségek szerint menne végbe, mint régen. Kell lennie tehát egy egyetemes törvénynek, amely minden korban egyformán érvényes. Ha a vándorlásra vonatkozó alaptörvényünket (TI. alaptörvény) alkalmazzuk, akkor már meg is kaptuk ennek a látszólagos ellentmondásnak magyarázatát. Nevezetesen, a vándorlás iránya, – mint tudjuk – mindig a tömöttől (univerzális) a laza (individuális) társadalmi szerkezet felé tart. A középkorban, az univerzalisztikus társadalmi szerkezet fénykorában, a magasabb kultúra már kifejlődött, míg az alacsonyabb kulturális fokot a fejlődés kezdetén levő laza, tehát individualisztikus jellegű társadalmak mutatták. A vándorlás, mint mindig, úgy most is az univerzalisztikus, tehát ez esetben a magasabb kultúrájú országokból az individualisztikus, azaz a mi esetünkben alacsonyabb kultúrájú országok felé tartott. Pl. a keresztes háborúk utáni XIV. század korabeli zsidó vándorlások. Az újkorban a helyzet éppen fordított. Ez a kor nyugaton már az individuális struktúra hordozója. A „magas” műveltség eszerint az individuális szerkezetű társadalmakban van, míg az univerzalisztikus berendezkedésű keleti államok feudális társadalmi rendje jelenti az alacsonyabb, az elmaradt kultúrát. Kultúra: a korszellem haladásának irányában fekvő szellemi megnyilatkozások és értékek összessége, tehát ez is teljesen relatív fogalom). A vándorlás ebben a korban megint csak az univerzalizmusból az individualizmus felé tart, így az alacsonyabból a magasabbba. Pl. az oroszországi és lengyelországi zsidók vándorlása Amerikába az első világháborút megelőző évtizedekben jól igazolja ezt a tételt, amikor is a keleti, feudális országokból nyomáskülönbség miatt a vándorlás a nyugati liberális (individuális)

országokba irányult.

Álljon itt néhány szó arról is, miképpen vélekedtek erről a kérdésről s főképpen mivel magyarázták ezt a kétezer esztendő, szakadatlanul folyó népvándorlást az egyes korokban az emberek. Régen, mint mindenütt, itt is, a *teológiai felfogás* uralkodott. A zsidók vándorlását Isten büntetésének tekintették, amellyel kiválasztott népét Hajtja, mert elhagyta Őt. A Biblia számos helyén találunk erre vonatkozóan utalást. Pl. Mózes III. könyvének 26. fejezete teljes egészében a hűség jutalmáról és a hűtlenség büntetéséről szól. „Titeket pedig elszélesztelek a pogány népek közé és kivont fegyverrel űzetlek titeket és pusztasággá lesz a ti földetek, városaitok pedig sivataggá”. (33. vers). Vagy a próféták erre vonatkozó látomásai és jóslásai. A bolygó Ahasvérus legendája is teológiai eredetű.

A vándorlásban isteni célt lát a zsidóság miszsiójáról vallott felfogás, amely a liberális korban a zsidóság szétszóratásának értelmét ebben találta meg. Ez volt a *liberalizmus vallási magyarázata* a zsidók vándorlásáról.

Van egy felfogás, amely a zsidó vándorlásban nem lát mást, mint *faji örökséget*. Hiszen a zsidóság évszázadok nyugalma után (?) kezdett ismét vándorolni a múlt század második felében Kelet-curópából nyugatra. Nyilvánvaló tehát e felfogás szerint, hogy faji örökség lappang bennük és ez hajtja őket.

A tudomány megvilágításában ez a magyarázat teljesen hasznavehetetlen és különben sem objektív. Az antiszemiták magyarázata ez a zsidók vándorlásáról és igen sok kérdést hagy nyitva. (Egyes országokban pl. a nemzsidók vándorlása százalékszerű en is nagvobb a zsidókénál, pl. németek, angolok Amerikába irányuló vándorlása az első világháború előtt.

A liberalizmus jogi felfogása szerint a vándorlás annak a jogi korlátozásnak következménye, amellyel a zsidókat sújtják az egyes országokban. Ha megszűnnek a jogi korlátozások és teljes jog-egyenlőség uralkodik, megszűnik a zsidóság vándorlási kényszere is. Ez a magyarázat igen rövidlátó és érvénye is csak időleges. T. i. csak a liberalizmus idejére alkalmazható. A liberalizmus gazdasági és jogi rendszere u. i. csak egyik megnyilvánulási formája a társadalom életének, amelyet szükségszerűen felvált a vele ellentétes struktúra és amely éppen a liberalizmus hatására következik be.

A liberális felfogáshoz csatlakozik és vele szoros kapcsolatban áll a *szocializmus doktriner felfogása*, amely a zsidókérdésben osztálykérdést, sőt kaszt-kérdést lát, amelynek megszüntetése automatikusan lezárja a zsidóság vándorlását. (Az osztály nélküli társadalom problémája).

Az eddigiek alapján felesleges kiemelni, hogy mind a liberális, mind a szocialista felfogás a társadalom részéről hallgatólagosan asszimilatorikus tendenciákat tételez fel, ami pedig nem állandó jelensége a társadalomnak. A tétel tehát csak az individuális természetű korszakban állja meg a helyét.

A zsidó gazdaságtörténészek, – akik szerint a zsidók bevándorlásuk és letelepedésük pillanatában már magukban hordják üldözésük, tehát vándorlásuk feltételét és szükségszerűségét – a zsidóság vándorlását egészségtelen gazdasági rétegeződésével magyarázzák. Ez a magyarázat még a legkielégítőbb, de ez sem teljes, mivel csak közbenső okkal és nem végokkal operál. A gazdasági elhelyezkedés milyensége ugyanis nem alap-ok, hanem maga is okozat, egy hosszú oksor egyik tagja, amely magában hordja annak a kérdésnek a feltevését, miért helyezkedik el a zsidóság valamely

társadalomban olymódon, hogy később kénytelen legyen kivándorolni?

Így jutunk el a *társadalmi magyarázathoz*, amelynek kimunkálása a cionizmus érdeme. Eszerint a zsidóság folytonos vándorlását nem lehet egyetlen, kizárólagos okra visszavezetni, mert szimultán okssal állunk szemben. A kiindulás mindenestre a zsidók *államnélküli állapota*, egy kétezzer évvel ezelőtt bekövetkezett döntő tragédia. Ehhez járul a *nemzeti vallás*, amely végeredményben a tömeges asszimilációt lehetetlenné teszi és azokat a különleges gazdasági funkciókat eredményezi, amelyek viszont önmagukban hordják a *társadalom disszimilatörikus reakcióját*, tehát ennek következtében a zsidók vándorlását. Ebből a vázlatos felsorolásból is kitűnik a jelenség bonyolultsága.

A magunk részéről ezt az utóbbi magyarázatot fogadjuk el és képviseljük azzal a hozzáfűzéssel, hogy a kérdés jelenlegi bonyolultságában a zsidó állam felállítása, tehát a kiinduló végoknak megszüntetése sem az antiszemitizmust nem szüntetné meg teljesen, (legfeljebb *normális idegengyűlöletté egyszerűsítene*) még kevésbbé vetne egészen véget a zsidóvándorlásnak, csupán adott esetekben centripetális irányát határozná meg, t. i. a zsidóvándorlás a zsidó állam felé irányulna. Azonban ez az elméletileg nem maradéktalan megoldás is gyakorlatilag hatalmas lépéssel vinné előre a zsidókérdés rendezését.

A zsidóvándorlások általános szociológiájához tartozik egy paradox jelenségnek vizsgálata is, amelyre ugyancsak Kaplun-Kogan mutat rá.⁵⁰ Ennek a jelenségnek lényege abban áll, hogy *minél nagyobb valamely országban a zsidók száma, annál kisebb a gazdasági ellenállóképességük*. Minden más

⁵⁰ Kaplun-Kogan i. m. 4. old.

normális esetben ez az arány egyenes. Ugyanis valamely osztály, vagy rend tagjainak gazdasági ereje egyenes arányban áll az osztály, illetve rend tagjainak számával. Pl. a munkásság szervezkedése a munkaadókkal szemben ott hatásos, ahol a munkásság hatalmas tömege erős szervezeteket alkot. A zsidók száma és gazdasági erejük viszonyában a tapasztalat mást mutat. (Ebből is kitűnik többek között, hogy a zsidóság nem osztály, még kevésbé kaszt). Minél nagyobb tömegben élnek együtt valahol zsidók, annál nagyobb közöttük a szegénység, sőt, gyakran a nyomor. Általánosan ismert pl. a nagyvárosok u. n. gettó-negyedeinek, (Varsó, New-York), vagy a zsidók által sűrűn lakott lengyelországi, kárpátaljai vidékeknek zsidónyomora. Viszont ott, ahol a zsidók kis számban élnek, rövid idő alatt jólétbe kerülnek és vezető gazdasági pozíciókat foglalnak el.

Ennek a jelenségnek okát abban találhatjuk meg, hogy a zsidók gazdasági tevékenysége, a társadalomban való elhelyezkedése, elsősorban a gazdanépek szociális berendezkedésétől függ és csak másodsorban a zsidók hajlamától és kívánságától.

Amidőn a zsidók valahova bevándorolnak, azokat a gazdasági funkciókat látják el, (kénytelenek ellátni), amelyeket az ország lakói valamilyen okból nem végeznek. Pl. a középkor végén az egyház kamatszédési tilalma miatt a pénz- és hitelüzletet a zsidók végezték, a korai középkorban öszszeköttetések, hely- és áruismeretük folytán a nagykereskedelem volt kezűkben. Nálunk, Magyarországon a liberális kor elején különösképpen kereskedelemmel foglalkoztak, mivel a törzsökös magyarság ezt az életpályát lenézte. *Egyszóval a zsidóság a bevándorlási országokban tulajdonképpen nem maga választja meg foglalkozását, hanem a gazdasági szervezetnek a gazdanép által szabadonhagyott hézagaiba, pórusaiba igyekszik beleillesz-*

kedni. Ebből következik, hogy mozgási lehetősége, rétegződésének normális kifejlődése – divatos szóval – élettere eleve korlátozott. Innen van az, hogy a liberális, tehát laza szerkezetű társadalomban ez a mozgási lehetőség sokkal nagyobb, mint a tömör, univerzalisztikusban, ahol a társadalmi élet pórusai zártabbak.

Midőn azután a társadalom nyomása, vagy egyéb körülmények következtében a gazdanép maga is újabb és újabb gazdasági ágakat kényszerül biztosítani a maga számára, megkezdődik a zsidók kiszorítási folyamata, amely fokozódó gyorsasággal megy végbe. Eleinte elkeseredett gazdasági versenyt látunk, később politikai térre megy át a küzdelem és a folyamat végén a zsidók tömeges kivándorlása, sőt kiűzetése, mint szükségszerű megoldás jelentkezik.

Goldelmann vizsgálat tárgyává teszi a zsidóságnak a nemzsidó gazdasági életben betöltött ú. n. „bába-szerepét”⁵¹ és megállapítja a *fordított arányú függés törvényét*, amelyet így formuláz meg: minden gazdasági tevékenységben a nemzsidó lakosság tényleges érdekeltisége és a zsidók relatív jelentősége között fordított arányú okozati iüggés áll fenn és pedig *az egyes gazdasági ágakban a zsidó részesedés jelentősége annál inkább kisebbedik, minél inkább nő a nemzsidó érdekeltiség.*

A zsidóság galuti társadalomgazdasági beilleszkedésének eme törvényszerűsége egyúttal a gazdasági életből való kiszorításának törvénye is, amely annak az előzetes „megérzésének is magyarázatául szolgál, amely a zsidókat generációkkal a nagy struktúraváltozás előtt tömeges kivándorlásra kényszeríti.

⁵¹ Salomon Goldelmann: Jüdische Galutwirtschaft.

b) A kétezereves út

A vándorlásnak, mint speciális galuti jelenségnek szociológiai szerkezetét megismerve, históriai lefolyásáról is kell röviden beszélni.

A zsidóságnak nem minden vándorlása tartozik vizsgálódásaink körébe. Nem foglalkozunk a biblia korának vándormozgalmaival, sem pedig azokkal a kereskedelmi jellegű és célzatú utazásokkal, amelyeket a zsidók megtettek az ókorban, vagy a középkorban. Ezek ugyanis nem sajátosan zsidó jellegű vándorlások voltak. Az ókor és középkor minden kereskedő népe így járta a világot és telepedett le ott, ahol foglalkozása kívánta. Az ugyanis *aktív* vándorlás volt és *egyénenként* ment végbe. A zsidó állam fennállása idején a zsidóság szétszóródása az egész világon az ilyen természetű vándorlás eredménye.

Bennünket a *passzív* és egyben *tömegvándorlás* érdekel. Ezzel a kifejezéssel azt akarjuk jelölni, hogy a zsidóság tömegében ment, mert mennie kellett. Az efajta vándorlás az államnélküli zsidó nép jellegzetes galuti sorsa. Ennek a vándormozgalomnak törvényszerűségeit vizsgáltuk eddig és próbáljuk megadni most históriai képét.

Ha a zsidó nép e *passzív* vándorlásának kétezereves történelmét tanulmányozzuk, akkor az első pillanatban megállapíthatjuk, hogy ezek a vándorlások bizonyos időszakokban és lökésszerűen következtek be. Ezek a lökések mindenkor a gazdanép társadalmában bekövetkezett valamilyen strukturális átalakulással kapcsolatosak. Maga a társadalmi földrengés talán csak később következett be, de az előrengések maguk is elég-ségesek voltak arra, hogy a zsidóság kényszer-vándorlását megindítsák.

A zsidóság nagy tömegvándorlásai periodikusak, mert ilyenek az indítóerők is. A társadalom

nagy strukturális átalakulásai – amint erről már beszéltünk – 300 éves időközökben következnek be, ezért *elmóJetileg* a zsidó nép nagy vándorhullámai is 300 évenként indulnak el.

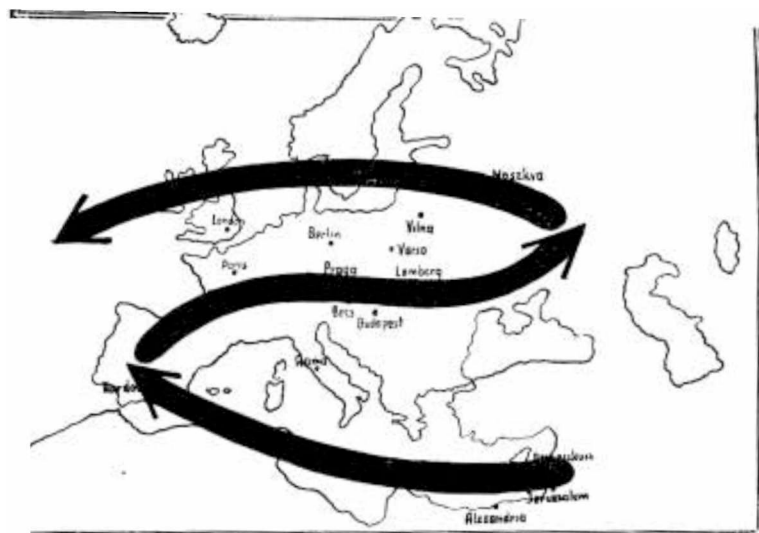
Csakhogy a társadalmi átalakulást előidéző erők vándorlása időt vesz igémbe. Sokszor évek, évtizedek telnek el, míg egy-egy eszme vándorútját gyakran szomszédos országok között is bejárja, ezért az átalakulást követő, vagy azt igen sokszor megelőző zsidó vándorlás sem mindenütt történik egyidőben, hanem látszólag teljesen szabálytalanul megy végbe az egyes országok között.

Magukkal a zsidó tömegvándorlást előidéző katasztrófákkal, depressziós mélypontokkal már foglalkoztunk, most az általuk előidézett vándorlások útirányát kell közelebbről megismerni. A mellékelt térképen (12. ábra) ezeket a főbb útirányokat meg is rajzoltuk. Természetesen – magunk elé tűzött feladatunknál fogva – csupán a főirányok vázolására szorítkozunk. Az összes utak be-rajzolása különben is lehetetlen.

Az első katasztrófa, amely minden további katasztrófának végső oka gyanánt fogható fel, a zsidó állam megsemmisítése és a zsidóknak saját államuk földiéről való kiűzése volt. Ennek a kétezer évvel ezelőtt bekövetkezett tragikus eseménynek kihatása a zsidóság jelenében is érezhető. Ez volt a világtörténelemnek talán egyetlen eseménye, amelynek következménye kétezer év óta állandóan aktuális.

A zsidó államnak a polgári időszámítás 70. évében bekövetkezett végleges pusztulása előtt azonban már lejátszódott a zsidó nép galuti sorának történelmi főpróbája: a babilóniai fogság.

A babilóniai fogság mindössze 50 esztendeig tartott (i. e. 586-537). Ennek a félévszázados államnélküli életnek van olyan momentuma, ami miatt joggal tarthatjuk a későbbi, kétezeréves

Ábra. Az európai zsidó vándorlások ingadozása. A nyílak nem magukat a
 országos vándorlásokat jelölik, hanem csupán ezek főirányainak ingakengé-
 szerű változásait tüntetik fel.

galut kicsinyített másának. *Ez a momentum pedig nem más, mint az asszimilatorikus erőnek a népi összetartó erővei való összeütközése.* Mivel ennek a két ellentétes erőnek küzdelme a későbbi kétezeréves galuthoz viszonyítva igen rövid idő alatt ment végbe, a babilóniai galut alkalmas arra, hogy a két erő természetét éles megvilágításba helyezze.

A Babilóniába hurcolt zsidók számáról pontos adataink nincsenek. Történetíróink eltérő számokat említenek. *Graetz* maximálisan 100.000-re teszi ezt a számot.⁵² *Kastein* szerint az első deportáció alkalmából 13.000, a második 16.000 és a harmadik 1000, összesen tehát 30.000 judeait hurcolták el,⁵³ *Auerbach* is 40-50.000-et említ.⁵⁴

A visszatelepülők számára nézve azonban már pontos adataink vannak. *Ezra* (2. fejj., 64 vers) és *Nehemja* (7. fejj.) könyveinek tanúsága szerint az egész *gyülekezet* szolgák nélkül 42.360 volt. Historikusaink közül ezzel a kérdéssel legbehatóbban *Auerbach* foglalkozik. Felteszi, hogy a júdeai deportáltak száma ötven év alatt megkétszereződött, az izraelitáké pedig, akiket Izrael országának pusztulásakor az asszírok száműztek, megháromszorozódott. Fzen feltevések alapján – szerinte – a júdeaiak Vs-a, az izraelitáknak pedig egytizede tért vissza.⁵⁵ *Ruppin* a fenti „gyülekezeten” ügylátszik csak férfiakat ért és asszonyokkal, gyermekekkel együtt a visszatelepülők számát 150.000-re teszi,⁵⁶ és megállapítja, hogy a számkivetésbe vittek legnagyobb része, köztük a vagyonosabbak Babilóniában maradtak.

⁵² Graetz: I. 224. oldal,

⁵³ Kastein: i. m. 92 oldal,

⁵⁴ Auerbach: *Wüste und Gelobtes Land* II. 211. old.

⁵⁵ Auerbach: i. m. II. 224. oldal,

⁵⁶ Ruppin: i. m. I. 68 oldal.

Az ötven esztendő alatt bekövetkezett természetes szaporodást tekintetbe véve, a kor viszonyainak ismeretében feltételezhetjük, hogy e kérdésben Ruppinnak van igaza. Egy félszázad tehát elégséges volt arra, hogy az első galutban a nemzeti eszme ereje ilyen mértékben csökkenjen. Ez a körülmény véleményünk szerint, – Kasteinnel ellentétben, – aki csupán „átrétegeződést” lát a jelenségben – nagyfokú asszimilációs tendenciát mutat, amely ilyen rövid időn belül is érvényesült. A Babilóniában maradt rész az asszimiláció révén éppúgy eltűnt, mint ahogyan másfélszázaddal előbb, 722-ben, az asszírok által Izrael országából elhurcolt törzseknek nyoma veszett a népek tengerében.

A babilóniai fogság második momentuma és eredménye az öndisszimiláció eszméinek és formáinak végleges kialakulása: a zsidó vallás, a judaizmus megeremtése. Ezra és Nehemja szerepéről az asszimilációt tárgyaló fejezetben már szoltunk s megállapítottuk, hogy a zsidó nép későbbi fennmaradásának végső oka ebben a korban s ezekben az intézkedésekben keresendő. A két kiváló szervezőt minden bizonnyal a babilóniai asszimiláció példája indította a szigorú vallási és népi reform végrehajtására az új honfoglalás idején.

Ugyanakkor azonban magában Babilóniában, a számkivetésben, az otthontól való fájdalmas távollétben fejlődött ki a zsidó vallásnak befelé forduló vallásos-nemzeti jellege, am elv valamelyest pótolta az elvesztett normális állami és nemzeti életet. Ez a belső lelki koncentráció tette és teszi azóta is lehetővé a galuti sors, az államnélküli állapot fizikai és lelki elviselését. (V. ö. „Babilon vizeinél ültünk és sirtunk”, 137. zsoltár.)

De továbbmenve megállapíthatjuk, hogy ez az első galut a judaizmus szellemi épülete meg-

teremtésének egy másik vonatkozásában is igen fontos szerepet játszik. Ekkor alakult ki ugyanis a zsidó szellemiségnek az az iránta, amely több, mint ezer esztendővel később ugyancsak itt, Babilóniában teljesült ki a maga hatalmas arányai-ban, az ú. n. babilóniai talmud megalkotásával: a *rabhinizmus*. Ennek a szellemiségnek gyökerei abból a meggyőződésből táplálkoznak, hogy az állam elpusztulása, a nép fogságba hurcolása a nép vétke miatt következett be: isteni büntetés ez, mert nem tartották be a parancsokat és megszegték a tilalmakat. Hogy tehát ez a jövőben meg ne történhessék, elsősorban is a vallási törvények ki-merítő és részletes megállapítása, kidolgozása és tanítása a legfontosabb feladat. Ekkor veszi tehát kezdetét az írásmag.v arázat, az élet minden vonatkozásának szabályozása és tanházakban való tani-tása: mindaz a szellemi mm élet, amelynek ered-ménye maga a zsidó λ állás és ritus rendszertana. Az „írástudó”⁴⁴ Ezra és Nehemja korában kezdődik meg ez a tudatos öndisszimuláció, amely alapjait a zsidó vallás szakrális és ceremóniális tételeiből meríti. (V. ö. az „Asszimiláció” c. fejezettel.)

Ebben foglalható össze az ötven éves babilóniai fogság szociológiai mérlege.

A zsidóság vándorlásainak részleteiben való ismertetése egyet jelentene a zsidóság galuti történetének elmondásával, ezért tehát a *vándorlások főirányaival* foglalkozunk csupán.

A zsidó állam pusztulása után a „vándorlás” két főirányban történt: *északi* és *nyugati* irány-ban.

a) Az *északi*, illetve később *keleti* ág Szírián át Babilóniába, Perzsiába tartott, vagy Kis-Ázsiá-ban és a Fekete tenger keleti és északi partvidékén telepedett meg. Ebből az ágból származik az orientális zsidók sokféle változata. Az ekkor kelet-kezett települések közül legfontosabb a babilóniai.

amely kb. 1000 éven át, egészen az európai zsidó galut-centrumok kialakulásáig a zsidó élet népi és bellemi központját alkotta.

Ennek a maga nemében igen érdekes és nagyon változatos sorsú településnek a történeténél – sajnos – nem időzhetünk. Röviden csak annyit állapíthatunk meg, hogy a galut dialektikájának ismert törvényei itt épp úgy érvényesültek, mint a nyugati ág történeti fejlődésében. Maga a terület igen gyakran cserélt gazdát az évszázadok folyamán és a zsidóság sorsa mindenkor függvénye volt a változó korszaknak és ezzel kapcsolatban a társadalmi struktúra alakulásának.

Babilóniából különösen azóta, amióta a kalifák birodalmuknak nem mohamedán alattvalóit rendkívül eres adókkal sújtották és megszigorították nekik földbirtok szerzését, aminek következtében a zsidók a földművelést kereskedelemmel cserélték fel, két *izhen* történt nagyobbarányú zsidó tömegvándorlás: az V. század végén és a IX. században.

Az V. században perzsák uralma alá került Babilónia, amikor is az előző évszázadok alatt, a parthusok impériuma idején asszimilálódott zsidóság a perzsákban igen türelmetlen, vallási fanatizmusban szenvedő néppel találta magát szemben. Az üldözések vége itt is a vándorlás lett, amely túlnyomólag Arábiába és Júdeába irányult, egy csekélyebb részük ment a tulajdonképpeni Perzsiába.

Az iszlám feltűnésével a VII. században Babilónia is az arab kalifák uralma alá került, sőt, egy ideig Bagdad volt a három kontinensre kiterjedő arab világbirodalom fővárosa. Az arab uralom első évszázadaiban a zsidóság sorsa kedvező, annyira, hogy pl. a VII. század közepén az arab félszigetről kiűzött zsidók is letelepedési engedélyt kaptak.

Később azonban az arab uralkodóknak a

zsidókkal szembeni magatartása erősen ingadozott. Kedvező és kedvezőtlen korszakok váltották egymást. Az arab kalifák alatt Babilóniában a zsidó tudomány csaknem olyan magas fokot ért el, mint később Spanyolországban a kordovai kalifátus idején. Pl. Szaadja, Zemach gáonok.

A legjelentősebb babilóniai vándorlási hullám a karaitaké a IX. században. Ez a később szektává fejlődött vallási irányzat kezdetben lapangó messianizmus volt,³⁷ mint a VIII. század üldözéseinek hatására keletkezett egyéb álmessianizmusok, pl. Abu Isa Isfahani mozgalma 700 körül. Később azonban célkitűzéseik és rítust illető felfogásuk miatt a karaitak mindinkább elkülönültek az egyéb néprétegektől, miért is kivándorlásra kényszerültek. Részben Egyiptomba, részben Szíriába mentek, ahonnan később a Krim-félszigetre vándoroltak. Innen kerültek Lengyelországba, Ukrajnába, ahol a Chmelnitzky-féle lázadás időpontjáig tekintélyes számban éltek. Csekélyszámú utódjaik a Krim-félszigeten a legutóbbi időkig feltalálhatók voltak.

Babilóniának a mongolok és később a törökök által való meghódítása idején ez a csaknem 1000 esztendeig tartó nagy zsidó centrum elvesztette jelentőségét. A kultúra és civilizáció súlypontja lassanként amúgy is Keletről Nyugatra tevődött át és ezzel együtt már kialakultak az európai zsidó hegemonia-centrumok és a zsidóság keleti korszaka végetért.

b) Nézzük most a má«ik nagy ág vándorlásának alakulását.

Az állam elpusztulása után a nyugati irányba vándorló zsidó tömegek útja Egyiptomba, Észak-Afrikába vitt. Ennek a főiránynak elágazásai a

³⁷ Kastein: Eine Geschichte der Juden, 317. oldal.

Görögországba, Itáliába, Spanyolországba vezető utak.

Mindezek a területeken – tudvalevő – már jóval a zsidó állam pusztulása előtt is voltak igen jelentős zsidó telepek. A II. templom pusztulása idején a zsidók száma négy és félmillióra becsülhető, amelyből Palesztinában egymillió, Egyiptomban egymillió, Szíriában másfélmillió, Afrikában, Kis-Azsiában és Európában szintén körülbelül egymillió élt. Az Augustus halála évében megejtett népszámlálás adatai szerint a Római Birodalom 54,000.000 lakosa közül 8% volt zsidó. Alexandriában egymagában 200.000 zsidó élt, sőt egyesek félmillióra teszik a számukat, ami azonban valószínűleg túlzás. Ezekből az adatokból is kitűnik, hogy a zsidó állam megszűnésekor a zsidók túlnyomó többsége már a diaszpórában élt.

Különbséget kell azonban tennünk diaszpóra és galut között.

A zsidó diaszpóra már jóval a zsidó állam megszűnése előtt elkezdődött, a galut azonban a zsidó ország elpusztulásakor és éppen általa keletkezett.

A diaszpóra, vagyis szétszórás még az állam fennállása idején: normális jelenség, amelyre kisebb-nagyobb mértékben van példa a történelemben.

A galut, vagyis szétszóródás saját ország nélkül, példátlan és egyedülálló jelenség a történelemben.

A diaszpóra-korabeli vándorlás nem a zsidó nép vándorlása, hanem csak meghatározott osztályoké, pl. kereskedőké; nem kényszervándorlás, hanem gazdasági, népesedési okból történő önkéntes település idegen földön, elvétve hadifoglyok, rabszolgák deportálása. A diaszpóra nem más, mint ezeknek a telepeknek az összessége. A diaszpórából elvileg van visszatérés a saját földre, a

galutból nincs. A galut ugyanis száműzetés. Az egész nép vándorlása; nem önkéntes, hanem kényszerű vándorlás. A diaszpórában van fizikai központ is, a galutban csak szellemi központ van. (A cionista mozgalom célkitűzését úgy is megfogalmazhatnók, hogy a galutból ismét diaszpórát akar teremteni.)⁵⁸

A zsidók története a Római Birodalom területén eléggé ismert. A Birodalom individualista fénykorában a társadalom expanzív fejlődése idején asszimilatorikus tendenciák hatása alatt a zsidók erősen asszimilálódtak. Pl. Caesarok, Flaviusok korában.

Rendkívül érdekes a rómaiaknak a zsidókkal szembeni magatartása a császárság első évszázadaiban. A római állam a zsidók ellen több ízben viselt hadat, de mindig csak akkor, amidőn a zsidó nép fegyveresen kelt fel a római impérium ellen Palesztinában. Mindezek a hadjáratok azonban a Római Birodalomban élő zsidó diaszpórát alig érintették. Még Vespasianus és Titus alatt sem korlátozta lényegesebben a zsidó állam megsemmisítése a Palesztinán kívül élő zsidók jogait.

Egyetlen lényeges kivétel Hadrianus, aki a Bar Kochba-felkelés (132-135) megtorlásaként az egész birodalom zsidó lakosságát sújtotta. *Tulajdonképpen intézményes zsidóüldözéssel csak a hanyatló Római Birodalomban találkozunk.* A döntő fordulat Constantinus korában következik be a IV. század elején. Ettől kezdve az univerzalizáló társadalom mindinkább disszimiláló irányzatot mutat. Végeredményben nézetünk szerint ennek a disszimilációs tendenciának köszönhető, hogy a Római Birodalomban élő sokféle fajú és fajtájú népek közül egységyedül a zsidók éltek túl a Birodalom bukását. A Nyugat-Római Birodalom bukása után továbbtart a zsidóság nyu-

⁵⁸ V. ö. Kastein: Jerusalem 102-103. oldal.

gáti irányú vándorlása Spanyolország, Provence, Észak-Franciaország felé. Ekkor kezdődik el a zsidó vándorlásnak az az ingamozgása Kelet és Nyugat között, amely a zsidóság európai kontinentális vándormozgalmainak fő jellegzetességét adja egészen napjainkig.

Ennek a vándorlási folyamatnak eredményeképpen az útvonalak végpontjain valóban kialakulnak a hegemonia-centrumok Európa nyugatán, ahonnan az ingamozgás törvényei szerint az itt bekövetkező katasztrófák Kelet felé hömpölyögtenek a vándorló zsidó tömegeket.

Maguk a katasztrófa-centrumok észak-déli irányban mozognak. Európa nyugatán három ilyen nagy katasztrófát ismerünk:

1. a kereszteshadjáratok,
2. a fekete halál évszázada,
3. a spanyol kiűzetés.

Mindegyik katasztrófa egy-egy nagy nyugat-keleti vándorlási hullámot indított el. Ez a nyugat-keleti vándorlás kb. félezeréves folyamat. Ezt az időt lehet tekinteni az európai kultúra tulajdonképpeni középkorának is. A zsidók keleti irányú vándorlása ugyanis azt mutatja, hogy Nyugaton univerzális a társadalom szerkezete. A vándorlás lényegében az univerzalizálódó és mindjobban merevedő Nyugat és a laza, még kialakulatlan Kelet közötti nvomáskülönbség monumentális arányú kiegyenlítődése. Ebben a nyugat-keleti főirányban több kiágazást is találunk, mellékállomásokat, (spanyol zsidók Portugáliába való vándorlása, Amerika felé irányuló kisebb vándorhullámok, afrikai mellékág a spanyol kiűzetéskor és az azt megelőző évszázadban, stb.) Ezek azonban a főirányon nem változtatnak lényegesen, csupán a társadalom fejlődésének kevésbé egységes voltát mutatják. Ebben a nyugat-keleti vándorlásban – elméletünk szerint – ismét az út végén lévő tár-

sadalomban kell kialakulnia a hegemonia-centrumnak, mivel az átszerveződés ide ér el legutoljára és a közbeeső társadalmak zsidósága végül is idehúzódik a vándorlási folyamat alatt.

A nagy nyugat-keleti vándorútnak végpontjain elméleti feltevésünknek megfelelően valóban kialakult két nagy hegemonia-centrum. Egyik az Alpoktól és Kárpátoktól északra fekvő *szárazföldi útvonal* végén *Lengyelországban*, a másik a Földközi tenger keleti partvidékén Törökországban, a *tengeri útvonal* végpontján. Az előbbi a nyugat- és közép-európai zsidó tömegeket, az utóbbi a Spanyolországból, illetve Portugáliából kiűzötteket fogadta be.

A lengyel centrum kifejlődéséről és sorsáról már az előzőkben volt szó. Tudjuk, hogy kb. 150 esztendeig a világ zsidóságának szellemi és fizikai centrumát jelentette. A lengyelországi szociális feszültség vetett véget 1648-ban ennek a zsidó koncentrációnak, amelyből azután megindult a kivándorlás, most már fordított irányba, *nyugat felé*.

A törökországi centrumról is kell szólni néhány szót. Ennek a zsidó tömegtelepülésnek kialakulásában ugyanazok az okok játszottak szerepet, amelyek eddig is mindenhol jelentkeztek a hegemonia-centrumok létesülésénél. Elméletileg: expanzív irányú társadalmi fejlődés, vagyis individualizmus; ennek következtében laza szerkezet, amely bőven nyújt lehetőséget a társadalmi beilleszkedésre, illetve szabadságot az egyéb érvényesülésre. Ilyen volt a török társadalom szociológiai szerkezete a XVI. században. A törökök európai előrenyomulásuk révén hatalmas területet hódítottak meg, amelyen éppen a háborúskodás következtében főképp a középosztály pusztult ki: a hódítókkal szembeni ellenséges magatartásuk miatt bizalmatlanok voltak a meghódított területek ben-szült lakói iránt és ezért igyekeztek őket egyi-

dejűleg minden fontosabb ipari és kereskedelmi tevékenységtől távoltartani. A törökök jó katonák voltak, de hiányzott náluk a kereskedelmi képesség és a tőke, amely a kereskedelemben elengedhetetlenül szükséges. Ők maguk lenézték ezt a foglalkozási ágat, tehát átengedték azt idegeneknek, így került sor a kiűzött spanyolországi zsidók törökországi bevándorlására: ezek a zsidók a számukra biztosított szabadság alapján nem sokára a török birodalom gazdasági és társadalmi életének jelentős tényezőivé váltak. Pl. Don Jozsef Nászi, Naxos hercege, aki a Kvkládok egyik szigetcsoportjának uralkodó hercegi rangját viselte.

A törökországi zsidó hegemonia-centrum ezután mindaddig fennállott, amíg a török birodalom vezető nagyhatalam volt Európában, később azonban a XVII. század elejétől a XIX. század közepéig, a török zsidók egyenjogúsításáig, a törökországi zsidók sorsát a hanyatló birodalom politikai, szociális helyzete determinálta.

A Törökország felé irányuló útvonalon kívül a spanyol-portugál zsidóság egy másik ága Afrika északi tengerpartja mentén vonult kelet felé. Vissza kelet felé azon az úton, amelyen a kalifák idején nyugatra vándorolt. Ennek az útvonalnak végállomása Egyiptom és Palesztina volt. A spanyol-portugál zsidóság kevésbé tehető rétege indult útnak ebben az iramban, leginkább kézművesek és kifosztott nincstelenek, akik talán csak pü^ozta életüket mentették meg és akik számára ez volt a legtermészetesebb, legkézenfekvőbb útvonal. Legtöbbjük már az út közepén megtelepedett Marokkóban, Tuniszban és aránylag csak kevesen érték el Egyiptomot, ahol a török uralom alatt kedvező sorsuk volt.

A spanyol-portugál zsidók vándorlásának egy késői, de igen fontos utórezgése a németalföldi és innen később az angliai (Cromwell alatt) zsidó

települések létesítése a XVI. század végén, a XVII. század elején. A németalföldi (holland és belga) zsidó telepek alapítói gazdag portugáliai marra-nusok voltak, akik a spanyol kiűzés után még mintegy 100 évig Portugáliában maradtak. Számuk nem volt nagy, annál jelentékenyebb volt azonban gazdasági erejük, amellyel az éppen kifejlődés előtt álló hollandiai, illetve angliai kapitalista rendszer komoly tényezőivé váltak.

A nyugat-keleti útvonal végpontjaiban, Lengyelországban, Litvániában 1648-ban lejátszódott katasztrófa a zsidó vándorlásoknak is új korszakát nyitja meg. A galuti vándorlás főútvonala újra megfordul, ismét kelet-nyugati irányú lesz. A vándorlásnak ez a korszaka kerekén 300 esztendőig tartott és a mi napjainkban ért véget.

Ebben az újabb háiom évszázados periódusban két nagy tömegvándorlással találkozunk. Mindkettő ismét egv-egy katasztrófával kapcsolatos. Ennek a kelet-nyugati vándormozgalomnak első szakasza a XVII. század közepén meginduló vándorlás, amely az 1648-57 között lejátszódott depressziós maximumok következménye. A keleti centrum hatalmas tömegei indulnak útnak Nyugat felé Közép-Európa valamennyi országába. Ennek a depressziónak utórezgései több mint egy évszázadig eltartanak s Lengyelország felosztása vet véget a folyamatnak, amelynek eredményeképpen kialakul a középeurópai zsidó hegemonia-centrum. (Német Birodalom, Csehország, Magyarország és később Románia területén.)

A kelet-nyugati irányú zsidó vándorlási folyamat második szakasza az utolsó 150 esztendőben ment végbe. Kezdetben csekély, alig észrevehető módon, később, a periódus vége felé már hatalmas zsidó népvándorlássá bővül, amelynek méretei az összes eddigi vándorlásokét meghaladják. Ennek a vándormozgalomnak eredményeképpen a

világ zsidóságának földrajzi és szociológiai képe teljesen megváltozott.

Ez a vándorlási hullám áll hozzánk történelmileg a legközelebb, jelentősége korunk szempontjából a legnagyobb és statisztikailag is pontosan lemérhető. Ezért kissé részletesebben kell foglalkoznunk vele.

Elméleti feltevésünk szerint a vándorlás mindig az univerzalisztikus társadalomból az individualisztikus felé tart. A XIX. század individualizmusa az ipari forradalom és a közlekedés eszközeinek megteremtésével egész Európát a kapitalisztikus termelési rend egységesítő hatása alá vonta. Ugyanakkor azonban, az uralkodó korszaknak megfelelően, ugyanez a stuktúra honosodott meg Észak-Amerikában is, amely a gyarmatosító úepék saját hazájukbeli politikai rendszerének megfelelően alakult ki. A történelmi tradíciók fékező ereje hiányában, — mivel nem voltak még; a begyökerezett politikai és társadalmi intézmények, amelyek a korszaknak érvényesülési erejét csökkentették volna, — az individualizmus ellen az új területen fejlődött ki a leghatalmasabb, legzabolátlanabb formájában. Az Egyesült Államok megalakulásával a galut szempontjából tulajdonképpen nem történt más, mint az, hogy *a kelet-nyugati útvonal, amely eddig az Atlanti Óceán európai partjainál végződött, meghosszabbodott és átnyúlt az amerikai pari okra.*

Az útvonal másik végpontján, Keleten is történt azonban változás: az útvonal ebben az irányban is meghosszabbodott, mert Lengyelország felosztása után nagy zsidó tömegek kerültek az orosz impérium alá.

Nem lehet célunk, hogy Oroszország e korszakának társadalmi, politikai és főként gazdasági viszonyaival foglalkozzunk, még az oroszországi zsidóság történelmének tárgyalását is mellőznünk

kell. Röviden mégis megállapíthatjuk, hogy a Nyugatról kiinduló individuális korszellem ide ért el legkésőbb. Oroszország az univerzalizmust legjobban kidomborító feudalizmus és egyházi hierarchia hatalmas bástyája volt, még abban az időben is, amikor az individualizmus Európa nyugatán összes intézményeivel már fénykorát élte. A korszellem feszítő ereje azokban a reformkísérletekben és forradalmakban jut kifejezésre, amelyekkel Oroszország legújabbkori történelme telve van.

A feudálisztikus társadalmi berendezkedésű országokban a zsidóság helyzete általában kedvezőtlen. Oroszországban a társadalmi alapstruktúra mellett még különleges intézkedések is fokozták a zsidóságra nehezedő nyomást. Oroszországban pl. 1648-tól 1881-ig 600 különböző zsidótörvényt és rendeletet hoztak. Ha ugyanis az egész Orosz Birodalom területén szétszórva élhettek volna zsidók, a nyomás bizonyos mértékig megoszlott volna. Az ú. n. települési rayonok, amelyek – egyes kivételes esetektől eltekintve – a zsidóság részére lakóhelyül kijelöltettek, a Birodalom területének csupán egyhuszonharmad részét alkották, ami egy-egyében véve zsúfoltságot, léhát nyomort eredményezett. A települési rayon-rendszert több ízben reformálták. Közvetlenül a cári uralom bukása előtt telepedhettek le zsidók Lengyelországban, amely tíz rayonra lett felosztva, ezenkívül még Oroszország déli és nyugati részein fekvő tizenöt kormányzóság szerepelt, mint települési rayon. E települési rendszer mellett fokozta a belső nyomást az a rendelkezés is, hogy a zsidók, magukon a rayonokon belül is, csak a városokban lakhattak.

Oroszországban a zsidók száma 1836-ban valamivel több, mint 1.000.000, 1867-ben már meghaladja a 2.500.000-et, 1905-ben pedig a 6.000.000-t is. az összlakosságnak több, mint 4%-t. A zsidókra

nehezedő nyomás időnként egyre súlyosabb pogromokban robbant ki, amelyek elől való védekezés szintén a zsidó lakosság tömörülését eredményezte. Az ipari vidékek természetes vonzóerejétől eltekintve ez magyarázza meg azt a belső vándorlási folyamatot is, amely a zsidó lakosságot Oroszország belsejéből az iparilag fejlettebb, de zsidók által eleve sűrűbben lakott lengyel területek felé terelte.

Lényegtelen különbséggel ilyen volt a helyzet Romániában és a Monarchia egyes, zsidók által sűrűbben lakott területein, Galíciában, Bukovinában, stb. is.

Mindezekből megállapíthatjuk, hogy az útvonal két végpontján két egymástól nagyon is eltérő rendszer létezett: Nyugat-Európában és még inkább Amerikában egy minden lehetőséget ígérő individualizmus, Keleten pedig egy maximális nyomást kifejtő univerzalizmus. Természetes tehát, hogy a roppant nyomáskülönbség következtében nagyarányú vándorlási folyamat indult el Keletről, amely az útvonal végén levő, tehát legliberálisabb társadalmi rendszer – Amerika – felé irányult, noha ennek az útvonalnak számos, közbeeső helyén is végleges állomást találunk. Így keletkeztek Nyugat- és Közép-Európa egyes nagy városainak zsidó tömegtelepülési, London, Berlin, Bécs.

A vándorlásnak ez a folyamata nem kizárólag a zsidóság tömegeire szorítkozott, hanem résztvettek benne Európa összes népei. A vándorlás szociológiai törvényszerűségei ugyanis általános érvényűek; a zsidóság vándorlásával kapcsolatban, ennek különleges helyzeténél fogva, csupán speciális alakban jelentkeznek.

Hogy fogalmat alkossunk az Amerikába irányuló európai vándormozgalomnak méreteiről, főként Lestschinsky nyomán néhány számadatot

közlünk erről az utolsó periódusról.⁵⁹

A XIX. században és a XX. század első negyedében Európából mintegy 50 millió ember vándorolt ki Amerikába. Ez a folyamat az európai előrehaladottabb (túlnépesedett) és az amerikai fejlettebb kapitalizmus közötti nyomáskülönbség érvényesülésére vezethető vissza.

1870-80 közötti évtizedekben évenként átlag 400.000, a század végén évi 500 000-550.000 és röviddel a világháború előtt évenként 1½ millió legkülönbözőbb nemzetiségű személy vándorolt ki Amerikába. Ezen a téren abszolút mértékben az angolok (írek) vezetnek. 1815-1915 között 15-17 millió vándorolt ki közülük. A következő helyet a németek foglalják el. 1830--1925 között 7 millió német hagyta el az országot. Ez után az olaszok következnek. 1850-1925 között számuk mintegy 6 millió. végül a negyedik helyen állanak a zsidók, 4 millió kivándorlóval.

A népesség számához viszonyítva azonban a zsidók a 12. helyet foglalják el.

A zsidóknak az első világháború előtti vándormozgalmát illetően bőven találhatók statisztikai adatok. Közvetlenül az első világháború előtt az évi átlag 120-130 ezer volt. Ez a kivándorlási hullám 1906-ban (az 1905. évi orosz pogrom után) érte el tetőpontját, amikor is egyedül az Egyesült Államokba 153.748-an vándorollak ki Európából.

Egyedül magából Oroszországból az első világháborút megelőző mintegy három évtized alatt (1881-1911) 1,710.000 zsidó vándorolt ki, ami az oroszországi zsidó lakosságnak csaknem egyharmadát, pontosan 28.28% -át tette ki.

Ez a nagyarányú zsidó vándormozgalom teljesen átalakította a zsidóság földi aji világképét. A XIX. század kezdetén a zsidók 85%-a élt

⁵⁹ Lestschmsky Judische Wanderungen im letzten Jahrhundert Weltwirt Archiv 1927 I. kötet.

Európában. Oroszország, Ausztria-Magyarország, Németország területére a világ zsidóságának 80%-a esett. Az Amerikában élő zsidók száma ezidőtájt 2-3000-re becsülhető. Egy évszázaddal később, 1925-ben Európában a világ zsidóságának már csak 63%-a élt. (Németország, a régi Osztrák-Magyar Monarchia és a cári Oroszország területére még ekkor is a világ zsidóságának 57%-a esett. Amerikában ekkor már a világ zsidóságának 30 %-a élt, a többi világrészen csupán 7%. A szovjet uralom alatt élő zsidók el voltak vágva a világ zsidóságától és így gyakorlatilag nem növelték a zsidóság európai súlypontját, mégis megállapítható, hogy a második világháború előtt a zsidóság többsége még Európában élt, ez a földrész volt tehát a zsidóság települési centruma.

Ebben az utolsó periódusban azonban, amelynek *külső* (államközi) vándorlásait fentebb vázoltuk, egy másfajta vándorlás is észlelhető, amely a zsidóságnak általában *nein passzív*, hanem *aktív idndorlása*, s amellyel itt éppen ezért részletesebben nem foglalkozunk, csupán az eredményeket ismertetjük. Az egyes országokon belül történő *u. n. belső* vándorlásról van szó.

A belső vándorlás lehet passzív is, pl. Oroszországban, amikor a városokba való tömörülés a pogromok elől való menekülés, vagy hatósági kényszer folytán történt. Mégis, a belső vándorlás túlnyomólag aktív, illetve spontán vándormozgalma volt a liberális kor zsidóságának.

Ennek a maga nemében szintén rendkívül érdekes zsidó szociológiai jelenségnek oka, lefolyása és törvényszerűségei közismertek, semhogy ezzel a kérdéssel ehelyütt foglalkozni kellene. Mivel azonban a zsidóságnak ez a belső, lényegét illetően a nagyvárosok felé húzódó vándorlása az elmúlt időszak nagy kelet-nyugati irányú interkontinentális vándorlásának fontos alkatelemét képezi, ismertetjük néhány érdekes és jellemző

adatát. Az alábbi számok azonban ennek a belső vándorlásnak nagyságát kellőképpen csak akkor dokumentálják, ha tekintetbe vesszük, hogy az elmúlt időszakban az individuális gazdasági és politikai rendszer következtében a zsidók abszolút száma erős mértékben megnövekedett. Pl. 1800-ban a zsidók száma a világon 3.3 millió volt. 100 év alatt 300%-kal nőtt és így 1900-ban 10½ millióra emelkedett. 1930-ban pedig elérte a 16 milliót.

A XIX. század elején 10.000-nél több zsidót egyetlen város számlált a világon: Amszterdam. 10 város zsidó lakossága 5-10.000 között mozgott. Az európai zsidóságnak csaknem $\frac{1}{3}$ -a kis falvakban élt, egy faluban alig 2-3 zsidó család, $\frac{1}{3}$ -a olyan községekben, ahol 500-nál kevesebb zsidó lakott. Ezzel szemben 1925-ben a világ zsidóságának már $\frac{1}{3}$ -a olyan tizenégy nagy városban tömörült, amelyek mindegyikében 100.000, vagy ennél nagyobb volt a zsidók száma, 40%-a pedig olyan városokban, ahol a zsidók száma 50-100.000 volt. Amerikában, Angliában a zsidók 95%-a, Németországban 90%-a élt nagyvárosokban. Míg Kelet-Európában a XIX. század végén még a zsidóságnak fele falvakban és kisvárosokban lakott, addig 30 évvel később már háromnegyed része élt városokban.

Még egy jellemző adat: a XIX. század elején a világ akkori hét legnagyobb városában: Berlinben, Londonban, Parisban, Bécsben, New-Yorkban, Varsóban, Moszkvában összesen 15.000 zsidó lakott, ami abban az időben a világ zsidóságának 0.5%-át tette ki. 1927-ben ugyanezekben a városokban 2.8 millió zsidó élt, a világ zsidóságának 20%-a, amely szám az illető városok összlakóinak pedig 14%-át jelentette.

Megállapíthatjuk tehát, hogy az elmúlt periódus végén a zsidóság par excellence *városlakó* nép lett. Ez a nagymértékű városbatódulás két

olyan jelenséget hozott létre, amely a zsidóság további sorsát döntő módon befolyásolta. Ez a két egymástól megkülönböztethető, sőt lényegében egymással ellentétes erőt reprezentáló jelenség az *urbanizálódás és agglomeráció*. Az urbanizálódás városba költözést, városi életmód és létforma felvételét jelenti, azt a folyamatot, amit megfigyelhetünk a zsidóság utolsó 150 éves vándorlásában, – belsőben, külsőben egyaránt, – hogyan kerülnek az egymás vitán következő generációk alatt a falusi zsidó és utódai a kisvárosba, innen a nagyvárosba, majd a fővárosba, végül egy-egy metropolisba. Ez az út az asszimiláció, az elzsidótlاندás útja. Ha azonban pontosabban követjük ennek a néhány generációnak útját a faluból a metropolisba, akkor azt is megfigyelhetjük, hogy minden egyes állomás egyre szorosabb egymásmelleti települési formát hoz létre. A városi zsidóknak ez a külön negyedekbe való telepedése, tömörülése az agglomeráció. Ez lényegében nem más, mint az illető városban lakó zsidóság abszolút számának és az összlakossághoz viszonyított sűrűségének aránya (Ruppin). Az agglomeráció által óriási nagyvárosi gettók keletkeznek, amelyek lassítják az urbanizálódás következtében fellépő asszimilációt. Ruppin is megállapítja, hogy az urbanizálódás a zsidóság szempontjából centrifugális, az agglomeráció pedig centripetális irányú erő. Ehhez ínég csak azt kell megjegyeznünk, hogy sem az urbanizálódás, sem az agglomeráció nem speciális zsidó jelenség. Közismert dolog, hogy az utó100-150 esztendő liberális-kapitalista társadalmi berendezkedése a városbatódu1ást és a nagyvárosi települések kialakulását nagvmértékben előmozdította. A mezőgazdasági munkásság a jobbágy-fel-szabadítás után, az önálló kézművesek pedig a gyáripár verfeme következtében bér munkásokká váltak és a városokban találtak elhelyezkedést.

Kialakultak a nagy kereskedelmi és gyáripari központok, amelyek igen csábították a falvak és kisvárosok könnyebb megélhetést kereső lakosságát. A viszonylag túlnépesedett országok rajokban bocsá lották ki magukból a „kivándorlókká”, akiknek azután külön negyedekben való letelepedését az emigráció lélektani, gazdasági vonatkozásai eléggé indokolják. Pl. Így az amerikai nagyvárosok svéd, olasz, kínai, néger negyedei mellett mindenütt megtaláljuk a tipikus zsidó kerületeket, sőt városrészeket. pl. Londonban East End (White-chapel), New-Yorkban Bowery, Bronx, Brooklyn.

A zsidóság ez újabbkori kelet-nyugat irányú, roppant méretű vándormozgalmának, amelynek a belső vándorlás most vázolt jelenségei csupán egyik megnyilvánulását, bár szerves alkotó elemét képezik, tulajdonképpen az első világháború vetett véget, amidőn korunk nagy strukturális átalakulása már nemcsak eszmékben, hanem intézményekben is jelentkezett.

A zsidó tömegek, amelyek mintegy félévszázad alatt Európából, főként a keleti városokból, Amerikába hajóztak, a jelentőségében amúgy is egyre csökkenő keleteurópai zsidó hegemonia-centrumot lassan az Újvilágba helyezték át. Az európai társadalmaknak a két világháború közt bekövetkezett nagy strukturális átalakulása azután ezt az évszázados keleteurópai központot véglegesen megszüntette.

A kelet európai centrumnak előbb Nyugat-Európába, majd később Amerikába való áthelyeződése (Palesztináról l. a következő fejezetei) a zsidó nép galuti történetének egy nagy, csaknem másfélezer éves korszakát is lezárta. Végetért az *európai korszak* és most a zsidó történelemnek egy újabb periódusa következik, amelynek körvonalai még csak halványan bontakoznak ki a jövő évszázadok homályából.

VII. KORUNK ANALÍZISE

A zsidó nép vándorútja során elérkeztünk saját korunkhoz, miután a főirányokat nyomon követtük a zsidó állam megszűnése óta napjainkig. Korunk strukturális átalakulásának pontos analízisét jelenleg még nem könnyű elvégezni, mert a régi és új eszmék káoszából még nem kristályosodott ki az új világrend. Túlközel vannak még a *politikai események*, semhogy a mögöttünk levő, tulajdonképpen nagy társadalmi erők, *szociológiai* okok egyértelműen megállapíthatók és pontosan lemérhetők lennének.

A tárgyilagos szemlélő előtt azonban bizonyosnak látszik, hogy az individualizmus kora lejárt és az új társadalmi rend az univerzalizmus jegyében formálódik. Az elmúlt világháborút követő összes forradalmak – nézetünk szerint kivétel nélkül – univerzalisztikus jellegűek, noha a közfelfogás más felosztást is használ. Számunkra ugyanis valamilyen rendszerváltozás megítélésénél az az alapszempon, vajjon az új struktúra az egyén és a köz viszonyában minő eltolódást teremtett. Ha valamely társadalmi berendezkedés (forradalom, reform, stb.) alkalmából az egyén szerepe a közszemből alárendeltebb lesz, mint az átalakulás előtti állapotban volt, akkor a struktúra univerzalisztikus irányban fejlődött. Ha azonban az új struktúrában az egyén lép a közszemből előtérbe, több és nagyobb szabadságot kap, akkor az átalakulás az individualizmus jegyében történt.

Ebből az alapszemponból vizsgálva a válto-

zást, könnyen felismerhetjük, hogy az első világháború utáni nagy struktúraátalakulások eredményeképpen *kivétel nélkül* minden országban az *egyén* szorult háttérbe és az új rend mindenütt az *egyén* felett álló *társadalmat*, a közt, a nemzetet, az államot, tehát a *rész* helyett az *egészet* hangsúlyozza ki. Ez pedig univerzalisztikus társadalomrendező alapelv, még akkor is, ha konkrét megvalósításukban az *egyes társadalmak*, azaz országok egymástól *külsőleg és látszólag* annyira el is térnek.

A társadalomnak ez az átalakulása szükségképpen. Mi ezt az átalakulást természetesnek tartjuk, amiképpen természetes volt az individualista korszellem forradalmi betörése a középkori univerzalizmus eszméikkel és intézményekkel körömszakadtáig védett rendszerébe. Korunk nagy vajúdása azt mutatja, hogy nem rövidlélegzetű strukturális berendezkedésről van szó, hanem a fehér ember kultúrájának ismét korszakokra kiható átalakulását éli át. A most kifejlődésben lévő, nagyrészt már intézményekben is jelentkező, új társadalmi berendezkedés, amely azonban még napjainkban semmiképpen sem mondható kiteljesedettnek, éppen úgy a nemzedékváltás törvényének uralma alatt áll, amiképpen a most alkonyuló individualizmus fejlődésének egyes mozzanatait, időtartamát is a társadalom alaptörvényei határozták meg. Ez azt jelenti, hogy ez a struktúra sem örökéletű, de egyben figyelmeztet, hogy időtartama nem efemer, nem átmeneti jellegű, mint ahogyan sokan gondolják, akik a „régí világ” visszatérését várják. Ezt különösen nekünk, zsidóknak kell alaposan megjegyeznünk, akik a világ egyik legöregebb, de politikailag – kétségkívül – legértelenebb népe vagyunk.

A 150 éves liberalizmus belső önellentmondásai (nem bűnei) az első világháború előtt lassan,

teljes mértékben kibontakoztak. A végkifejlődést maga a világháború voltaképpen nem előidézte, csak meggyorsította. A megmerevedett individualisztikus struktúra azután mindenütt univerzalisztikus jellegű forradalmakban robbant ki, amelyek ott voltak a legerősebbek, ahol a társadalomra nehezedő nyomás a legnagyobb volt, vagyis azokban a társadalmakban, amelyek elől az individuális fejlődés lehetősége leginkább el volt zárva.

Az individuális-liberalizmus fejlődésnek haladási irama – mint tudjuk – nyugat-keleti volt. Angliából indult el Franciaországba. Innen évtizedes késésekkel Közép-Európa államaiban, majd tovább Kelet felé. A cári Orosz Birodalom volt a legkevésbé fogékony az individualista korszellem befogadására, itt volt a legerősebben kiépítve az egyénre nehezedő feudális nyomás. Ennek következtében a felgyülemlett óriási társadalmi feszültségnek szelepek híján itt kellett legerősebben explodálnia. Valóban az orosz társadalmi struktúrában felgyülemlett roppant feszítő erők az első világháború vége felé többfázisú forradalomban robbantak ki. A kezdetben individualisztikus célkitűzésű orosz forradalom csakhamar univerzalisztikus irányt vett fel. A fellépő tehetetlenségi nyomaték a társadalmat az ellenkező végletekig vitte, egészen az extrém univerzalizmusig, amely természetesen a valóságban állandóan nem maradhatott meg. Így azután a bolsevista forradalom utáni évtizedekben szociológiailag lényegében nem történt más, mint az, hogy ebből az elméletileg megkonstruált, de gyakorlatilag hasznavehetetlen extrém univerzalisztikus struktúrából a társadalom szerkezete lassan és fokozatosan fejlődött vissza olyan struktúrába, amelyen a forradalmi fejlődés előzőleg keresztüláguldott.

Az itt vázlatosan elmondottaknak az a lényege, hogy az új univerzalizmus az európai társadalmak

keleti szélén valósult meg először. Innen vándorolt azután nyugat felé, miközben minden országban – habár politikailag különböző rendszerekben, de – lényegileg azonos, vagy hasonló módon jutott érvényre. *Az európai társadalmaknak ez a struktúra-változása a társadalmi ingamozgás törvényei szerint megy végbe.* A nyugat-keleti irányú individualisztikus fejlődésre bekövetkezett kelet-nyugati irányú univerzalisztikus fejlődést történelmi válaszként foghatjuk fel, amely ugyanazt az utat teszi meg, mint emez, csak ellenkező irányban.

Az univerzalisztikus fejlődés természetesen nem áll meg Európában: az ingalengés törvényei szerint az ellenkező végpontot is érintenie kell, át kell tehát mennie Amerikába is. Itt legelőször abban a társadalomban fog jelentkezni, ahol az individualizmus legkorlátlanabbul jutott kifejezésre és így a fejlődés belső ellentmondásai fékező erők nélkül a legnyersebb formában érvényesülnek. Az amerikai Egyesült Államokra gondolunk, ahol Roosevelt ismeretes társadalom-gazdasági reformjai (New Deal) az univerzalisztikus fejlődés kezdeti stádiumának rész jelenségeit képezik csupán.

Nem lehet célunk, hogy ehelyütt az észak-amerikai kapitalizmus jelenlegi fejlődési állapottával részletesen foglalkozzunk. A kérdés bennünket itt csupán az amerikai zsidók sorsának jövőbeli szempontjából érdekel. Megítélésünk szerint mindaz, ami az utolsó évtizedben az USA-ban történt, nem beszélve természetesen a hadviseléssel kapcsolatos kényszergazdálkodásról, haladás az államkapitalizmus felé. A tőke és munka között egyre szélesbedő ék mesterséges szűkítése, eltitkítása, lassanként az állami beavatkozás rendszerét teremti meg, amely azután az univerzalisztikus társadalmi struktúrára jellemző gazdasági, politi-

kai, később kulturális intézkedésekben jut kifejezésre. Az ilyesfajta intézkedések következtében szükségképpen itt is meg kell kezdődnie egy disszimilációs folyamatnak, amely a zsidóság felé az antiszemitizmus fokozódásában jelentkezik. Mivel pedig Amerikában a tradíció fékező ereje, amely az európai országokban bizonyos mértékben mindenfajta fejlődést lelassít, nincs meg, feltételezhető, hogy a társadalmi átszerveződés is sokkal gyorsabb arányokban történik meg, mint Európában. Ez – természetesen – áll az antiszemitizmusra is.

Az univerzalizálódás, mint szociológiai folyamat, lényegében abban áll, hogy a társadalmi organizmus pórusai szűkülnek, maga a társadalom összehúzódik, egységesül s közben a pórusokban lévő idegen elemeket kilöki magából, disszimilálja. A disszimiláció, mint folyamat *politikai természetű*. Ez azt jelenti, hogy a mindennapi életben a társadalmi lét minden területén (gazdasági, kulturális, stb.), a politikai, tehát hatalmi viszonylatok megszabta követelmények alapján megy végbe, vagyis annak a kérdésnek eldöntésénél, hogy kik az idegenek, a disszimilálandók, a gyakorlatban *hatalmi politikai szempontok* vezetnek. A disszimilációs tendencia lényegében minden vonatkozásban jelentkezik, de természetesen a valóságban legerősebben a legkisebb ellenállás irányában hat.

Ezzel azután elérkeztünk a *zsidókérdéshez*, mint korunk nagy disszimilációs problémájához. Elöljáróban ismételjük, hogy az univerzalisztikus társadalom elméletileg szükségszerűen antiszemita. Hogy gyakorlatilag egy-egy ország mennyire antiszemita, az politikai kérdés. Sok tényező egymáshatásának eredménye. Az antiszemitizmus az univerzalisztikus társadalomnak elsősorban nem érzelmi attitűdje a zsidósággal szemben, hanem a belső, a társadalom mélyén munkáló disszimilá-

ciós erőnek a legkisebb ellenállás irányában való megnyilatkozása. Innen van az, hogy disszimiláló társadalomban a zsidóságnak saját bennmaradása érdekében történő minden értelmi és érzelmi érvelése teljesen hatástalan. A társadalomban clyj óriási erők dolgoznak, hogy velük szemben minden kiállás eleve eredménytelen.

Ha mi, a ma élő zsidó generáció tudnánk tanulni a kétezeréves zsidó történelem tanulságaiból, akkor egy alapvető tanítást és egyben figyelmeztetést nyerhetnénk: *a zsidó nép a galutban a katasztrófa következtében elvesztett pozícióit a katasztrófa elmúltával nem nyeri vissza. Nemzedékek hosszú sorának kell elmúlnia, míg a zsidóság gazdaságilag, kulturálisan esetleg ismét abba a helyzetbe kerül, amilyenben a depressziós maximum előtt volt.*⁶⁰ (Természetesen ez történelmi tanulság. A történelmi tanulságoknak pedig az a természetük, – ezért történelmieket, hogy csak utólag lehet megállapítani, hogy igazak és akkor ennek az igazságnak már szintén csak történelmi értéke van.) (L. „A hullámelmélet szociológiai értékelése” c. fejezetet.)

Bizonyára sokan felvetik a kérdést, mi az oka annak, hogy a társadalomnak a zsidósággal szembeni állásfoglalása és magatartása napjainkban annyira eltérő mindattól, amit az előttünk élt generációk idejéből ismerünk. Alig néhány évtized múlt csak el és a társadalomnak a zsidó-

⁶⁰ Ugyanerre a megállapításra jut Marton Ernő is: „Elmúlt idők nem térnek többé vissza... A diaszpóra történelme nem ismeri a „*restitutio in integrum*” fogalmát, az eredeti és teljes jogokba való visszahelyezés boldog pillanatait. Elvesztett zsidó jogokat és pozíciókat csak ritkán, akkor is csak fokozatosan és megváltozott formában lehet visszaszerezni”. (Marton Ernő: Az első emancipáció a történelem mérlegén” 5. old. Fraternitas kiadás)

sággal szemben felállított asszimilációs követelmény e homlokegyenest ellenkezőre változott és minden törekvése a zsidóság kiküszöbölésére, disszimilációjára irányul.

Véleményünk szerint ezen a téren jogos az általánosítás. *Szociológiailag ugyanis sohasem a pillanatnyi helyzet a fontos, hanem a tendencia, a társadalmi erők dinamikája.* Ebből a szempontból pedig a társadalom egyetemes korszellemé mindenütt kivétel nélkül disszimilációt követel. A különbség csupán annyi, hogy egyik országban már elérte a maximumot és intézményesült, a másikban pedig kezdeteinél tart még és csak az egyre erősödő irányzat észlelhető. Meggyőződésünk e tekintetben az, hogy az univerzalizálódás kontinensünket átfogó, egyetemes folyamatát a második világháború aktuális eseményei és eredményei nem érintik. Éppen ezért a zsidókérdés, talán már rövid idő múlva, ott is aktuális lehet, ahol most még csak csirájában jelentkezik. (L. az előbb Amerikáról elmondottakat.)

A zsidókérdésnek, mint világproblémának ily mértékben és arányokban való előretörése, mint az korunkban tapasztalható, kétségkívül politikai természetű körülmény ugyan, szociológiai alapjai azonban a társadalom *egyetemes univerzalizálódásában keresendők.* A korábbi évszázadokban a galut dialektikája egyben a galuti lét biztosítékául is szolgált. A zsidóság ugyanis összes eddigi katasztrófái ellenére azért volt képes fennmaradni, mert a társadalmak között fennálló szociális nyomáskülönbség lehetővé tette számára a vándorlást. A galut valamelyik centrumának elpusztulása idegén – mint láttuk – valahol máshol már kiépülőben volt az új centrum. Így történt ez minden esetben, amióta a zsidó állami élet megszűnt, mivel a társadalom fejlődése korántsem volt együtemű. Ha volt ország, amely a strukturális

átalakulás következtében a zsidóságot disszimilálta, ugyanakkor mindig akadt olyan is, amelynek társadalmi szerkezete megtűrte, befogadta, sőt behívta az üldözötteket. Ez volt a galut dialektikája és egyben a zsidóság fennmaradásának feltétele.

A helyzet jelenleg más. Az utolsó 150 esztendő indivi dualisztikus fejlődése egységesítette az emberi civilizációt. A gépek használata, a közlekedés technikájának azelőtt sohasem tapasztalt kifejlődése, a megvalósított szabadverseny és nyereszkedési elv, a személytelen tőke, egyszóval mindaz, amit individuális-kapitalista termelésnek és gazdasági rendszernek nevezünk, olyan szoros érdekszálakat szőtt a föld összes tájai és népei között, hogy a különböző kultúrák ellenére Joggal beszélhetünk az anyagi élet egységéről, azaz a civilizáció együtemű ritmusáról. Amiként ez az egységesítő individuális-kapitalizmus (liberalizmus) tette lehetővé az elmúlt periódusban a zsidóság akadály nélküli vándorlását, szétszóródását a földkerekségen, ugyanígy most ennek a társadalomrendező alapelvnek hanyatlása, illetve bukása után megjelenő ellentétes irányú társadalomfejlődés szükségképpen egyetemes disszimilációt eredményez mindenütt. A zsidóság mindazokat a pozíciókat, amelyeket a letűnt individuális-liberális korban apródonként megszerzett, vagy megteremtett magának, (e liberális jogállapotnak a különféle emancipációs recepciós törvények a kifejezői), most lassabban, vagy gyorsabban elhagyni kényszerült. Olyan folyamattal állunk szemben, amely nyomban az első világháború befejeződése után kezdődött és amely kontinensünkön egyre nagyobb méreteket öltött.

A kelet- és középeurópai hegemonia-centrum nyugatra való áttolódásának az első világháború előtti lassú folyamatát a németországi nemzeti szocializmus uralomra jutása rendkívüli mérték-

ben meggyorsította, úgy, hogy ennek a mozgalomnak az európai kontinensen való megerősödése a zsidóság kivándorlását európai méretűvé tette. Jelenünkben az a helyzet, hogy csupán az európai zsidóság válságáról van szó, – és egyelőre csalt az európai zsidóság kivándorlásának kényszere van előtérben. Ugvanakkor azonban – éppen az egw« földrészek között kialakult szoros fizikai és ennek hatására létrejött szellemi kapcsolatok következtében nincs kontinens és nincs ország, amely megnyitná előttünk kapuit. (L. eviani konferencia csődje 1938-ban.) Ez korunk *zsidóságának* tragédiája, amelynek arányai csak a zsidó állam elpusztulása idején bekövetkezett katasztrófához hasonlíthatók.

Korunk és a zsidó állam elpusztulása utáni évtizedek között a *zsidó diaszpóra szempontjából* bizonyos hasonlóság állapítható meg. A kétezer esztendővel ezelőtt bekövetkezett első, nagy diaszpóra idején a kényszerűségből emigrált zsidók a Földközi tenger partvidékét népesítették be. Itt alakultak ki a zsidó telepek, mivel ez volt az akkori világtenger és ennek partvidéke maga a civilizált világ. Szíriában, Egyiptomban, Észak-Afrikában, Spanyolországban, Provenceban, Itáliában és a Balkánon telepedett le akkor a hazájából száműzött zsidó nép.

Ugvanez a jelenség ismétlődik meg most, azal a különbséggel, hogy a méretek és arányok megnövekedtek. Most nem egy országból, hanem egy egész kontinensről kénytelen emigrálni a zsidóság. Ismét szétszóródik a világ minden táján, de most a *jelenlegi világtengerek*, az Óceánok partvidékének egyes pontjain telepszik meg. Az Atlanti Óceán partjain Kanadában, az Egyesült Államokban, Dél-Amerika parti államaiban fekvő városokban, Ausztráliában, Új Zeelandban és Kína kikötőiben alakulnak ki az új zsidó világdiaszpóra

egyes pontjai.

Ennek a homológ jelenségnek legszemléltetőbb jelképe két nagy város, az ókori *Alexandria* és a jelenkor *New-Yorkja*.

Alexandria a hellén, *New-York* a nyugati kultúra individuális fénykorának legjellemzőbb nagyvárosa. Mindkét város aránylag fiatal település, rendkívül gyors iramban fejlődtek koruk legnagyobb városi centrumává. Az ókori *Alexandria* és a jelenlegi *New-York* is a világforgalom legfőbb gócpontjai. *Alexandriánál* a Földközi tenger északi partvidéke, *New-Yorknál* az Atlanti Óceán nyugati partvidéke jelenti az „óvilág”-ot. Mindkét metropolis a gazdasági élet, a civilizáció nagy központja, ahol a mérhetetlen gazdagság és a mérhetetlen szegénység találkozik. Kulturális szempontból *Alexandria* múzeumával és könyvtárával, filozófusaival és íróival az ókori Görögországhoz való viszonyában azt a szerepet tölti be, amely jelenlegi kultúránkban Európával szemben *New-Yorknak* jutott.

Ez az analógia még szembeötlőbb a zsidó történelem szempontjából. Mindkét város kora zsidó diaszpórájának legnagyobb centruma. Még állott a zsidó állam, amikor *Alexandria*, az ókor e legnagyobb zsidó települése kifejlődött. Lakóinak száma túlhaladta Jeruzsálemét is (fénykorában zsidó lakóinak száma állítólag elérte a félmilliót). A zsidók külön városnegyedben laktak, résztvettek a közéletben, vezető szerepük volt a gazdasági életben. A gazdagabb rétegek erősen asszimilálódtak a görög kultúrához, szegényebb rétegeik pedig külön negyedekben zsúfolódtak össze és nyomorúságosan tengették életüket. Ugyanilyen szerepe van *New-Yorknak* is, több, mint két és félmillió zsidó lakójával, külön zsidó városnegyedeivel, zsidó gazdagjaival és a zsidó nyomor elképzelhetetlen méreteivel, amely már évtizedekkel a

zsidóság jelenlegi nagy katasztrófája előtt létezett. Az ókori Alexandria és a jelenkori New-York párbuzamos fejlődése az amerikai zsidóság sorsának figyelmeztető nagy példája.

Ha pedig a zsidóság régi, kontinentális centrumának, Európának vándormozgalmait figyeljük s a sokféle és szerteágazó útvonalból csak a főirányokat nézzük, úgy kétségkívül meg lehet állapítani, hogy maguk a galuti centrumok igen érdekesen mindig a Földközi tenger körül vándoroltak. A zsidó galutcentrumok vándorútja nagyban és egészben egy kört írt le, amely a zsidó állani elpusztulásakor Palesztinából indult ki. Egyiptomon, Észak-Afrikán, Spanyolországon, Franciaországon, Németországon, Lengyelországon keresztül vándorolt, míg végül, korunkban a kör lezárult s eljutott ismét kiindulópontjára, Palesztinába. Ezt a kört nevezhetjük „kis galut kör”-nek. Ugyanígy az új interkontinentális vándorlás iránya minden bizonnyal a nagy világtengerek partjain fekvő országokon keresztül húzódik. Az Észak-Amerikában esetleg bekövetkező disszimiláció következtében beálló vándorlás során a zsidó tömegek a délamerikai országokat keresik fel és így tovább, végig a nagy világtengerek partjai körül.

Mindez azonban természetesen feltevés. Fejtegetésünkben vissza kell térnünk saját korunkhoz.

Fentebb elmondottuk már: a zsidóság jelenlegi tragédiáját abban látjuk, hogy a társadalom szekuláris jellegű átszerveződése általános disszimilációban jelentkezik anélkül, hogy a zsidóság befogadó társadalmat találna. Ilyen befogadó társadalomra korunkban már csak a kirekesztett zsidó tömegek nagyságánál fogva sem számíthatunk.

Az a történelmi erő azonban, amelyik az egyik oldalon a zsidóság tragédiáját okozza, a

másik oldalon a zsidó nép fennmaradásának és új életformájának biztosítékát teremti meg, a zsidó államot.

A zsidó állam kialakulása a jelenlegi totális difeszimiláció következtében felismerésünk szerint társadalomfizikai szükségszerűség. Ugyanis az összes társadalmakból kiszoruló, ugyanakkor viszont befogadó társadalmat nem találó zsidóság végül is kénytelen önmagában tömörülni. *Ez a társadalmi kényszer a zsidó állam összekovácsolódásának történet-szociológiai végoka.*

A zsidó állam tehát éppen úgy történelmi erők kényszerhatására jön létre, mint ahogy pusztulása, húsz évszázaddal ezelőtt történelmi szükségszerűség következménye volt. Azok a történelmi kényszererők, amelyek a zsidó nép sorsát a galutban mindeztideig megszabták és amelyek játékának ki volt szolgáltatva, most állami létet biztosítanak számára. Ez a szociológiai értelme Herzl megállapításának: „A zsidó állam világszükséglet, tehát létre fog jönni”.

A történelmi erők kényszerhatása azonban önmagában még nem elégséges a zsidó nép új életformájának megteremtéséhez. *Elméletileg* ugyanis a zsidóság tömörülése bárhol végbemehetne és így a Földnek bármelyik pontján megalakulhatna az új Zsidóország. *Gyakorlatilag* azonban a társadalmi kényszer mint *negatív hatás* mellett működnie kell egy *pozitív hatásnak* is, t. i. a zsidó állam megteremtése iránti akaratnak, magában a zsidóságban. Enélkül az akarat nélkül az új tömörülés is csak egy új galuti centrum volna.

Ezzel a megállapítással egyben eljutottunk a modern Palesztina-mozgalomhoz, a cionizmushoz, amely lényegében nem más, mint a társadalmi diszsimiláció hatására magában a zsidóságban létesült öndisszimiláció, azaz teremtő eszmévé fejlődött pozitív reakció. Enélkül a teremtő eszme nél-

kül Palesztina sem volna más, mint egy kényszer-bevándorlási lehetőség, egv. a kevés közül, amely politikai természetű küzdelem által esetleg rendelkezésre áll. A történelmi kényszererő mellett az *államépítés akarata* adja a cionista mozgalomnak azt a dinamikus erőt, amely képessé teszi arra, hogy korunkban a zsidókérdés rendezésének irányt mutasson.

A palesztinai zsidó államépítés akarata a *nemzeti tradícióhoz*, mint általános és végső öndisszimilációs elvhez kapcsolódik. A zsidóság öndisszimilációja ugyanis minden korban abban a társadalmi eszmében fejeződik ki, amelyben magának a társadalomnak disszimilációs elve megjelenik, amidőn a középkori univerzalizmus idején a *vallási elv* uralkodott a társadalomban és a disszimilációs tendencia vallási üldözésekben nyilvánult meg, a zsidóságban kitermelődött öndisszimilációs mozgalmak is vallási színezetűek voltak. Az egyébként lényegükben nemzeti tradíciók megnyilvánulását jelentő messiási mozgalmak, amelyekkel a galut történelme tele van, ennek a vallási formában jelentkező öndisszimilációnak voltak kifejeződései. Korunk modern univerzalizmusának disszimilációs megnyilatkozása a nemzeti, népi, faji eszmékben jelentkezik, amelyhez jogi keretül a megerősödött centrális államhatalom fogalma kapcsolódik. Természetesen *ennek* a disszimilációnak hatásaképp a zsidóságban kitermelődött öndisszimiláció is ugyanezeket a fogalmi elemeket tartalmazza, így korunk zsidó öndisszimilációja, - amelynek jelenleg cionizmus a neve, - nem vallásos színezetű (a vallásos tradíció csak erősíti), hanem népi, faji, nemzeti, amelyhez ugyancsak a központi jogi keret, tehát az állam akarása kapcsolódik, fojv lesz tehát az általános zsidó nemzeti tradícióból korunkban a *zsidó nemzeti állam* akarása Palesztinában. Ezen új dialektikus fejlődésen ke-

resztül válik Palesztinából új, zsidó hegemonia-centrum és a zsidóság mindenkor kifejezési formát kereső öndisszimilációjából a zsidó nép modern renaissance-mozgalma.

A zsidóság renaissance-mozgalmának történet-szociológiai lényege eszerint nem más, mint *tudatos szembefordulás a galut dialektikájával* egy történelmileg katasztrofális, de szociológiailag igen kedvező konstellációban, amidőn maga a társadalom is kényszereszközökkel jelöli ki a disszimilációt és egyben a tömörülést a zsidó nép számára.

A galut dialektikájával való eme tudatos szembefordulás a zsidóság kétezeréves galuti történelme legnagyobb jelentőségű tényének tekintjük, amely értelmes célt visz a társadalomkövetelte öndisszimilációba.

E tanulmány célja nem az, hogy bírálatot mondjon jelenségek felett. Ez a politikusok feladata. Az adott helyzetből konzekvenciák levonása őket illeti. A mi célunk a tények megállapítása és a fejlődés törvényszerűségének keresése.

A magunk részéről megállapíthatjuk, hogy a galut dialektikája a galut eszközeivel meg nem szüntethető. A galuti sors csak a zsidóság tudatos öndisszimilációjával, azaz néppé válásával és a zsidó állam megteremtésével érhet véget. Ennek a történelmi jelentőségű munkának elvégzésére a társadalmi fejlődés *ezt a zsidó generációt* jelölte ki. Tőle függ, mennyire érti meg a feladatot. A történelmi út irama adva van. Ez az út pedig nem a halál, hanem a küzdelem és egyben az élet felé mutat.

⁶¹ „tudatos”: lényegében nem más, mint felismerése a szükségszerűnek.

VIII. FÜGGELÉK

Röviden foglalkoznunk kell még, mintegy függelékképpen a zsidókérdés „matematikai megoldásával”. A fentiekben megismertük a zsidókérdés matematikai alakban felírt általános tapasztalaid képletét. Tudjuk, hogy

$$A = \frac{S_z \times N_y}{A_{ssz}}$$

Önkénytelenül is felvetődik a kérdés: mi ennek az „egyenletnek” a „megoldása”?

Tudjuk, hogy a zsidókérdésnek, mint társadalmi problémának jelenlétét az antiszemitizmus árulja el: ahol van zsidókérdés, ott megtalálható az antiszemitizmus is. A tétel fordítva is áll: ahol nincs antiszemitizmus, ott nincs zsidókérdés sem. Ebből következik: az „egyenletet” úgy kell megoldani, hogy

$$A = 0$$

(azaz az antiszemitizmust nullára kell csökkenteni.)

Ezekután a kérdés az, hogy ebben az „egyenletében mikor lesz az $A = 0$?

Mivel az „egyenlet” jobboldalán álló „menynység” tört, – vagy a tört nevezőjét kell végtelelennel egyenlővé tenni, vagy számlálóját nullára csökkenteni.

Tekintve, hogy a törtben három tényező szerepel, az egyenlet értékének nullára való redukálására három lehetőség adódik:

$A = 0$, ha $Assz = 00$ (végtelen), vagy
 $Ny = 0$, vagy
 $Sz = 0$.

Ennek a háromféle matematikai megoldási lehetőségnek elméletileg szintén három szociológiai megoldás felel meg.

A zsidókérdés megoldásának módjai tehát a következők:

1. $A = 0$, ha $Assz = 00$

Az antiszemitizmus akkor egyenlő nullával, ha az asszimiláció végtelen.

Ez azt jelenti, hogy maximumra kell fokozni az asszimilációt (téliés beolvadást) és ezáltal megszűnik az antiszemitizmus és így vele együtt a zsidókérdés is. Ezt a módszert követeli a zsidókérdés megoldására az *individualizmus (liberalizmus)*.

2. $A = 0$, ha $Ny = 0$.

A társadalmi bajokat, az emberi nyomorúságot kell megszüntetni (nullára redukálni), akkor megszűnik az antiszemitizmus, amely tulajdonképpen annak egyik következménye. Ily módon akarja a *szocializmus* a zsidókérdést megoldani.

3. $A = 0$, ha $Sz = 0$.

A zsidók számát kell egyes társadalmakban csökkenteni, egyetlen társadalomban (zsidó államban) maximumra emelni, akkor megszűnik az antiszemitizmus. A zsidókérdés megoldására ez a *cionizmus* elképzelése és következménye.

Ezek szerint a zsidókérdés megoldásának három, elméletileg teljesen egyenrangú megoldása van:

1. a liberalizmussal kapcsolatos asszimiláció,
2. a szocializmus,
3. a cionizmus.

Vizsgáljuk meg e három módszert külön-külön.

1. A liberalizmus (individuális-kapitalizmus) a zsidóságtól valóban asszimilációt követel, illetve tesz számára lehetővé és így *a zsidóság asszimilációs periódusai az individualisztikus-liberalisztikus kultúrszakokra esnek*. Minden országban egyforma intenzitású, egyenletes és hosszú generációkon át tartó rendszert feltételezve, tényleg a zsidóság teljes asszimilációja, beolvadás által való megszűnése következne be, ami igazolná képletünk érvényességét. Gyakorlatilag azonban jól tudjuk, hogy az individualizmus nem egyenletes és egyenlő intenzitású az egyes országokban. Ennek következtében maximális és általános asszimilációról nem lehet szó. *Legfontosabb akadálya ennek a maximális asszimilációnak az, hogy az individualizmusnak uralmi ideje nagyon is korlátolt*. A nemzedékváltás törvénye szab határt e rendszer időtartamának, úgy hogy néhány generációnyi idő nem elégséges a teljes asszimiláció keresztülvitelére. A rendelkezésre álló időtartam korlátoltsága következtében mindig csak egy bizonyos zsidó réteg asszimilálódik, a nagy tömegnek azonban már nincs erre ideje.

A zsidóság a liberális korban végbemenő asszimilációját (és így képletünk megközelítő érvényességét) a valóságban azonban nemcsak az időhiány gátolja, hanem egy másik körülmény is, amely már nem a „társadalomra”, hanem konkrétan egyes országokra vonatkozik. Az individualizmus, illetve liberalizmus vonzóerővel bír a zsidóságra. Ha tehát egy országban liberalizmus uralkodik, akkor az az ország egyúttal zsidó bevándorlási terület is. Így azután az illető országban az asszimiláció révén számbelileg folyton csökkenő zsidóságot pótolja a bevándorlás útján érkező disszimilált (mert újonnan bevándorolt) zsidóság. Ezeknek az újabb és újabb tömegeknek az asszimilációjára pedig a liberalizmusnak „nincs ideje”. Így aztán az illető or-

szagban a zsidókérdés per saldo változatlan marad. Az itt elmondottakból következik, hogy a liberalisztikus országokban két ellentétes irányú folyamattal állunk szemben:

1. asszimiláció,
2. bevándorlás.

Ez a két folyamat *elméletileg* egymás eredményét lerontja, *gyakorlatban* azonban az asszimilálatlan zsidók számát az illető országban növeli, mivel tapasztalat szerint nagvobb tömegek vándorolnak be, mint asszimilálódnak.

Mindezekből megállapíthatjuk, hogy a liberalisztikus társadalomban a rendelkezésre álló idő rövidsége folytán mindig csak *részleges asszimiláció* állhat elő, teljes asszimiláció azonban nem. Kiindulópontunk szerint azonban a zsidókérdés megszűnéséhez a zsidóság teljes asszimilációja volna szükséges. Ez a feltétel pedig a fentiek alapján sohasem következik be, ennélfogva a liberalizmus a zsidókérdést megoldani nem képes. Tágabb értelemben azt a tételt úgy is fogalmazhatjuk, hogy *beolvadás útján a zsidóság sohasem szűnik meg*.

2. Nézzük tehát a második lehetőséget. Ez a megoldás az antiszemitizmust előidéző tényezők közül az emberi nyomorúság megszüntetésében látja a zsidókérdés megoldását. Mivel a szocializmus a zsidókérdés okát az emberiség általános, nagy bajaival hozza kapcsolatba és megoldását ebből vezeti le, azért *ezt a megoldási lehetőséget a szocializmus módszerének neveztük el*.

Minden félreértés elkerülése végett hangsúlyoznunk kell, hogy szocializmuson nem valamiféle ezociális rendszert, különösen nem a szociális gondolatnak szociálpolitikai értelemben vett érvényesülését értjük, hanem a tiszta, vagy tudományos szocializmust, a marxizmust.

A szocializmus felfogása szerint a zsidókérdés

kizárólag szociális, tehát gazdasági kérdés. Így az antiszemitizmus sem más, mint a zsidók és a gazdánép közötti szociális ellentétnek, elsősorban szociális, másodsorban pedig érzelmi megnyilatkozási fonnája.⁶²

E nézet szerint, ha a társadalom belső ellentmondásait megszüntetjük, önmagától szűnik meg a zsidókérdés és vele együtt az antiszemitizmus. Főfeladat: meg kell szüntetni azokat az okokat, amelyek a társadalom belső ellentmondásait létrehozzák. A szocializmus tanítása szerint nincs tehát külön kategóriájú „zsidó-d-kérdés, hanem csak „ember”-kérdés van, az emberiség nagy kérdéseinek megoldásával szükségszerűen megoldódik a zsidó-kérdés is.

A szocializmus elképzeléseit, amelyekkel a társadalmi bajokat gyökeresen orvosolni akarja, nem szükséges itt részletesebben ismertetni. Tudjuk, hogy a tőkés gazdasági rend alappilléreinek, a magántulajdonnak (termelőeszközöknek) kisajátítása és így a jövedelemelosztás egyenlőtlenségének megszüntetése képezi az elgondolás alapelvét. Ebből kiindulva meg akarja valósítani az osztály nélküli társadalmat, amely feleslegessé tenné az állami funkciókat, megszűnnék tehát maga az állam is, kiküszöbölődnének a nemzetek közötti súrlódások, eltűnnék a nacionalizmus, amely e felfogás szerint szintén materiális eredetű, tehát a termelés és elosztás alapproblémáira vezethető vissza. Ebben a rendszerben megszűnik a különbség ember és ember között, tehát nincs zsidókérdés sem.

Retrospektíve megállapíthatjuk, hogy a fejlődés a marxizmust nem igazolta. Szociológiailag ez a rendszer nem más, mint a XIX. század indivi-

⁶² Székely Béla 1. m. 112. old.

dualista-kapitalisztikus termelési és társadalmi rendjének logikai továbbgondolása és ad absurdum vitele. Kitűnő példa arra, amit a társadalmi érintőre nézve ebben a tanulmányban elmondottunk.

Hogy a XX. század szocializmusa és a múlt század közepén kigondolt marxi szocializmus között éles, rendszerbeli eltérés van, nem vitás.

Az individuális-kapitalizmusból nem a nemzetek feletti ú. n. tiszta szocializmus fejlődik, hanem az elhanyagolhatónak vélt nemzeti eszme újraéledésével és megerősödésével *nemzeti* szocializmus keletkezik. A nemzeti szocializmus kifejezést ugyan a német Nationalsozialismus már lefoglalta magának, mi azonban itt, ezt a fogalmat *általános* értelemben használjuk és azt akarjuk vele kifejezni, hogy a szocializmus nem nemzetközi, hanem követelményeit egy államon belül élő nép, tehát nemzet keretében akarja megvalósítani. Ebbe a rendszerbe tartozik tulajdonképpen Európa minden állam-szocialisztikus irányú berendezkedése, vagy ilyen irányú törekvése a XX. század közepén. Mindezek a társadalmi rendszerek az elméleti univerzalizmusnak a valóságban megjelenő különféle gyakorlati megnyilvánulásai.

A marxizmus követelményei tehát nem valósulnak meg a fejlődés folyamán. Az elképzelt *osztály nélküli társadalom* helyett nagyon is hangsúlyozott *nemzeti társadalom* keletkezik, amely aztán az ember és ember közötti különbség eltüntetése helyett, ellenkezőleg, éles különbséget tesz a *nemzettesthez tartozó nemzettag* és az ehhez nem tartozó *idegen* között. A nemzeti társadalomban csak a nemzettagnak van teljes joga. Az idegen sorsa az emigráció, vagy az alacsonyabbrendű élet vállalása.

Így vagyunk sorban a szocializmus többi követelményeivel is. Az új társadalmi struktúrában nemcsak, hogy nem szűnik meg az *állam*, miként

ez a szocializmus elképzelése volt, ellenkezőleg, szerepe nagyon is *kidomborodik*. Az állam a társadalomnak mindenható ura lesz: totális állammá alakul át. Nem tűnik el a nacionalizmus sem, ellenkezőleg a társadalom legfőbb irányító eszméjévé éppen a nemzeti eszme lesz. Természetesen nem tűnik el a zsidókérdés sem, ellenkezőleg, nagyon is előtérben áll. *Elméletileg* a nemzettag és idegen közötti megkülönböztetés és értékelés nemcsak a zsidókkal szemben érvényesül, hanem minden idegennel, aki a nemzeti társadalomban él. *Gyakorlatilag* a törekvések eredményét azonban leginkább az illető társadalomban élő zsidóság érzí: a nemzeti szocializmus elsősorban anti-szemitá. Ennek a jelenségnek oka már nem annyira tisztán szociológiai, mint inkább gazdasági, politikai, hatalmi, történelmi, egyszerűen az, amit zsidókérdésnek nevezünk és úgy, ahogyan összes tényezőivel előttünk ismeretes.

Kérdés lehel már most, mi az oka ennek a különleges jelenség-komplexumnak? Miért fejlődik másképpen a társadalom, mint ahogyan a liberalizmusból a szocializmus nagyon is logikusan levezeti? Erre a kérdésre azt kell válaszolnunk, éppen azért, mert a szocializmus *logikus*, tehát egvesvonalú fejlődést tételez fel, holott a társadalom fejlődése *dialektikus*.

Ha pedig ezt a dialektikát jobban megvizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a fejlődésben nem *egyrétű*, hanem *többrétű* dialektika érvényesül.

Ez a többrétű dialektika azt jelenti, hogy az egyén és a köz viszonyának minden vonatkozásában érvényemi a dialektika. Az individualizmus, mint az egyén elsődleges voltát kihangsúlyozó társadalmi struktúra, végeredményben egy egész sereg olyan eszmét és intézményt foglal magában, amelyek az alapelvől logikusan folynak és egymással a legszorosabb kapcsolatban állanak. Pl. az a foga-

lom, amelyet az individualizmus alapfogalmának tekinthetünk, a szabadság eszméje, a gyakorlatban igen sokféle formában jelentkezik és mindenütt intézményeket létesít, *amelyeknek összessége alkotja magát a rendszert*. Pl. a szabadság *politikai* következménye a pártrendszer, a pártrendszerből logikusan folyik a parlamentarizmus, a demokrácia stb. Az egyéni szabadság *gazdasági téren*, mint szabadverseny jelentkezik, ennek következménye pedig a kapitalizmus, *szellemi téren* az egyéni szabadság a lelkiismereti szabadságban jut kifejezésre, amiből viszont egyrészt következhet a szabad vizsgálódások eredményeképpen a vallástalanság és másrészt a természettudományok és a technika fejlődése.

Nos, – ennek a dialektikus fejlődésnek a lényege most már az, hogy az összes tényezők, mintegy ellenkező előjellel szerepelnek a létrejött struktúrában. Vagyis, ami a liberális társadalmi rendben kihangsúlyozott intézmény, tehát pozitív elem volt, az új struktúrában eltűnik, háttérbe szorul, negatív tényező lesz. Ugyanígy fordítva. Amelyik intézmény (eszmé) hiányzott az individualizmusban, vagy jelentősége lényegtelen volt, tehát a struktúrában negatív elemként szerepelt, az az új társadalmi rendben kihangsúlyozódik, pozitív tényezővé válik. Ebben áll röviden a többértű dialektika. Pl. a liberalizmus rendszerének egyik kihangsúlyozott intézménye, leglényegesebb alapelve a magántulajdon eszméje. Ez az elv az új társadalmi rendben, ahogyan a fejlődés szemünk előtt játszódik le, egyre jobban csökken, a magántulajdon azelőtt érintetlen szentsége helyébe mindinkább a társadalmi, állami, köztulajdon fogalma lép előtérbe. (Államosítás, társadalmosítás). Ellenkezőre példa a népi, faji eszmé sorsa. Ez az eszmé a liberalizmusban, elhanyagolt társadalmi elv volt. Az új

társadalmi struktúrában azonban nagyonis lényeges szerepet kapott. Vagy, hogy visszatérjünk a zsidóság problémájához: a múltóban lévő liberalizmus a zsidóság asszimilációját hirdette, követelte és részben meg is valósította. Az új társadalmi rend azonban a disszimiláció alapjaira helyezkedik.

Ezt a többirétű dialektikát a társadalmi eszmék és intézmények alakulásánál az egész vonalon ki lehetne mutatni. Ha a liberális rendszer és az azt továbbgondoló *elméleti* szocializmus a zsidókérdést elhanyagolható társadalmi problémának tartotta, amely a nagy emberi kérdésekkel együtt automatikusan amugy is megoldódik, úgy a nemzeti keretben megvalósult *gyakorlati* szocializmus, az univerzalizmus éppen ellenkezőleg, a zsidókérdés megoldásával (disszimiláció jávai) akarja a nagy emberi kérdéseket megoldani.

A marxi szocializmus tehát a két rendszer, az individualizmus és az univerzalizmus között áll, mert a liberalizmusból indul ugyan ki, de csak egyrétű dialektikával dolgozik. Bár kijelenti, hogy minden, ami a liberalizmusban megvolt, az az új rendszerben el fog tűnni, ugyanakkor azonban elfelejtkezik arról, hogy, ami a régi rendszerben hiányzott, annak ezen az alapon a jövőben meg kell valósulnia. A marxizmus tehát, bármennyire éles logikával dolgozik is, a gondolatokat nem gondolja végig. Ez az oka annak, hogy az individualizmusnak tulajdonképpen ellentéte nem a marxizmus, a kollektívizmus, hanem az univerzalizmus, aminek országoként jelenleg más és más neve van.

Visszatérve ezekután kiindulópontunkra, megállapíthatjuk, hogy a képletben szereplő „Ny” tényező csökkentése, vagy még inkább nullára való redukálása *elméletileg* valóban alkalmasnak látszik az antiszemitizmus megszüntetésére és így a zsidókérdés megoldására, ugyanakkor azonban az

a társadalmi rendszer, amely az emberiség nagy problémáinak megoldása céljából ezen az úton halad, gyakorlatilag a zsidóság disszimilációjához érkezik el. A disszimilációs törekvések azonban a zsidóság vándorlását eredményezik a társadalomban. Erről részletesebben már volt szó az előbbieken. *A vándorlás pedig a zsidókérdésnek egyáltalán nem jelenti megoldását, ellenkezőleg, alkalmas arra, hogy ennek az évezredes és mindig aktuális kérdésnek napirendről való végleges levételét újra és újra prolongálja és ehvonta a valódi megoldás lehetősége elől.*

Az ilt elmondottakból azt a következtetést kell levonnunk, hogy egvenletünk második megoldási lehetősége sem alkalmas a kitűzött cél gyakorlati megoldására.

3. Vizsgáljuk ezekután a kiindulópontul felvett képletünk harmadik megoldási lehetőségét, a tört számlálójában lévő „Sz” tényezőnek csökkentését, illetve nullára való redukálását.

A zsidók száma és az antiszemitizmus között a képlet szerint egyenes arány van. Így, mennél kisebb valamely társadalomban a zsidók száma, annál kisebb az antiszemitizmus, tehát annál kevésbé éles a zsidókérdés. Ha pedig $Sz = 0$, akkor nincs a társadalomban zsidó, így nincs zsidókérdés sem.

A zsidók számának fogyása valamely társadalomban több okból következhet be. Így elsősorban az asszimiláció csökkenti a zsidók számát. Ezt az esetet már vizsgáltuk és megállapítottuk, hogy – mivel az „Sz” ily módon való csökkenése a liberalizmus uralmi idejére esik, amelynek időtartama korlátolt. – ez a megoldási mód relatív értékű.

Az a körülmény, hogy az elmúlt liberalisztikus korszakban a zsidóság abszolút számának elméletünk szerint az asszimiláció révén csökkennie kellett volna, holott a valóságban ennek éppen ellen-

kezője következett be, t. i. a zsidók száma az utolsó 130 évben, mint láttuk, 3.3 millióról 16 millióra növekedett, semmit sem von le megállapításunk helyességéből. Tudjuk, hogy a zsidóság szaporodása a liberalizmus egyéb sajátosságai miatt következett be, pl. a gazdasági és politikai élet szabadsága, a liberalisztikus országokba irányuló tömeges bevándorlás és az ott talált kedvező életfeltételek stb. miatt. Az asszimiláció folyamata ezt a gyarapodást legfeljebb csökkentette, illetve mérsékelte.

4. zsidók száma fogy a disszimiláció hatására is, t. i. a disszimiláló társadalomból való kivándorlás következtében. Abszolút értelemben ez a megoldás is relatív. Nem a zsidókérdés került közelebb a megoldáshoz, legfeljebb a részleges vagy teljes kivándoroltatás, illetve kivándorlás révén *annak az illető országnak a zsidókérdése* került le ideiglenesen a napirendről, hogy a kivándorolt zsidóság ezt a problémát megoldatlanul vigve magával a bevándorlási országba és ott egy bizonyos idő után minden előlről kezdődjék.

A zsidókérdés megoldásáról *abszolút értelemben* akkor beszélhetünk, ha *a zsidók számának csökkenése a többi tényezőtől függetlenül* következik be. Az *a társadalmi mozgalom, mely a zsidóság számának ily módon való csökkenésével akarja a zsidókérdést a megoldás felé vinni, a cionizmus.* Míg tehát az asszimiláció és disszimiláció, mint megoldási módszer, kívülről befelé nyúl a problémához, addig a cionizmus belülről kifelé. A cionizmus abban különbözik minden más megoldástól, hogy spontán, öncélú és pozitív. *Spontán*, mert a többi tényező hatásától független, *öncélú*, mert nem eszköze más megoldásnak és *pozitív*, mert a zsidók érdekében történik.

Felfogásunk szerint a cionizmus fogalma kétőt jelent. Először jelenti az öndisszimilációs *moz-*

galmat (ahogyan ez általában a köztudatban él), másodsor pedig a *zsidóságtudományt*, amely a zsidókérdés anyagát, módszereit és a megoldás lehetőségeit teszi tanulmány tárgyává.

A cionizmus első fogalma érzelmi, akarati, tehát *politikai* elemeket foglal magában, a második a *logikai tényezőket* és az ezekből kialakult tudományos igazságokat. A *mozgalom célkitűzései* és a *tudomány megállapításai* szükségképpen fedik egymást. A cionizmus, mint mozgalom ugyanis nem *akarhat* olyat, amit a cionizmus, mint tudomány nem tart igaznak és fordítva, nem lehet *igaz* az, ami nem *célszerű* a mozgalomban.

A cionizmusnak, mint mozgalomnak a zsidókérdés rendezését célzó minden törekvése lényegileg abban áll, hogy a *zsidók számát* akarja csökkenteni az egyes társadalmakban. Ez a csökkentés kétféle módon következhetik be: 1. vagy *ténylegesen*, kivándoroltatás által, – 2. vagy *képletesen*, – virtuálisan. – a zsidóság és a gazdanép közötti súrlódási felület csökkentése révén.

Nem lehet feladatunk itt annak tárgyalása, hogy a cionizmus célkitűzéseit a gyakorlatban milyen módn és eszközökkel akarja megvalósítani. Elméletileg a zsidókérdés maradéktalan megoldását csak a Föld összes országaiban élő zsidóság egy helyen való letelepítése és a zsidó állam megteremtése képezné. Ez a célkitűzés gyakorlatilag keresztülvihetetlen. A *cionizmus ezért szükségszerűen megelégszik az egyes (disszimiláló) országokban élő zsidóság számának bizonyos mértékű csökkenésével a létesítendő zsidó országba. Palesztinába való kivándoroltatás útján.* Ez a program a *tényleges csökkentés* kategóriájába tartozik. Ugyanakkor azonban a cionizmus a *galutban* (a zsidó állam megteremtése után: a diaszpórában) maradt zsidóság sorsával is törődni kíván. A cionizmusnak ilyen természetű célkitűzései azok, amelyek a zsi-

dóság és gazdanép közötti súrlódást hivatottak csökkenteni, tehát a társadalomban élő zsidók számát nem ténylegesen, hanem virtuálisan csökkenti.

Ez az ú. n. *galutcentrikus cionizmus* igen érdekes fejlődésen ment át az utolsó 40 évben és célkitűzéseinek mindenkori megállapításánál a társadalmi struktúra és a korszellem igen nagy szerepet játszott. Herzl Tivadar a liberalizmus és asszimiláció fénykorában, 1897-ben az első cionista kongresszuson tartott megnyitó beszédében a következőket mondotta: „Sehol sem lehet szó arról, hogy a zsidók utolsó szálig kivonuljanak az országból. Akik tudnak és akarnak, azok asszimilálódjanak, maradjanak hazájukban, szívódjanak fel”.

Ez volt kb. a nyugati cionistáknak is a galuti programja. A galuti élet számára különleges követelményekkel tehát náluk nem találkozunk.

Később azonban, amidőn egyrészt az intézményes antiszemitizmus megkezdte disszimiláló hatását, másrészt a népi életet élő keleti zsidók (orosz, lengyel, litván) vették át a vezetőserepet a cionista mozgalomban, mind sűrűbben találkozunk egyes kulturális és gazdasági vonatkozású galut-cionista célkitűzésekkel. Így a zsidóság kulturális autonómiája, az átrétegeződés kérdései olyan követelmények, amelyek rendszeres és céltudatos galut-cionista programra engednek következtetni.

A galut-cionizmus szükségessége teljes mértékben akkor következett be, amidőn felismerték, hogy a galutban élő tömegek a társadalom univerzalizálódása következtében nyugaton nem tudnak, keleten pedig nem tudnak és nem akarnak asszimilálódni.

Ennek a kulturális és gazdasági irányú galut-cionista programúinak logikus folytatása, kiegészítése és jogi kerettel való körülbástyázása a galuti zsidóság *népi kisebbséggé* való elismertetése.

A galut-cionizmusnak ez a legújabbkori köve-

telménye a zsidóság számának virtuális csökkentésére, azaz a sűrűdési felület redukálására és ezáltal az antiszemitizmust előidéző állandó feszültség viszonylagos megszüntetésére a legjobb módszernek bizonyult ott, ahol a politikai, gazdasági és kulturális viszonyok megvalósítását lehetővé tették. A galut-cionizmusnak ez a programja nem más, mint a zsidóság új, *népi emancipációjának* követelése. Ennek az új emancipációnak a lényege pedig az, hogy amíg az individuális liberalizmus a zsidó *egyént* a zsidó embert emancipálta, addig az új emancipációnak – amely a dialektikus fejlődés következményeképpen szükségszerű folyamatnak tekinthető –, a zsidó *nép* egyenjogúsítását, emancipációját kell meghoznia a népek társadalmában.

IRODALOM

a) Általános szociológia, kulturfilozófia, hullámelméletek.

BÁCSKAI B. BÉLA: Kend, vagy káosz? Magyar Könyvszolgálat.

BEER, MAX: Allgemeine Geschichte des Sozialismus und der sozialen Kämpfe. Neuer Deutscher Verlag, Berlin, 1932.

BODNÁR ZSIGMOND: Szellemi haladásunk törvénye. Singer és Wolfner, Budapest, 1892.

BODNÁR ZSIGMOND: Példák. Stoger és Wolfner, Budapest, 1894.

BODNÁR ZSIGMOND: A tudomány csődjéről. Eggenberg er, Budapest, 1895.

BRAUN OTTÓ: Bevezetés a történelemfilozófiába.

BRENTANO, LUJO: Die Anfänge des modernen Kapitalismus. Akademie der Wissenschaften, München, 1916.

BUK MIKLÓS: Túl a marxizmuson. Egy társadalomszemlélet alapvonalai. Kosmos, Budapest, 1934.

DAWSON, CHRISTOPHER: Európa születése. Budapest, Athenaeum.

Dr. FITOS VILMOS: Az emberi szellem jelenségeinek magyarázata Bodnár Zsigmond: „Erkölcsei törvényedben, Budapest, 1909.

LIGETI PAL: írj Pantheon felé. Athenaeum, Budapest, 1926.

LIGETI, PAUL: Der Weg aus dem Chaos. Callwey, München, 1931.

PÉCHY HENRIK: Történelmi hullámelmélet. Budapest, 1938

PING WEN MA: Kulturzyklentheorien seit 1890. Inaugural-Dissertation, Berlin, 1940.

SPANN, OTHMAR Der wahre Staat. Quelle & Meyer, Leipzig, 1923.

b) Zsidó szociológia, cionizmus

BÖHM, ADOLF: Die zionistische Bewegung I-II.

Hozaah Ivrit Co Ltd Tel-Avti)v.

BUK MIKLÓS: Mit akar a cionizmus? Magyar Cionista Szövetség, Budapest, 1935

GOLDELMANN, SALOMON Jüdische Gastwirtschaft. Kleine Zionistische Bucherei Nr 2. Prag.

HELLER, OTTO: Der Untergang des Judentums. Verlag für Literatur und Politik, Wien-Berlin, 1931.

HERZL, THEODOR: Der Judenstaat.

MARTON ERNŐ: A zsidó nép jövője. Bialik könyvek, Kolozsvár, 1941.

RADT, JENNY: Die Juden in New-York. Jüdische Lesehefte Nr. 21. Schocken, Berlin, 1937.

RUPPIN, ARTHUR Die Juden der Gegenwart. III. kiad. Jüdischer Verlag, Berlin, 1918.

RUPPIN, ARTHUR Soziologie der Juden I-II. Jüdischer Verlag, Berlin, 1931.

SOMBART, WERNER Die Juden und das Wirtschaftsleben. Dunker & Humblot, München. 1913.

SZE2KELY BÉLA Az antiszemitizmus pszichanalízise. Emberismeret, Budapest, 1934.

SZÉKELY BÉLA. Az antiszemitizmus és története. Tábor, Budapest

c) Zsidó történelem, zsidó történetfilozófia

BÜCHLER SÁNDOR: Zsidó letelepedések Európában a XVI. és XVII. században. Athenaeum, Budapest, 1893

DUBNOW, SIMON Die Jüdische Geschichte. Ein Geschichtsphilosophischer Versuch. J. Kaufmann, Frankfurt, 1921

DUBNOW, SIMON Weltgeschichte des jüdischen Volkes I-X Jüdischer Verlag, Berlin

KASTEIN, JOSEPH: Eine Geschichte der Juden. Rowohlt, Berlin, 1931.

KECSKEMÉTI ÁRMIN: A zsidó irodalom története I-II IMIT, Budapest, 1908.

KOHN SÁMUEL: A zsidók története Magyarországon. Athenaeum, Budapest, 1884.

MARTON ERNŐ: A magyar zsidóság családfája. Fraternitas, Kolozsvár, 1941.

AUERBACH, ELIAS: Wüste und Gelobtes Land I-II. Schocken Verlag, Berlin, 1938.

d) Zsidó vándorlás.

HERSCH, L.: *Le Juif Errant d'Aujourd'hui*. M. Giard, Paris, 1913.

LETSCHINSKY, J.: Jüdische Wanderungen im letzten Jahrhundert. Weltwirtschaftl. Archiv 1927. I. Band.

KAPLUN-KOGAN, WLADIMIR-WOLF: Die Wanderbewegungen der Juden. A. Markus, Bonn, 1913.

KAPLUN-KOGAN, WLADIMIR-WOLF: Die Jüdischen Wanderbewegungen in der neuesten Zeit (1880-1914) A. Markus, Bonn, 1919.

TRAUB, MICHAEL: Jüdische Wanderbewegungen vor und nach dem Weltkriege. Jüdischer Verlag Berlin, 1930.

A Jüdisches Lexikon: Assimilation, Antisemitismus, Wanderungen stb. címszavai.

A KIADÓ UTÓSZAVA

A Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetségének céljait a Javne-könyvsorozat a maga területén: irodalmi síkon, átfogó egvetemességgel igyekszik megoldani. A Palesztina-gondolatot közvetlenül tartja ébren és fejleszti, amidőn Erec Jisráélt és eszmévilágát, a héber kultúra alkotásait, a nemzeti gondolat úttörőinek műveit és életét stb. ismerteti. Ugyanakkor azonban közvetett módszerekhez is fordul, és a zsidó hit, a zsidó filozófia és a zsidó történelem és műveltség eszközeivel tudatosítja a zsidó érzést és így megadja az építéshez nélkülözhetetlenül szükséges szellemi alapot. Mindenhez nemcsak a már klasszikussá vált irodalmat veszi igénybe, jórészt fordításokban, hanem szükségét látja annak is, hogy mai, fiatal írók egy-egy eredeti művét is megszólaltassa, ha az több tekintetben a szerző egyéni felfogását tükrözi is. Ezért bocsátjuk örömei az olvasóközönség elé D r. Buk M i k l ó s könyvét, „A k é t e z e r é v e s ú t”-at. E nagyvonalú, gondolatébresztő tanulmány lapjain a szerző bejárja egész történelmünket és új szempontok, új módszerek és újszerű következtetések révén eljut életkérdéseink ahhoz a megválaszolásához, amelyet, vele egvütt, zsidóságunk jövője számára az egyetlen pozitív lehetőségnek tartunk.

Budapest 5703 (1943), tamuz havában.

TARTALOMJEGYZÉK:

Néhány szubjektív megjegyzés előszó helyett	5
Bevezetés	
I. Probléma és módszer	9
II. A társadalomfejlődés általános törvényei	
a) Történelmi hullámelmélet	16
b) A ritmusok mozgástana	25
c) A nemzedékváltás törvénye	30
d) A társadalmi eszmeérintő	36
e) Az ok és okozat viszonya a társadalmi jelenségekben	39
f) A hullámelmélet szociológiai értéklése	42
III. A galut társadalom-fizikai szerkezete	
a) A galut és a zsidóság általános viszonya	48
b) A galut dialektikája. A két alaptörvény	52
c) Az asszimiláció	59
d) Az antiszemitizmus	69
IV. A galut történelmi szerkezete	
a) A galut periodikus jelenségei	80
b) A magyar zsidóság galutvonala	104
c) A depresszió maximumok jellemzése és hatásai	110
V. A zsidó szellemi áramlatok hullámmozgása	
a) A szellemi áramlatok dialektikája	115
b) A szellemi áramlatok grafikonja	122
VI. A vándorlás szociológiája	
a) A zsidó vándorlás elmélete	135
b) A kétezer éves út	149
VI. Korunk analízise	171
VII. Függelék. A zsidókérdés „matematikai” megoldása	185
IX. Irodalom	199
A kiadó utószava	202